

รายงานฉบับสมบูรณ์
รายงานการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ
จากการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด
และพื้นที่ใกล้เคียง

โดย

เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง นักวิจัย
วลัยพร มุขสุวรรณ ผู้ช่วยนักวิจัย

สิงหาคม 2546

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของแผนงานวิจัยและพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพและระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ

โดยการสนับสนุนของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.)

คำนำ

ท่ามกลางการรุดหน้าไปอย่างรวดเร็วของการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศไทยในเวลานี้ ประกอบกับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในอดีตที่เริ่มเผยตัวออกมาอย่างไม่หยุดหย่อน สิ่งเหล่านี้เป็นเสมือนสัญญาณอันตรายที่พรวดเด้งพร้อมส่งเสียงเรียกร้องให้ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องต้องหันมาช่วยกันป้องกันผลด้านร้ายที่อาจจะเกิดขึ้นหรือลดทอนความรุนแรงของสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว กระบวนการและมาตรการควบคุมหรือการเฝ้าระวังต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันคงไม่เพียงพอที่จะดูแลสังคมให้ปลอดภัยจากผลด้านลบของการพัฒนา การประเมินผลกระทบทางสุขภาพจึงจะเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่จะช่วยให้การดำเนินนโยบายสาธารณะต่าง ๆ ของประเทศเป็นไปอย่างรอบคอบและคิดคำนึงถึงความปลอดภัยของสังคมมากขึ้น อันจะยังผลไปสู่ความยั่งยืนและสันติสุขของสังคมในระยะยาว

ไม่ว่าจะเป็นความตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ผลการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุด จังหวัดระยองได้กลายเป็นตัวอย่างคลาสสิกของปัญหามลพิษและความเสียหายอีกหลายด้านที่กระทบต่อชีวิตผู้คนรอบข้างอย่างรุนแรง ต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคมโดยรวมจนยากที่จะเยียวยา การได้เข้ามาติดตามปัญหาของพื้นที่นี้และเข้ามาศึกษาวิจัยภายใต้โครงการนี้ ทำให้คณะผู้วิจัยมีโอกาสดูสัมผัสและคลุกคลีกับหลายเรื่องราวและหลายชีวิตของที่นี่ เราจึงมีเพียงมุ่งหวังว่างานศึกษาชิ้นนี้จะช่วยนำความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นมาสู่ชาวมาบตาพุดไม่น้อย แต่ยังมีความหวังว่าข้อเท็จจริงที่ถ่ายทอดสู่งานเล่มนี้จะเป็นบทเรียนอันดีสำหรับอีกหลาย ๆ พื้นที่ที่กำลังจะเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาแบบเดียวกัน

คณะผู้วิจัยต้องขอขอบคุณสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ที่ให้การสนับสนุนการศึกษานี้เป็นอย่างดีเหนืออื่นใด คณะผู้วิจัยขอชื่นชมและขอขอบคุณอาจารย์และนักเรียนโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร ผู้แทนชุมชนและชาวบ้านมาบตาพุดทุกคนที่เพียรถ่ายทอดเรื่องราวและความทุกข์ของตนซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างอดทนต่อเรา และต่อทุกคนที่เข้ามาเพื่อขอข้อมูลและขอคำบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ โดยไม่อาจล่วงรู้ได้ว่า แล้วจะมีอะไรดีขึ้นหรือไม่ จะมีใครช่วยให้ภาวะความทุกข์นี้คลี่คลายไปได้หรือไม่ รวมถึงขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนให้ข้อมูลจนทำให้งานศึกษาชิ้นนี้ได้ทำหน้าที่เป็นสื่อทางวิชาการพร้อมกับเป็นกระบอกเสียงแก่ผู้ไร้เสียงอีกจำนวนมากได้อย่างสมบูรณ์

คณะผู้วิจัย

สิงหาคม 2546

บทคัดย่อ

รายงานการประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียงเล่มนี้เป็นโครงการหนึ่งภายใต้การสนับสนุนของแผนงานวิจัยและพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพและระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) และเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานเพื่อมุ่งไปสู่การปฏิรูประบบสาธารณสุขในอนาคต

การศึกษานี้เป็นการศึกษาแบบย้อนหลังและทบทวนผลที่เกิดขึ้น (Retrospective Study) ในมิติของสุขภาพ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม ที่เป็นผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการดำเนินนโยบายสาธารณะของรัฐบาลในโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกที่เริ่มขึ้นเมื่อต้นทศวรรษ 2520 โครงการนี้ได้กำหนดให้พื้นที่มาบตาพุดเป็นเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหนัก สำหรับการลงทุนอุตสาหกรรมปิโตรเคมี การกลั่นน้ำมันและการแยกก๊าซธรรมชาติ อุตสาหกรรมเหล็ก และอื่น ๆ โดยมีการวางแผนพัฒนาพื้นที่ระยะยาวเป็น 50 ปี

การพัฒนาอุตสาหกรรมที่เริ่มต้นด้วยความหวังและความฝันที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้รุ่งเรืองเพื่อพลิกเปลี่ยนประเทศไทยให้กลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ โดยเฉพาะหลังจากที่มีการค้นพบก๊าซธรรมชาติในอ่าวไทยและมีการวางท่อก๊าซครั้งแรกขึ้นที่นี้ จากนั้นมาบตาพุดก็กลายเป็นที่กล่าวขานภายใต้การสร้างภาพของรัฐบาลว่าที่นี่คือเขตอุตสาหกรรมที่ทันสมัยที่สุดแห่งหนึ่ง ประชาชนได้รับการบอกเล่าพร้อมคำมั่นว่านิคมอุตสาหกรรมแห่งนี้จะมีระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมและการควบคุมมลพิษที่ดีเยี่ยม ไม่ต้องห่วงกังวลกับปัญหามลพิษ

ทว่าเพียงสองทศวรรษของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การสะสมตัวของมลพิษและปัญหาสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ รวมถึงโรคแปลกใหม่ได้ทยอยสำแดงตนออกมาอย่างไม่หยุดยั้ง ซ้ำร้ายยังมีความเชื่อมโยงไปถึงผลการพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างแยกจากกันไม่ออก โดยมีประชาชนผู้ไร้เสียงกลายเป็นผู้รับผลกระทบเหล่านี้อย่างเต็มที่ ปัจจุบันชาวมาบตาพุดเป็นทุกข์สาหัสกับมลพิษอากาศ โดยเฉพาะจากปัญหากลิ่นเหม็นรุนแรง ขณะที่จังหวัดระยองได้ชื่อว่ามียอดผู้ป่วยโรคทางเดินหายใจสูงสุด และเป็นที่รู้กันว่าจังหวัดนี้มีอัตราผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้เสียชีวิตด้วยโรคเอดส์มากที่สุด รวมทั้งมีผู้เจ็บป่วยด้านสุขภาพจิตและอัตราการฆ่าตัวตายสูงอย่างไม่น่าเชื่อ เช่นเดียวกับที่มีจำนวนอุบัติเหตุด้านอุตสาหกรรมและอุบัติเหตุบนท้องถนนพุ่งสูงขึ้นมากเนื่องจากการใช้สารเคมีจำนวนมากและการขนส่งภาคอุตสาหกรรมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ทรัพยากรธรรมชาติและผลกระทบต่อชุมชนโดยเฉพาะด้านเกษตรกรรมและประมง ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์และคุณภาพ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ล้วนมีผลเกี่ยวโยงไปถึงความพลิกผันที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตและความผาสุกของปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชนในพื้นที่นี้

นอกจากนี้ในส่วนของการวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยได้ใช้กรอบการวิเคราะห์ขององค์การอนามัยโลกที่เรียกว่า DPSEEA Model อันเป็นแนวการวิเคราะห์และการอธิบายถึงสาเหตุหรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลกระทบสถานะที่เกิดขึ้น ความเสี่ยงต่อปัญหา ลักษณะของผลกระทบ และปฏิบัติการเมื่อเกิดปัญหาแล้ว โดยเชื่อมโยงให้เห็นตั้งแต่ระดับนโยบายถึงระดับของปัจเจกบุคคลและชุมชน รวมถึงการใช้กระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะเข้ามาเสริมการวิเคราะห์และอธิบายเพิ่มเติม ในท้ายสุดเป็นการเสนอแนวทางการลดผลกระทบทางสุขภาพระดับต่าง ๆ เพื่อเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจากการศึกษาครั้งนี้

Abstract

The Health Impact Assessment of Map Ta Phud Industrial Development and Its Vicinity is a retrospective case study and successfully carried out with support of the Research and Development Program on Healthy Public Policy and Health Impact Assessment (HPP-HIA) under the Health Systems Research Institute. The study is also done in response to the Program's approaches towards the health systems reform.

Industrialization of Map Ta Phud has been carried out based on the policy to promote the Eastern Seaboard program since early 1980's. Map Ta Phud is assigned to serve heavy industries of petrochemical, oil and gas refinement, iron and steel for the period of 50 years. Industrialization here stemmed from hopes and dreams that economic propensities were being brought to the country, and that it would uplift Thailand to the status of a Newly Industrialized Country, in particular promising exploitation of natural gas. Map Ta Phud was touted as the most modern industrial estate in the making. Public was promised that with its high standard of management and control, there would be no pollution problems.

However, in the last two decades, accumulated pollution and environmental problems as well as mysterious diseases have begun to emerge as very much linked to each other, and hugely affected small people in the area. At present Map Ta Phud People suffer hard the air pollution especially the bad smell while Rayong province boasts the highest number of patients suffering from respiratory diseases. The province is also known as having one of the most highest numbers of AIDS infected people and AIDS-related deaths as well as a great number of mentally ill patients and commit suicide cases. Similarly, the number of industrial incidents and accidents on roads is dramatic due to rapidly increasing chemical use and transports. Drastic changes in the exploitation and quality of natural resources and production of rural sector are obviously akin to the uprooting of the way of life of individuals, families and communities which directly affects to their livelihood.

This study, therefore, put on exploring impacts at Map Ta Phud in various forms, in particular through the issue of "health" under a much broader definition than the conventional one. According to the essence of the drafted National Health Act, "health" is defined as the state of human integrated well-being in four aspects of physical, mental, social and spiritual health. Consequently, the outcomes revealed in this paper are rather vogue and pioneering, as there has been none of such study on industrialization with this particular focus.

In addition, this paper also applies the WHO's health and environment analytical framework (or DPSEEA model) to analyze the causes and effects of industrial development at Map Ta Phud. The framework divides the analytical process into five levels of **D**riving force, **P**ressure, **S**tate, **E**xposure, **E**ffects and **A**ctions. Based on the process, each specific development programs will be recognized as the driving force of the overall potential health impacts and risks. This driving force can lead to increasing in environmental and social pressures. Such pressures might cause drastic changes in the state of environmental and social quality, after which it leads to exposure to the industrial pollution and social problems and finally ends up with various forms of health effects.

Apart from the WHO's model, the conceptual framework of healthy public policy process is also partially applied in responding to some complicated aspects of the existing problems as well as to propose proactive approaches at different levels to improve those health effects.

สารบัญ

หน้า

คำนำ	๗
บทคัดย่อ	๘
สารบัญ	๙
สารบัญรูป	๑๑
สารบัญตาราง	๑๓
บทที่ 1 เกริ่นกล่าวถึงการศึกษา	1
ความเป็นมาและวัตถุประสงค์	1
การดำเนินการศึกษาและวิธีการศึกษา	2
ระยะเวลาการศึกษา	4
ข้อจำกัดการศึกษา	4
แลไปข้างหน้า	5
บทที่ 2 โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก	6
เริ่มจากความฝัน...	6
แบบแผนการพัฒนา	7
รอยต่างการวางแผน	10
ถมทุนเท่าไรก็ไม่พอ	12
ผลการพัฒนาที่ปรากฏ	14
ผลการพัฒนาที่หลบเร้น	16
บทที่ 3 รู้จักมาบตาพุด	18
มาบตาพุดในวันวาน	18
ก้าวกระโดดที่ถูกกำหนด	22
หัวหอกการพัฒนา	25
บนเส้นทางการเปลี่ยนแปลง	29
มาบตาพุดวันนี้	36
บทที่ 4 ประมวลปัญหาและข้อห่วงใยของประชาชน	40
กลิ่นเหม็นและฝุ่นละออง	40
เสียงดัง	51
คุณภาพน้ำดื่ม น้ำใช้	52
การลักลอบทิ้งกากอุตสาหกรรม	55
การกัดเซาะชายฝั่ง	57
คุณภาพน้ำทะเลและปัญหาคราบน้ำมัน	59
ปริมาณและคุณภาพสัตว์น้ำทะเลเสื่อมถอย	60

การลักลอบปล่อยน้ำเสีย	63
ผลิตผลทางการเกษตรตกต่ำ-เสียหาย	63
อุบัติเหตุจากสารอันตราย	64
สุขภาพอ่อนแอ - ภาวะป่วยเรื้อรัง - โรคทันสมัย	65
ความเครียด	66
เอดส์	66
ผังเมืองเปลี่ยนแปลง	67
สาธารณูปโภคไม่พร้อม	68
ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและครอบครัว	70
ปัญหาเด็กแคมป์	70
ศรัทธาในศาสนาเสื่อมลง	71
ความแออัด	71
ยาเสพติด	72
ลักเล็กขโมยน้อย	72
อุบัติเหตุการจราจร	73
รายได้ลด-รายจ่ายเพิ่ม	73
ปัญหาการจ้างงาน	75
การเมืองท้องถิ่น	76
ภาพพจน์เสียหาย	76
เพื่อการศึกษ-งานวิจัย	77
ไม่เชื่อโรงงาน-หมดหวังในการพึ่งพาหน่วยงานรัฐ	77
บทที่ 5 การรับมือและการจัดการปัญหา	80
ระดับบุคคลและครัวเรือน	80
ระดับชุมชน	82
ระดับสถานประกอบการ	84
ระดับหน่วยงานราชการส่วนกลางและภูมิภาค	87
ระดับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น	90
ระดับการนิคมอุตสาหกรรม	91
ระดับรัฐบาล	94
บทที่ 6 มองในมุมสุขภาพ : แนวคิดเรื่องสุขภาวะ	98
แนวคิดพื้นฐานเรื่องสุขภาพ	98
การประเมินผลกระทบทางสุขภาพ	99
ผลกระทบต่อสุขภาพทางกาย	102
ผลกระทบต่อสุขภาพทางจิต	104
ผลกระทบต่อสุขภาพทางสังคม	105
ผลกระทบต่อสุขภาพทางจิตวิญญาณ	107
บทที่ 7 จากนโยบายสู่ผลกระทบทางสุขภาพ : บทวิเคราะห์และข้อเสนอ	109

เหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุกขภาวะของชาวมาบตาพุด	109
ข้อเสนอเพื่อการลดผลกระทบทางสุขภาพ	113
ข้อเสนอต่อระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ	118
บรรณานุกรม	120
<i>ภาคผนวก ก</i> ชุดผังเมืองรวม แผนผังแสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน และผังโครงการนิคมอุตสาหกรรม มาบตาพุด	
<i>ภาคผนวก ข</i> ชุดแผนภูมิและตารางสถิติผู้ป่วยในพื้นที่มาบตาพุด, จังหวัดระยอง และ เปรียบเทียบภาคกลาง	
<i>ภาคผนวก ค</i> ชุดข้อมูลประเภทอุตสาหกรรมที่มาบตาพุด รายนามบริษัทและปีที่ได้รับการอนุมัติรายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม	
<i>ภาคผนวก ง</i> มลสาร และผลกระทบทางสุขภาพ	
<i>ภาคผนวก จ</i> สถิติอุบัติเหตุ, ลำดับเหตุการณ์ปัญหา, การแก้ไขปัญหาของชุมชน และหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง	
<i>ภาคผนวก ฉ</i> ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและข้อค้นพบด้านสิ่งแวดล้อม สุขภาพ และสังคม	
<i>ภาคผนวก ช</i> แบบสอบถามสำหรับพนักงานโรงงานอุตสาหกรรม	

สารบัญรูป

	หน้า
รูปที่ 2.1 ภาพแสดง “ยุทธศาสตร์การเติบโต” ตามข้อเสนอของ Coopers & Lybrand Associates	8
รูปที่ 3.1 แสดงชุมชน สถานศึกษา และสถาบันทางศาสนาในพื้นที่การจัดทำผังเมืองรวมมาบตาพุด และบริเวณใกล้เคียงก่อนการพัฒนาอุตสาหกรรม	19
รูปที่ 3.2 แสดงเขตการปกครองและลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่การจัดการผังเมืองรวมมาบตาพุด และบริเวณใกล้เคียงก่อนการพัฒนาอุตสาหกรรม	21
รูปที่ 3.3 แสดงพื้นที่การสำรวจซึ่งแบ่งเป็น 4 ส่วน	23
รูปที่ 3.4 แสดงการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมและท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะแรก	26
รูปที่ 3.5 ผังการพัฒนานิคมอุตสาหกรรม ระยะ 3 และการท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะ 2-3	27
รูปที่ 3.6 ผังนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและชุมชนใหม่มาบตาพุด	31
รูปที่ 3.7 แผนที่แสดงเทศบาลตำบลมาบตาพุด	32
รูปที่ 3.8 แผนที่แสดงเทศบาลเมืองมาบตาพุด	33
รูปที่ 4.1 แผนที่รวม 25 ชุมชน	41
รูปที่ 4.2 ผังแสดงทิศทางลม บริเวณเทศบาลเมืองมาบตาพุด	44
รูปที่ 4.3 แผนที่ร่างกายแสดงอาการที่เกิดขึ้นเมื่อได้รับกลิ่นและมลพิษอากาศของชาวบ้าน ชุมชนกรอกยายชา	48
รูปที่ 4.4 แผนที่ร่างกายแสดงอาการที่เกิดขึ้นเมื่อได้รับกลิ่นและมลพิษอากาศของนักเรียน โรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร	49
รูปที่ 4.5 ลักษณะน้ำฝนที่เก็บจากชุมชนอิสลาม	53
รูปที่ 4.6 สภาพบ่อน้ำตื้นแห่งหนึ่งในชุมชนมาบยา น้ำมีลักษณะเป็นตะกอนคล้ายสนิม	55
รูปที่ 4.7 อาคารหลังที่สร้างบนพื้นที่ซึ่งเคยมีการนำกากขยะอุตสาหกรรมมาถมทิ้ง	57
รูปที่ 4.8 แนวเขื่อนหินที่กรมเจ้าท่าสร้างขึ้นเพื่อกันคลื่นไม่ให้กัดเซาะชายฝั่ง	58
รูปที่ 4.9 ชายหาดกรอกยายชาถูกกัดเซาะจนถึงถนน	58
รูปที่ 4.10 สภาพชายหาดหนองแฟบซึ่งอยู่ทางตะวันตกของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด	58
รูปที่ 4.11 “สี่แยกไถ่ยุทธ” ถนนใหญ่ของนิคมฯ ตัดขวางทางเดิมของชาวบ้านและสร้างความเดือดร้อนแก่ชาวบ้าน	69

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 2.1	โครงการเงินกู้ของรัฐ (บางส่วน) ในการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกช่วง 2524-2536	10
ตารางที่ 3.1	อุตสาหกรรมที่ติดต่อขอใช้ที่ดินในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดจำนวน 11 ราย	24
ตารางที่ 3.2	แสดงการเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดินในอนาคตของผังเมืองรวมบริเวณ อุตสาหกรรมหลักและชุมชนจังหวัดระยอง (ผังเดิมและปรับปรุง)	29
ตารางที่ 3.3	รายชื่อชุมชนและจำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด	34
ตารางที่ 3.4	ประชากรตามสำเนาทะเบียนบ้านและที่มีอยู่จริงในเขตเทศบาลตำบลมาบตาพุด จังหวัดระยอง และเทศบาลตำบลแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2538	35
ตารางที่ 4.1	บันทึกปัญหาหลัก ๆ จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ	42
ตารางที่ 4.2	บันทึกปัญหาหลัก ๆ จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด ด้านเศรษฐกิจและสังคม	43
ตารางที่ 4.3	แสดงการได้รับมลพิษอากาศของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด	46-47
ตารางที่ 4.4	ข้อค้นพบด้านสุขภาพที่ได้จากการตอบแบบสอบถามของพนักงานบริษัท 4 แห่ง ในเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและเขตประกอบการอุตสาหกรรมที่พีไอ	50

บทที่ 1

เกริ่นกล่าวถึงการศึกษา

ความเป็นมาและวัตถุประสงค์

โครงการศึกษาวิจัยและรายงานเรื่อง “การประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียง” ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “แผนงานวิจัยและพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพและระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ” โครงการนี้เป็นการริเริ่มและความพยายามของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ในอันที่จะแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมที่จะนำมาตรากฎการศึกษาประเมินผลกระทบทางสุขภาพมาใช้ในสังคมไทย เพื่อสร้างกระบวนการที่จะให้ข้อมูลหลักฐานในด้านสุขภาพและเพิ่มน้ำหนักหรือให้ความสำคัญกับมิติสุขภาพในกระบวนการตัดสินใจในการกำหนดนโยบายสาธารณะ โดยเฉพาะนโยบายด้านการลงทุนหรือการดำเนินโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือสร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ตลอดจนสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ระบบชุมชน และโครงสร้างสังคม ซึ่งถึงที่สุดแล้วก็คือการกระทบถึง “สุขภาพ” หรือสภาวะอันเป็นปกติสุขตามความหมายในเชิงกว้างของคำว่า “สุขภาพ” นั่นเอง

เพื่อที่จะพัฒนาแนวทางและกำหนดวิธีการประเมินผลกระทบทางสุขภาพในอนาคตให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพการณ์ความเป็นจริงของสังคมไทย วิธีการหนึ่งที่จะทำได้ก็คือการศึกษาย้อนหลังและทบทวน (Retrospective Study) ถึงผลกระทบทางสุขภาพในมิติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วจากโครงการพัฒนาและการดำเนินนโยบายของรัฐในหลาย ๆ ด้านที่ผ่านมา วิธีการศึกษาแบบนี้เท่ากับเป็นการมองตั้งต้นจากผลที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบันย้อนไปสู่แบบแผนการดำเนินโครงการที่ผ่านมา มา รวมถึงรูปแบบการรับมือหรือการแก้ปัญหา จากนั้นพิจารณาถึงความเชื่อมโยงระหว่างกันและสภาพแห่งการเป็นเหตุ ปัจจัย และผลพวง เพื่อที่ในที่สุดจะสามารถมองเห็นทั้งข้อดีและข้อเสียของมาตรการที่มีการดำเนินการมาแล้ว ขณะเดียวกันก็จะสะท้อนถึงการดำเนินการที่อาจยังขาดอยู่หรือถูกละเลยไป

ตลอดช่วงระยะกว่า 40 ปีแห่งการเร่งรัดพัฒนาประเทศ โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก หรืออีสต์เทิร์นซีบอร์ดนับได้ว่าเป็นโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ใหญ่ที่สุด เป็นโครงการแรก ๆ ที่มีการวางแผนอย่างรอบด้านในหลายระดับ ตลอดจนมีการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและภาคส่วนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ดังนั้นโครงการนี้จึงเป็นต้นแบบของการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ได้รับการยอมรับและเป็นที่กล่าวขวัญถึง

อย่างไรก็ตาม ในอีกทางหนึ่ง ปัญหาและผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะที่ปะทุขึ้นอย่างเด่นชัดและต่อเนื่องในช่วงทศวรรษหลังนี้ก็กลายเป็นตัวอย่างที่ได้รับการกล่าวขานอย่างมากเช่นเดียวกัน กระทั่งกรณีของมลพิษที่มาบตาพุดอันเป็นหนึ่งในพื้นที่หัวใจสำคัญของการพัฒนาในโครงการนี้มีภาพลักษณ์เสมือนเป็นตัวแทนผลร้ายของการพัฒนาอุตสาหกรรมไปแล้ว จึงเป็นที่ชัดเจนว่า การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาที่มาบตาพุดควบคู่ไปกับผลกระทบที่เกิดขึ้นย่อมจะมีความจำเป็นอย่างมาก

สำหรับการศึกษานี้มุ่งที่จะศึกษาผลกระทบในด้านของสุขภาพที่เน้นไปที่ระดับบุคคลและชุมชน โดยใช้มุมมองด้านสุขภาพตามคำนิยามภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องการปฏิรูประบบสุขภาพ¹ ที่ถือว่า “สุขภาพ” หรือ “สุขภาพะ” หมายถึง ภาวะที่มีความสมบูรณ์พร้อมทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ และพยายามปรับปรุงกลไกและการคุ้มครองสุขภาพของคนไทยให้ครอบคลุมมากขึ้นคือ ตั้งแต่เกิดจนตาย และไม่ได้คุ้มครองเฉพาะในส่วนของการสาธารณสุขเท่านั้น แต่รวมไปถึงการคุ้มครองสิทธิและสุขภาพของประชาชนจากการดำเนินการในภาคอื่น ๆ หรือสาขาอื่น ๆ เช่น การพัฒนาอุตสาหกรรม การเกษตร เมือง หรือระบบขนส่ง เป็นต้น โดยพยายามนำหลักการต่าง ๆ ตามรัฐธรรมนูญมาแปรเป็นกลไกการคุ้มครองสุขภาพของคนไทยดังกล่าว

บทบาทหน้าที่สำคัญของงานศึกษาแบบย้อนหลังขึ้นนี้ ด้านหนึ่งจึงอยู่ที่การพยายามรวบรวมประมวลปัญหา ข้อวิตกกังวล และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาพของประชาชนและชุมชนรอบนิคมอุตสาหกรรมมาตาพุด และพื้นที่ใกล้เคียงออกมาอย่างเป็นระบบและให้เห็นรูปธรรมที่ชัดเจน โดยเน้นมุมมองของผู้ประสบปัญหาเองเป็นหลัก ในอีกด้านหนึ่ง การศึกษานี้จะทำหน้าที่วิเคราะห์และประเมินผลกระทบทางสุขภาพของประชาชนและชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวโดยพิจารณาเชื่อมโยงกับการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ดำเนินการมายาวนานเกือบ 20 ปี ทั้งนี้เพื่อการประเมินเบื้องต้นถึงลักษณะของผลกระทบ ความสัมพันธ์หรือความเกี่ยวเนื่องกับโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ รวมถึงความพยายามในการจัดการคลี่คลายหรือแก้ไขปัญหา

นอกจากนั้นแล้ว ในตอนท้ายของการศึกษาจะได้ทดลองนำเสนอแนวทางการลดผลกระทบทางสุขภาพในระดับต่าง ๆ ได้แก่ ระดับบุคคลและครัวเรือน ระดับชุมชน ระดับสถานประกอบการ ระดับหน่วยงานราชการ ส่วนกลางและส่วนภูมิภาค และระดับรัฐบาล อันประกอบไปด้วยมิติที่ครอบคลุมทั้งทางปฏิบัติและนโยบาย ปิดท้ายด้วยการนำเสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ โดยเฉพาะประสบการณ์และบทเรียนที่ได้รับจากการศึกษา

อนึ่ง ในส่วนของการประมวลปัญหาในการศึกษานี้มุ่งให้น้ำหนักสำคัญอยู่ที่การสะท้อนปัญหาหรือ “ความทุกข์” ที่ตัวแทนชุมชนเผชิญอยู่จริง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่จะเป็นข้อค้นพบในการศึกษานี้จะมีลักษณะเป็นอวัตรัยของความเป็นมนุษย์ เป็นความจริงที่มองผ่านการรับรู้ ความรู้สึก และประสบการณ์ของผู้เป็นตัวละครจริง ๆ ไม่ใช่การให้น้ำหนักแก่ผลการตรวจวัดด้วยเครื่องมือหรือวิธีการเชิงเทคนิคต่าง ๆ อย่างไรก็ดี ข้อพิสูจน์หรือหลักฐานที่มีการเก็บหรือมีการศึกษาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ก็จะถูกใช้เป็นองค์ประกอบเสริมจากการบอกเล่าของชุมชนและใช้ในขั้นตอนของการวิเคราะห์ด้วย

การดำเนินการศึกษาและวิธีการศึกษา

ด้วยเหตุที่การศึกษานี้มีฐานะเสมือนเป็นภาคที่ต่อเนื่องตามมาจากการศึกษาถึงผลกระทบทางสุขภาพจากโครงการพัฒนาของรัฐ: กรณีการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาตาพุด และการวิเคราะห์ระบบประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากโครงการลงทุน การพัฒนาขนาดใหญ่ และนโยบายต่าง ๆ ที่ศึกษาไว้เป็นเบื้องต้นโดยอาจารย์เดวิด สุขกำเนิด โดยการศึกษาจะลงลึกขึ้นในแง่ของการศึกษาเชิงพื้นที่และการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชาชน ดังนั้นวิธีดำเนินการศึกษาเพื่อประมวลปัญหา ข้อวิตกกังวล และแนวทางการรับมือกับปัญหาจึงเน้นที่การลงเก็บข้อมูลในพื้นที่และการสัมภาษณ์บุคคลและกลุ่มบุคคลในชุมชนที่เป็นเป้าหมายการศึกษาเป็นหลัก ส่วน

¹ ดูรายละเอียดในบทที่ 6

การศึกษาทางด้านเอกสารจะเป็นส่วนเสริมและทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบทางด้านวิชาการที่จะช่วยทำให้ภาพของปัญหามีความชัดเจนขึ้นในแง่ของภาพรวม ตลอดจนช่วยในการทำความเข้าใจปัญหาที่สะท้อนจากพื้นที่ได้ดียิ่งขึ้นเท่านั้น

แต่สำหรับเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมาในเชิงแนวคิดและนโยบายของการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก อันเป็นแผนการพัฒนาระดับภูมิภาคที่ก่อให้เกิดการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและเขตอุตสาหกรรมอื่น ๆ ตามมา การศึกษาเชิงเอกสารจะมีบทบาทหลัก และทั้งการศึกษาและการสัมภาษณ์ก็จะมีบทบาทเท่าเทียมกันในส่วนของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติพื้นที่ วิถีชีวิตชุมชน ระบบสังคม วัฒนธรรมและศาสนา ซึ่งมีอิทธิพลเหล่านี้ล้วนมีผลเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งจนมิอาจแยกออกจากการมีสุขภาวะทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณที่ดีของประชาชนได้

ในการศึกษาระดับพื้นที่ เนื่องจากผู้ศึกษาไม่ทราบถึงขอบเขตระยะใกล้ไกลของผลกระทบที่เกิดขึ้นว่าครอบคลุมถึงพื้นที่ไหนบ้าง และมีระดับรุนแรงแค่ไหน จึงได้กำหนดพื้นที่เป้าหมายในการศึกษาครอบคลุมชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุดทั้งหมด ซึ่งปัจจุบันประกอบด้วย 25 ชุมชนที่กระจายอยู่รายรอบและอยู่ภายในรัศมีประมาณ 10 กิโลเมตรจากจุดที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด

สำหรับรูปแบบวิธีการเก็บข้อมูลในเชิงพื้นที่นั้น นอกเหนือจากการสำรวจพื้นที่และการสังเกตการณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลโดยเฉพาะปัญหาและข้อห่วงใยของชุมชนที่ครอบคลุมทุกกลุ่มมากที่สุด ผู้ศึกษาจึงได้แบ่งกลุ่มประชากรออกเป็นกลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชน กลุ่มผู้เกี่ยวข้อง กลุ่มนักเรียนเพื่อเป็นตัวแทนปัญหาและข้อห่วงใยของเยาวชน และกลุ่มพนักงานโรงงาน โดยเลือกใช้วิธีการศึกษาเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) เป็นการพูดคุยและสัมภาษณ์ทั้งข้อมูลและข้อคิดเห็นในประเด็นเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งในด้านสุขภาพ สภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชีวิต วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจทั่ว ๆ ไป ที่เชื่อว่าเป็นผลที่เกิดขึ้นทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียง การสัมภาษณ์เชิงลึกนี้ได้ทำกับบุคคลใน 2 กลุ่ม คือ

1.1 ผู้นำและตัวแทนชุมชน 25 ชุมชน รวมเป็นจำนวน 31 คน เหตุผลที่เลือกสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนเพราะผู้นำส่วนมากมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขและรับเรื่องราวการร้องทุกข์จากสมาชิกในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมพื้นที่ดูแลของแต่ละคน แต่ในบางกรณีผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์ผู้แทนชุมชนหรือผู้นำตามธรรมชาติที่มีบทบาทสูงในการรณรงค์ต่อสู้แทนผู้ที่อยู่ในตำแหน่งผู้นำชุมชนที่มีบทบาทในเรื่องนี้น้อยกว่า

1.2 บุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จำนวน 24 คน ในจำนวนนี้ผู้วิจัยพยายามให้ครอบคลุมบุคคลจากทุกภาค ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานราชการด้านสาธารณสุขจากส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค เทศบาล ภาคเอกชน ผู้แทนศาสนา องค์กรประชาชน ครูและสื่อมวลชน เพื่อจะได้รับฟังทัศนะและข้อมูลจากหลายฝ่ายให้มากที่สุด ทั้งหมดประกอบด้วย

- ตัวแทนกลุ่มประชาสังคมจังหวัดระยอง 2 คน
- เจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ในพื้นที่ 5 รูป
- ครูโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร 1 คน
- ภาคธุรกิจท้องถิ่น 3 คน
- เทศบาลเมืองมาบตาพุด 3 คน

- หน่วยงานราชการและรัฐวิสาหกิจ 8 คน
- เจ้าหน้าที่โรงงาน 1 คน
- สื่อมวลชนท้องถิ่น 1 คน

2. การสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายเฉพาะ (Focus groups) เป็นการเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายเฉพาะจำนวนสองกลุ่ม โดยใช้วิธีการชวนคุยชวนคิดเพื่อสร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วมในการพูดคุยและให้มีความเป็นธรรมชาติมากที่สุด ทั้งสองกลุ่มประกอบด้วย

2.1 กลุ่มระดับชุมชน ผู้ศึกษาได้เลือกชุมชนกรอกยายชา ชุมชนริมทะเลด้านตะวันออกของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เป็นตัวแทนการศึกษาผลกระทบระดับชุมชน โดยมีชาวชุมชนทั้งหญิงและชายเข้าร่วม 123 คน

2.2 กลุ่มเด็กนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคารทั้งชายและหญิงรวมจำนวน 17 คน

3. การใช้แบบสอบถาม วิธีนี้ใช้กับพนักงานโรงงานจาก 4 บริษัท แบ่งเป็นโรงงานในเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด 2 แห่ง ได้แก่ บริษัทเหล็กก่อสร้างสยาม จำกัด จำนวน 19 คน, บริษัทไทยโอเลฟินส์ จำกัด จำนวน 35 คน และโรงงานในเขตประกอบการอุตสาหกรรมทีพีไอ 2 แห่ง ได้แก่ บริษัทอุตสาหกรรมปิโตรเคมีกัลไทย จำกัด (มหาชน) 15 คน และบริษัทไทยเอปิเอส จำกัด 10 คน

ในส่วนของการพูดคุยและเก็บข้อมูลจากตัวแทน 25 ชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุดนั้น ผู้ศึกษาได้ใช้เครื่องมือช่วยเพื่อประกอบการพูดคุยคือ แผนที่ตั้งเทศบาลเมืองมาบตาพุด รวมทั้งสร้างสัญลักษณ์แทนปัญหาต่าง ๆ และสิ่งที่แตกต่างกันระดับความรุนแรงของปัญหาเป็นเครื่องมือประกอบด้วย ส่วนในการทำ Focus group ใช้วิธีการสร้างแผนที่ร่างกายชาย-หญิงเพื่อชี้จุดและบอกเล่าผลกระทบต่อร่างกายที่เกิดจากมลพิษเป็นเครื่องมือประกอบเพื่อให้ชาวบ้านและเด็กนักเรียนนึกถึงรายละเอียดให้ได้มากที่สุด โดยเฉพาะในกรณีของชุมชนกรอกยายชา มีการชักชวนให้ผู้เข้าร่วมช่วยกันวาดแผนที่ชุมชนของตนเองพร้อมกับระบุปัญหาออกมาด้วย

ทางด้านการวิเคราะห์ผลกระทบทางสุขภาพจะยึดตามตาราง Definition and Dimension of Health ของศ.นพ.เกษม วัฒนชัย และคณะ และแนวทางการวิเคราะห์ผลกระทบทางสุขภาพตาม DPSEEA Model ขององค์การอนามัยโลก

ระยะเวลาการศึกษา

โครงการศึกษาวิจัยนี้มีระยะเวลาดำเนินการทั้งหมด 6 เดือน ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2544 - กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2545

สำหรับการสำรวจและรวบรวมข้อมูลระดับพื้นที่เริ่มตั้งแต่วันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544 - 4 มกราคม พ.ศ. 2545 สำหรับแบบสอบถามพนักงานรวบรวมครบถ้วนในปลายเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2545 โดยที่การศึกษาและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และการรวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ได้กระทำควบคู่ไปในช่วงเดียวกันกับการสำรวจพื้นที่ด้วย

ข้อจำกัดการศึกษา

ในการเก็บข้อมูลพื้นที่ เบื้องต้นทางผู้ศึกษาตั้งใจที่จะจัดให้มีการพูดคุยในส่วนของกลุ่มชุมชนในระดับผู้นำพร้อมกันทั้ง 25 ชุมชน หรืออาจแบ่งกลุ่มอย่างน้อยไม่เกินครั้งละ 8 ชุมชน เพื่อการรับรู้สภาพปัญหาในภาพรวมร่วมกันและแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับระดับความรุนแรงของปัญหา แต่จากการจัดเวทีครั้งแรกทำให้พบว่า มีความเป็นไปได้ยากเนื่องจากข้อจำกัดเรื่องเวลาของผู้เข้าร่วม ดังนั้นจึงต้องปรับวิธีการศึกษามาเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกรายชุมชนประกอบ

ขณะที่ในส่วนของการศึกษาพนักงานในบริษัทอุตสาหกรรมมีข้อจำกัดในเรื่องเวลาของผู้เข้าร่วมเช่นกัน ประกอบกับความยากลำบากในการเข้าสัมภาษณ์ ดังนั้นจึงใช้แบบสอบถามกับกลุ่มเป้าหมายนี้

นอกจากข้อจำกัดบางประการของการเก็บข้อมูลระดับพื้นที่แล้ว ในส่วนของการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารก็ประสบปัญหาบางประการเช่นกัน ส่วนหนึ่งเนื่องเพราะความคิดที่ก่อรูปขึ้นมาอย่างจริงจังและนำมาสู่การวางแผนพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2523 เวลาที่ผ่านมา 20 ปีเศษทำให้ข้อมูลกระจัดกระจายหรือยังไม่มีระบบข้อมูลรองรับในเวลานั้น หรือไม่มีการศึกษาไว้ การติดตามค้นคว้าข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องอีกหลายอย่างจึงทำได้ยาก เช่น รายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ข้อมูลสุขภาพของชุมชนในช่วงก่อนเกิดนิคมอุตสาหกรรม เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็มีปัญหาเรื่องการเข้าถึงข้อมูลบางส่วนด้วย แม้ว่าปัจจุบันจะอาศัยพระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสาร พ.ศ. 2540 ได้ก็ตาม แต่ในภาวะความเป็นจริง การปิดกั้นการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารก็ยังคงมีอยู่

แลไปข้างหน้า

ในภาพรวม การศึกษาชิ้นนี้ยังคงเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างจะกว้าง โดยเฉพาะในด้านของสุขภาพมิติใหม่ ที่นับว่าเพิ่งจะตั้งต้น ในขณะที่ปัญหาผลกระทบจากการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดนั้นเป็นปัญหาใหญ่ ซับซ้อน และได้สะสมตัวมาเป็นระยะเวลายาวนานไม่น้อย ดังนั้นการศึกษานี้จึงคงเป็นเพียงพื้นฐาน ส่วนการจะทำความเข้าใจต่อปัญหาในกรณีนี้ให้ถ่องแท้คงจะต้องดำเนินการในอีกหลายขั้นตอน ซึ่งก็นับว่าเป็นเรื่องที่จำเป็นอย่างยิ่ง ไม่เฉพาะในส่วนของผลกระทบด้านสุขภาพ หากรวมถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม สังคม หรือแม้แต่ผลตอบแทนที่แท้จริงทางเศรษฐกิจ

ผลจากการลงไปคลุกคลีกับเรื่องราวและปัญหายิ่งทำให้เห็นว่า สภาพความเป็นจริงกับสิ่งที่สาธารณะได้รับรู้นั้นยังคงมีช่องว่างที่ห่างไกลกันอย่างมาก และการพยายามติดตามหรือหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นคงจะเกิดสัมฤทธิ์ผลได้ยาก หากว่ายังไม่ได้ตั้งหลักหรือยืนอยู่บนฐานแห่งความเข้าใจและเท่าทันต่อสภาพการณ์ที่เป็นจริงอย่างถ่องแท้ ทั้งนี้การศึกษารั้งนี้ก็มีความมุ่งหวังว่า ข้อค้นพบเหล่านี้จะมีส่วนนำไปสู่การแก้ไขปัญหผลกระทบทางสุขภาพของประชาชน การฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์ ตลอดจนถึงการช่วยเหลือชุมชนที่ได้รับผลกระทบในด้านอื่น ๆ

นอกจากนี้ ในท่ามกลางทิศทางการพัฒนาประเทศที่ยังคงมุ่งไปสู่เส้นทางอุตสาหกรรมเช่นเดิม การศึกษาและประเมินผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกอย่างจริงจังในหลาย ๆ มิติตามองค์ความรู้และวิชาการที่มีอยู่ ย่อมจะมีส่วนช่วยอย่างสำคัญในการวางแผนและกำหนดมาตรการเชิงป้องกันสำหรับโครงการพัฒนาอื่น ๆ ที่จะติดตามมา ซึ่งจำนวนไม่น้อยมีแนวทางในการใช้มาบตาพุดเป็นต้นแบบของการพัฒนา

บทที่ 2

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก

เริ่มจากความฝัน...

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard Development Program) หรือที่เรียกกันว่า “อีสเทิร์นซีบอร์ด” มีจุดเริ่มต้นอย่างเป็นทางการเมื่อได้รับการบรรจุลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำริให้มีการศึกษาเพื่อจัดทำแผนมาตั้งแต่ช่วงปลายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) โดยกำหนดพื้นที่การพัฒนาใน 3 จังหวัดใกล้กรุงเทพมหานคร คือ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง

โครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดเกิดขึ้นเพื่อสนองยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในเรื่องการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่และเรื่องการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจออกจากกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงมีวัตถุประสงค์หลัก ๆ อยู่ 3 ประการด้วยกัน คือ (เสนาะ อุณากร, 2531; น. 15-17, สวัสดิ์ โพธิวิหค, 2527; น. 2, ปาริชาติ ลอตระกุล, 2530; น. 48) 1) ต้องสนับสนุนเรื่องการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจออกไปสู่ภูมิภาคอย่างเป็นระบบให้ได้ ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาความแออัดและการกระจุกตัวรวมศูนย์ 2) ต้องสร้างฐานอุตสาหกรรมใหม่ และ 3) เป็นศูนย์กลางและเป็นประตูที่เปิดเชื่อมโยงการพัฒนาไปสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สำคัญที่มีการวางไว้ก็คือ การเริ่มต้นด้วยการพัฒนาท่าเรือน้ำลึก จากนั้นพัฒนาแหล่งอุตสาหกรรมให้ต่อเนื่องกับท่าเรือ พร้อม ๆ กับการพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่ง การติดต่อสื่อสาร และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้เชื่อมโยงกับพื้นที่อื่น ๆ ในลักษณะที่เป็นประตูออกและประตูเข้า หรือที่เรียกว่า gate way (เสนาะ อุณากร, 2531; น. 17) รวมทั้งการสร้างเมืองใหม่และบริการด้านสังคมต่าง ๆ ควบคู่ไปด้วย เพื่ออำนวยความสะดวกและเป็นแรงจูงใจให้แก่ครอบครัวนักลงทุนและครอบครัวของผู้ใช้แรงงานที่จะอพยพโยกย้ายเข้ามา (ปาริชาติ ลอตระกุล, 2530; น. 50)

สำหรับสาเหตุที่มีการเลือกพื้นที่ 3 จังหวัดในภาคตะวันออกให้ทำหน้าที่อันสำคัญยิ่งนี้ นอกเหนือจากเหตุผลด้านทำเลที่ตั้งที่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ จนเกินไปแล้ว ยังมีองค์ประกอบที่เหมาะสมอีกหลายประการ ได้แก่ การมีสภาพภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยและสอดคล้องกับการพัฒนาตามแผนงาน ทั้งสำหรับการสร้างท่าเรือน้ำลึกขนาดใหญ่และการจัดตั้งเขตอุตสาหกรรม การมีโครงสร้างพื้นฐานหลักที่ค่อนข้างสมบูรณ์อยู่แล้ว เช่น ถนน ระบบไฟฟ้า แหล่งน้ำจืด ท่าเรือพาณิชย์สัตว์หีบ สนามบินอู่ตะเภา ฯลฯ และที่สำคัญที่สุดก็คือการมีก๊าซธรรมชาติที่จะใช้เป็นเชื้อเพลิงและวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรม (สวัสดิ์ โพธิวิหค, 2527; น. 1-2, ปาริชาติ ลอตระกุล, 2530; น. 50)

เป็นที่ชัดเจนว่า ความคิดเกี่ยวกับโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดนั้นเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจโลกตกต่ำและมีความผันผวนมาก อันส่งผลให้เศรษฐกิจไทยเผชิญปัญหาหนักเช่นเดียวกัน รัฐบาลจึงตั้งความหวังเต็มที่ว่าโครงการนี้จะช่วยกอบกู้ภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจของประเทศได้ ด้วยการช่วยแก้ปัญหาหนี้สินต่างประเทศของรัฐบาลที่พอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ ประหยัดเงินตราต่างประเทศที่เสียไปกับการนำเข้าสินค้า สร้างรายได้จากการส่งออกผลผลิต ตลอดจนช่วยแก้ปัญหาคนว่างงาน (ไมระบุ, 2529; น. 12) ซึ่งกำลังเป็นภาวะวิกฤตที่รัฐบาลเผชิญ มีการคาดหมายกันว่า โครงการนี้จะสามารถสร้างงานใหม่เป็นจำนวนมาก เฉพาะในระยะแรกก็จะจ้างงานใน

ภาคอุตสาหกรรมได้กว่า 300,000 คนแล้ว ทั้งนี้โดยไม่รวมการจ้างงานในโครงการต่อเนื่องทางด้านพาณิชย์และบริการอื่น ๆ (สวิตต์ โพธิ์วิหค, 2527; น. 8)

ดร. เสนาะ อุณาภูล เลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สภาพัฒน์) ในเวลานั้น ซึ่งเป็นนักวางแผนการพัฒนาคู่บุญของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ตลอด 8 ปีที่พลเอกเปรมปกครองประเทศและเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการริเริ่มและผลักดันโครงการนี้ วาดฝันไปไกล ถึงว่า ในที่สุดแล้วพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกจะเป็นแกนหลักการพัฒนาของประเทศ เป็น gateway สำหรับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่ทันสมัยที่สุดของโลก (เสนาะ อุณาภูล, 2531; น. 16-19)

แบบแผนการพัฒนา

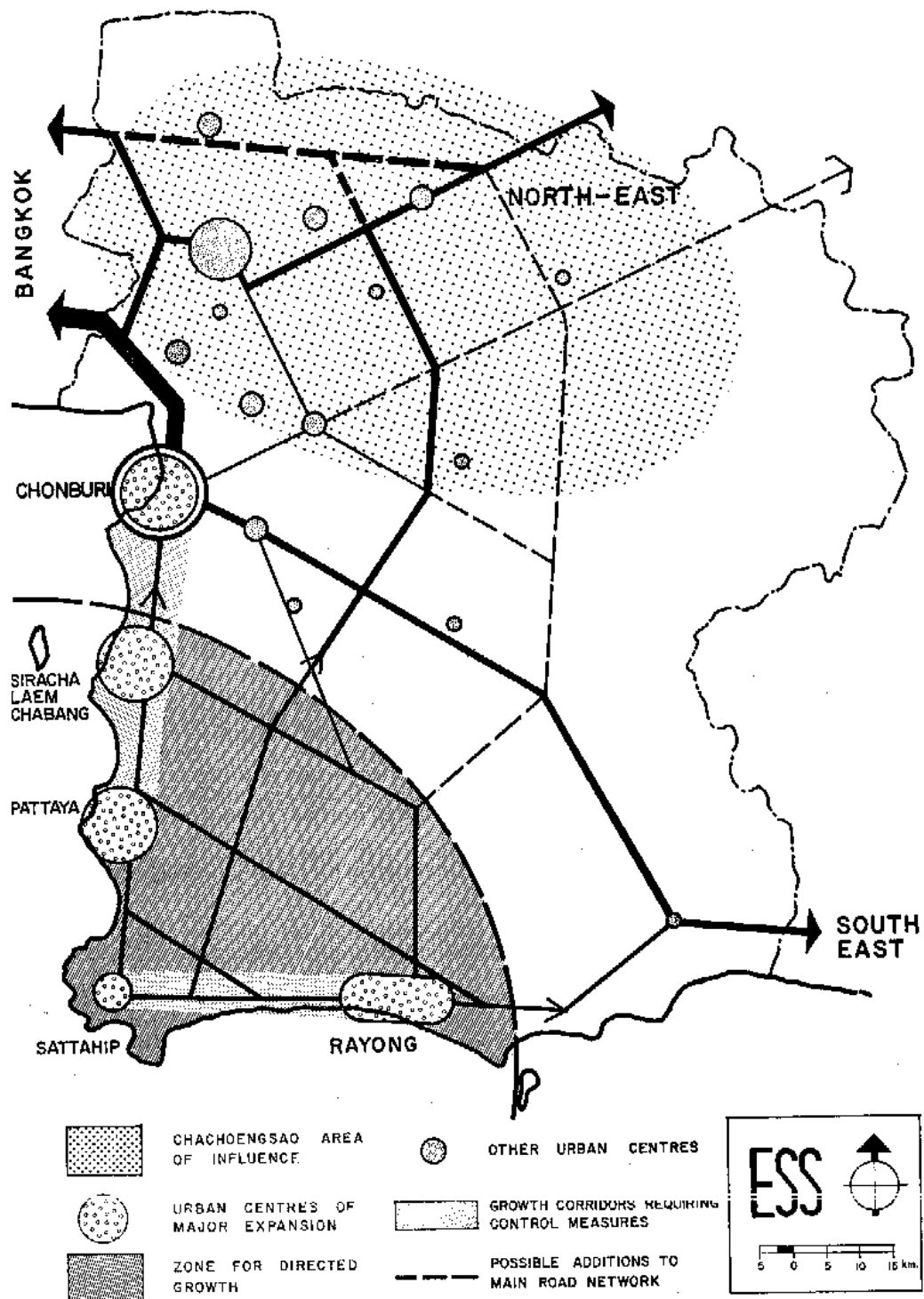
รัฐบาลโดยสภาพัฒน์ได้ว่าจ้างกลุ่มบริษัทที่ปรึกษา Coopers & Lybrand Associates ร่วมกับบริษัท Maunsell Consultants, บริษัท Sindhu Pulsirivong & Associates และบริษัท Huszar Brammah & Associates เป็นผู้ศึกษาและจัดทำแผนหลักของการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยศึกษารายละเอียดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น เกษตรกรรม อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว ประชากร การศึกษา สาธารณสุข ที่อยู่อาศัย การคมนาคม แหล่งน้ำ สาธารณูปโภค การพัฒนาเมือง การเงิน และสภาพแวดล้อม (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2530; น. 1)

กลุ่มบริษัทที่ปรึกษาได้จัดทำรายงานการศึกษาเบื้องต้น (Inception Report) เสร็จและนำเสนอต่อสภาพัฒน์เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2524 และจัดทำรายงานการศึกษาเสร็จในเดือนกันยายน ปีต่อมา

สำหรับสาระสำคัญที่ปรากฏในรายงานการศึกษาของบริษัทที่ปรึกษาได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมการผลิต ว่าจะเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาชุมชนของพื้นที่บริเวณนี้ พร้อมกันนั้นก็ได้นำเสนอยุทธศาสตร์พื้นที่ทางเลือกเพื่อการพัฒนา (Alternative Spatial Strategies) แก่รัฐบาล ประกอบด้วย (Coopers & Lybrand Associates, 1982)

1. การสร้างเมืองใหม่ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการพัฒนาการจ้างงาน ณ บริเวณมาบตาพุดหรือแหลมฉบัง
2. การสร้างเมืองใหม่ ณ บริเวณพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในสามเหลี่ยมความเติบโต (Growth Triangle) ซึ่งเป็นพื้นที่ในอาณาเขตของเมืองระยอง ศรีราชา และสัตหีบ
3. การพัฒนาชุมชนเมืองแบบหลายศูนย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเติบโตของเมืองที่มีอยู่แล้วภายในสามเหลี่ยมของความเติบโต

กลุ่มบริษัทที่ปรึกษาเสนอว่า การพัฒนาความเติบโตแบบหลายศูนย์ (Poly Nucleated Growth) เป็นยุทธศาสตร์ทางเลือกที่มีความยืดหยุ่นมากที่สุด มีความเสี่ยงน้อยที่สุด โดยมีข้อสรุปในขั้นต้นว่า แผนงานพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเติบโตแบบหลายศูนย์ ควบคู่กับการพัฒนาศูนย์กลางชุมชนเมืองในอดีตจะช่วยการพัฒนาที่มีขอบเขตจำกัดในบริเวณชลบุรี น่าจะเป็นแนวทางที่ก่อให้เกิดขอบข่ายการเติบโตได้อย่างจริงจังและรวดเร็ว

รูปที่ 2.1 ภาพแสดง “ยุทธศาสตร์การเติบโต” ตามข้อเสนอของ Coopers & Lybrand Associates
ที่มา : Coopers & Lybrand Associates. 1981; p. 69

หมายเหตุ – ยุทธศาสตร์นี้เน้นการพัฒนาแบบหลายศูนย์และความเชื่อมโยง จากภาพจะเห็นว่าพื้นที่ของการเติบโตโดยตรง หรือ “สามเหลี่ยมการเติบโต” อยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งครอบคลุมเมืองหลักคือ ศรีราชา พัทยา สัตหีบ และระยอง

ภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น ทำให้มีการระบุพื้นที่สำคัญที่มีศักยภาพในการพัฒนาอุตสาหกรรม และเป็นพื้นที่ที่จะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดไว้ด้วยกัน 7 แห่ง ซึ่งทั้ง 7 แห่งนี้จะกระจุกตัวอยู่บริเวณชายฝั่งทะเล โดยแบ่งเป็นพื้นที่หลักและพื้นที่รอง ดังนี้ (Coopers & Lybrand Associates, 1982)

พื้นที่หลักแบ่งเป็น 4 เขต คือ

1. ชลบุรี เหมาะสำหรับเป็นที่พักอาศัยของประชากรที่จะหลั่งไหลเข้ามา และเป็นแหล่งการศึกษา
2. ศรีราชา-แหลมฉบัง เหมาะสำหรับการพัฒนาเป็นท่าเรือน้ำลึก และเขตอุตสาหกรรมเบา
3. พัทยา สำหรับพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวนานาชาติ เป็นศูนย์กลางการเงิน
4. ระยอง-มาบตาพุด เป็นพื้นที่ใหญ่ที่สุด เหมาะสำหรับเป็นที่ตั้งของกลุ่มอุตสาหกรรมหนักและอุตสาหกรรมปลายน้ำของปิโตรเคมี

พื้นที่รองแบ่งเป็น 3 เขต คือ

5. ฉะเชิงเทรา ด้านเหนือของจังหวัดเหมาะสำหรับพัฒนาเป็นศูนย์กลางการแปรรูปอาหารและสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออก และศูนย์พันธุ์ไม้
6. สตูล เป็นพื้นที่ที่มีท่าเรือสำคัญอยู่แล้ว ควรได้รับการยกระดับให้เป็นท่าเรือน้ำลึก
7. ระยอง-บ้านเพ เป็นแหล่งพักผ่อนและแหล่งท่องเที่ยวอันดับสองของโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ด

นอกจากนี้ รายงานของกลุ่มบริษัทที่ปรึกษายังเสนอว่า การพัฒนาพื้นที่นี้จะบรรลุตามการศึกษาได้ จะต้องมีการเตรียมพร้อมเพื่อดึงดูดการลงทุนในสิ่งเหล่านี้ เช่น 1) มีเครือข่ายการสื่อสารโทรคมนาคมที่ดี 2) มีความพร้อมด้านพลังงานไฟฟ้าและน้ำ 3) ใกล้แหล่งหรืออยู่ในพื้นที่การให้บริการทางสังคมและการพาณิชย์ 4) มีความมั่นคงปลอดภัย และ 5) ราคาที่ดินต่ำที่สุด

ปัจจัยและเงื่อนไขเหล่านี้เป็นหลักเกณฑ์พื้นฐานสำหรับนักพัฒนาส่วนใหญ่ทั่วโลกที่จะใช้ประกอบการเลือกพื้นที่เพื่อการลงทุน รวมไปถึงการเสนอพื้นที่ที่จะพัฒนาเพื่อใช้เป็นแหล่งบริการน้ำแก่อุตสาหกรรม การสร้างโครงข่ายการคมนาคมและการสื่อสาร โครงข่ายพลังงาน และพื้นที่เมืองใหม่เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในอนาคต

แผนหลักจากการศึกษาของบริษัทที่ปรึกษาคือแนวทางที่มีการนำไปใช้ในการจัดทำแผนแม่บท ส่วนแผนพัฒนาในรายละเอียดตลอดจนในด้านกายภาพนั้นเป็นหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ แยกย้ายกันไปจัดทำและผลักดัน (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2530; น. 1)

ปรากฏว่า เมื่อถึงขั้นดำเนินการ แผนการพัฒนาโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดระยะที่ 1 กำหนดพื้นที่เป้าหมายไว้เพียง 2 พื้นที่ คือ (ปาริชาติ ลอตระกูล, 2530; น. 51) บริเวณแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี และบริเวณมาบตาพุด จังหวัดระยอง โดยแบ่งบทบาทชัดเจนว่า สำหรับพื้นที่มาบตาพุดที่มีเนื้อที่ประมาณ 20,000 ไร่ นั้นให้พัฒนาเป็นเมืองอุตสาหกรรมทันสมัยและเป็นแหล่งที่ตั้งอุตสาหกรรมหลัก เช่น อุตสาหกรรมปิโตรเคมี อุตสาหกรรมปุ๋ยเคมี เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากว่าในจุดนี้จะมีทั้งการนำเข้าวัตถุดิบและการส่งออกผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป ดังนั้นจึงควรตั้งอยู่ใกล้ท่าเรือน้ำลึก โดยการลงทุนในระยะแรกเน้นที่อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบในการผลิต รวมถึงอุตสาหกรรมต่อเนื่องอื่น ๆ เพราะในพื้นที่จะมีโรงแยกก๊าซอยู่แล้ว

ส่วนบริเวณแหลมฉบัง เนื้อที่ประมาณ 10,000 ไร่ กำหนดเป็นที่ตั้งท่าเรือพาณิชย์หลักสำหรับการขนถ่ายสินค้าประเภทบรรจุภัณฑ์หรือคอนเทนเนอร์ รวมทั้งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกขนาดกลางและขนาดย่อมที่ไม่มีปัญหาด้านมลพิษต่าง ๆ

ทั้งนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นได้เข้ามามีบทบาทสูงมากในการวางแผนและผลักดันการพัฒนาพื้นที่ทั้ง 2 บริเวณนี้ โดยทางองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศแห่งญี่ปุ่น หรือ JICA เป็นผู้ดำเนินการศึกษาจัดทำแผนแม่บท (Master Plan) และแผนการพัฒนาทางด้านกายภาพ ตลอดจนแผนการเงินและการลงทุนทั้งของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง โดยแผนแล้วเสร็จในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2526 และ กุมภาพันธ์ 2528 ตามลำดับ จากนั้นทางกองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจพื้นทะเลแห่งประเทศไทย หรือ OECF ได้เข้ามามีบทบาทในด้านเงินกู้ดำเนินการ (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2530; น. 3-4 และ 9-10)

แม้แต่ในส่วนของโครงการด้านโครงสร้างพื้นฐานก็เช่นกัน รัฐบาลญี่ปุ่นมีส่วนในการศึกษาความเหมาะสมและการจัดทำแผนแม่บทในโครงการต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ในขณะที่บริษัทเอกชนของญี่ปุ่นก็มีบทบาทสูงในการลงทุนทางด้านอุตสาหกรรม

ตารางที่ 2.1 โครงการเงินกู้ของรัฐ (บางส่วน) ในการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกช่วง 2524 - 2536

ลำดับ	โครงการ	หน่วยงานที่รับผิดชอบ	วงเงินกู้		สัดส่วนเงินกู้ : เงินบาท	ค่าใช้จ่ายโครงการ (ล้านบาท)	แหล่งเงินทุน	ปีที่กู้
			ล้านบาท	ล้านบาท				
1	โครงการนิคมอุตสาหกรรมและชุมชนเมืองใหม่มาบตาพุด	กนอ.	3,207	718.37	80:20	976	OECF	2527
2	ท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด	กนอ.	8,600	1,926.40	70:30	1782	OECF	2527-28
3	โครงการนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง	กนอ.	5,925	1,327.20	60:40	1541	OECF	2528
4	โครงการอ่างเก็บน้ำหนองปลาไหล ระยะที่ 1	กรมชลประทาน	4,357	827.87	84:16	938.87	OECF	2531
5	โครงการทางรถไฟสายศรีราชา - แหลมฉบัง	รฟท.	1,013	166.70	31:69	535.2	OECF	2531
6	โครงการทางรถไฟสายสัตหีบ - มาบตาพุด	รฟท.	3,002	561.50	35:65	1608.07	OECF	2531
7	โครงการทางหลวง สายกรุงเทพ - ชลบุรี สายใหม่	กรมทางหลวง	15,497	2,934.36	38:62	7270.35	OECF	2533
8	ท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 2	กรมทางหลวง	N/A	1,836.70	60:40	6016	OECF 19	2537

ที่มา : สำนักเศรษฐกิจการค้า กระทรวงการคลัง

หมายเหตุ : กนอ. คือการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, รฟท. คือการรถไฟแห่งประเทศไทย

รอยต่างการวางแผน

เรื่องการวางแผนในโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดเป็นประเด็นหนึ่งที่มีการกล่าวขวัญว่ามีการทำอย่างเป็นระบบ เพราะมีการศึกษาและวางแผนเป็นลำดับขั้นตอน ไล่จากแผนหลักสู่แผนแม่บทจนถึงแผนปฏิบัติการต่าง ๆ อย่างไรก็ดี ในข้อเท็จจริงปรากฏว่า ในขณะที่ทางกลุ่มบริษัท Coopers & Lybrand Associates ได้รับการว่าจ้างเพื่อศึกษาจัดทำแผนหลักเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2524 แต่ก่อนหน้านั้นเมื่อวันที่ 21 เมษายนของปีเดียวกัน คณะรัฐมนตรีได้มีมติไปแล้วว่า ให้ใช้พื้นที่บริเวณหนองแฟบ-มาบตาพุดเป็นที่ตั้งอุตสาหกรรมหลัก ให้ขยายท่าเรือ

พาณิชย์สัตว์เป็นท่าเรือน้ำลึกสำหรับสินค้ากอง รวมทั้งให้พัฒนาท่าเรือแหลมฉบังเป็นท่าเรือสำหรับบริการสินค้าทั่วไปให้สอดคล้องกับการพัฒนาท่าเรือน้ำลึกสัตว์ในระยะเวลาต่อไป โดยอุตสาหกรรมเป็นขนาดเล็ก-กลาง (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2535; น. 141)

แม้แต่ทางบริษัทที่ปรึกษาเองยังได้วิจารณ์ถึงภาวะที่ได้รับมอบหมายจากสภาพัฒน์ว่า การศึกษาเพื่อจัดทำแผนพัฒนาอีสเทิร์นซีบอร์ดมีความไม่ปกติหลายเรื่องด้วยกัน อันทำให้ทางบริษัทไม่สามารถดำเนินการศึกษาเพื่อสนองวัตถุประสงค์ของการศึกษาตามหลักการปฏิบัติสากลที่ยึดถือกันมา นั่นคือ ทางบริษัทที่ปรึกษาค้นพบว่า ก่อนที่จะมีการศึกษาเพื่อจัดทำแผนการพัฒนานั้น รัฐบาลได้ดำเนินการพัฒนาบางโครงการล่วงหน้าไปแล้ว บางโครงการกำลังจะดำเนินการ และมีการวางแผนด้านทุนไว้ล่วงหน้าแล้วบางส่วน สิ่งที่เกิดขึ้นนี้ทำให้คำถามสำคัญของการศึกษาโครงการนี้เปลี่ยนไปจากเดิมที่ควรตั้งคำถามว่า “จะทำอะไร” (what to do) ต้องเปลี่ยนเป็น “จะทำอย่างไร” (how to do) การศึกษาจำต้องเป็นไปภายใต้การขึ้นนำของการลงทุนและแผนการพัฒนาที่ล่วงหน้าไปแล้ว (Coopers & Lybrand Associates, 1981; p.11)

นอกจากนี้ กลุ่มบริษัทที่ปรึกษาได้ตั้งคำถามและแสดงข้อวิตกกังวลที่น่าสนใจไว้หลายประการในรายงานเบื้องต้นการพัฒนาโครงการ ดังที่ปรากฏอยู่ใน “บทนำและบทสรุป” (Coopers & Lybrand Associates, 1981; p. 1-10) ตัวอย่างเช่น คำถามในเรื่องระยะเวลาของการพัฒนา ลักษณะและขนาดของโครงการในแต่ละช่วงที่รัฐบาลจะต้องระมัดระวังและให้สอดคล้องกับความเป็นจริงกับแนวโน้มทางเศรษฐกิจให้มากที่สุด

ประการสำคัญคือเป้าหมายในการพัฒนาอีสเทิร์นซีบอร์ดเรื่องการสร้างงานกับประเภทอุตสาหกรรมที่รัฐบาลส่งเสริมให้มีการลงทุนในพื้นที่นี้ไม่สอดคล้องกัน กล่าวคือ อุตสาหกรรมที่รัฐบาลต้องการพัฒนาในภูมิภาคนี้คือ อุตสาหกรรมหนักและอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก แต่ในทางทฤษฎีแล้ว ลักษณะของอุตสาหกรรมหนักไม่ใช่อุตสาหกรรมสร้างงานหรือใช้แรงงานจำนวนมาก ตรงกันข้าม ผลการทุ่มทุนในอุตสาหกรรมหนักจะยิ่งทำให้การจ้างงานหดตัวลง ไม่เฉพาะแต่ภายในพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกเท่านั้น หากหมายถึงในระดับภาพรวมของประเทศเลยทีเดียว

กลุ่มบริษัท Coopers & Lybrand Associates ประมาณการว่า การลงทุนด้วยเม็ดเงินเกือบ 100,000 ล้านบาทในโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดทั้ง 2 จังหวัดนั้น จะสามารถสร้างงานได้เพียง 30,000 ตำแหน่งเท่านั้น เนื่องจากลักษณะต้นทุนในการลงทุนประเภทอุตสาหกรรมหนักมีผลต่อการสร้างงานน้อยมาก กล่าวคือ สร้างงานได้เพียง 1 ตำแหน่งต่อการลงทุนทุก ๆ 10 ล้านบาท ซึ่งต่างกับอุตสาหกรรมเบาที่สามารถสร้างงานได้ 1 ตำแหน่งต่อการลงทุนทุก ๆ 125,000 บาท (Coopers & Lybrand Associates, 1981; p. 40) การสร้างงานต่ำของอุตสาหกรรมหนักในจังหวัดระยองจึงมีผลสำคัญที่กระทบต่อไปถึงเรื่องการเพิ่มประชากรและการสร้างชุมชนใหม่ในจังหวัดระยองและชลบุรี ซึ่งล้มเหลวในปัจจุบัน³

พร้อมกันนี้ รายงานการศึกษาได้เสนอแนะด้วยว่า ความเป็นไปได้ของการจ้างงานเพิ่มขึ้นอยู่ที่การพัฒนาภาคท่องเที่ยวและบริการ เป้าหมายในเรื่องการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการกระจายความเจริญจะ

² อย่างไรก็ดี ในภายหลังเมื่อรัฐบาลญี่ปุ่นได้ให้ความช่วยเหลือศึกษารายละเอียดการพัฒนาโครงการต่าง ๆ อีกครั้ง ประกอบกับผลการศึกษาจากหลายฝ่าย กพอ. ก็มีมติให้ชะลอการพัฒนาท่าเรือพาณิชย์สัตว์ไว้ก่อน โดยให้ดำเนินการพัฒนาท่าเรือน้ำลึกมาตาปุดขึ้นแทน

³ ดูรายละเอียดในหัวข้อ “ผลการพัฒนาที่ปรากฏ” ในบทเดียวกันนี้

เป็นจริงได้ก็ต่อเมื่อดำเนินการพัฒนาสมหรือคู่กันไประหว่างการท่องเที่ยว ภาคบริการ และภาคอุตสาหกรรม (Coopers & Lybrand Associates, 1981; p. 8)

อย่างไรก็ดี คำถาม ข้อสังเกต ข้อกังวล และข้อเสนอแนะหลาย ๆ ประการที่ทางกลุ่มบริษัทที่ปรึกษาระบุไว้ไม่ได้รับความสนใจแต่อย่างใด

ปัญหาอีกประการหนึ่งก็คือข้อจำกัดของการศึกษา ในส่วนของแผนหลักที่กลุ่มบริษัท Coopers & Lybrand Associates จัดทำ หลัก ๆ แล้วว่าด้วยเรื่องแผนการพัฒนาอุตสาหกรรม การขยายตัวของประชากรในพื้นที่พัฒนา ประมาณการขนาดของทุน การจัดหา และการเตรียมพร้อมด้านทรัพยากรพื้นฐาน เช่น น้ำเพื่ออุตสาหกรรม ขนาดที่ดินเพื่อรองรับการสร้างนิคมและท่าเรือน้ำลึก ไฟฟ้า โครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เช่น ถนน ทางรถไฟ การขนส่งทางทะเล สนามบิน ระบบโทรคมนาคม และระบบการจ่ายไฟฟ้าและน้ำประปา เป็นต้น ส่วนเรื่องของผลกระทบที่จะติดตามมาและมาตรการป้องกันหรือจัดการนั้นมีการกล่าวถึงเพียงเล็กน้อย ไม่ว่าจะเป็นด้านสิ่งแวดล้อมหรือสังคม ส่วนเรื่องผลกระทบทางสุขภาพนั้นแทบไม่ได้กล่าวถึงเลย

การศึกษาในเรื่องผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมเพิ่งตามมาทีหลัง เมื่อสภาพพื้นได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐฯ จำนวน 288,000 เหรียญสหรัฐฯ ผ่านทางกรมวิเทศสหการ หรือ USAID ในรูปของผู้เชี่ยวชาญ และจากรัฐบาลญี่ปุ่น จำนวน 120 ล้านเยน ผ่าน JICA ในรูปของเครื่องมืออุปกรณ์เพื่อติดตามตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อม การศึกษาวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมชายฝั่งทะเลตะวันออกจึงได้เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2527 โดยมีการว่าจ้างบริษัท SEATEC International Inc. เป็นที่ปรึกษา มีการจัดสัมมนาระดมความคิดเห็นระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อพิจารณาร่างของแผนดังกล่าวเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2529 (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2535; น. 141-142)

แผนการจัดการสิ่งแวดล้อมฯ ประกอบด้วยแผนงาน 2 ลักษณะคือ แผนการแก้ไขปรับปรุงปัญหาสภาพปัจจุบันและส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และแผนการป้องกันผลกระทบจากการพัฒนา ส่วนจุดประสงค์สำคัญของทั้งแผนงานก็คือ ส่งเสริมหรือรองรับการพัฒนาให้ดำเนินการต่อไปได้ โดยลดหรือควบคุมผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้ได้มากที่สุด (มหาวิทยาลัยบูรพา, 2538)

ส่วนเรื่องผลกระทบทางสุขภาพนั้น เท่าที่ค้นคว้าข้อมูลมาไม่พบว่ามีการศึกษาหรือการประเมินผลกระทบด้านนี้เลยตลอดระยะเวลาของการดำเนินการโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ระดับประเทศโครงการนี้

ถมทุนเท่าไรก็ไม่พอ

กล่าวได้ว่า โครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดเป็นโครงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่สำคัญที่สุดโครงการหนึ่งของประเทศไทยที่รัฐบาลทุกสมัยให้ความสำคัญอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน มีการทุ่มเททรัพยากรและกำลังทุกด้านให้แก่การพัฒนาเขตเศรษฐกิจจำเพาะตัวอย่างที่ใหญ่ที่สุดนี้มาตั้งแต่ต้น รวมถึงการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินงานของรัฐและส่วนราชการอย่างขนานใหญ่ด้วย

นับตั้งแต่ในเรื่องการวางแผนที่มีการทำเป็นชุดโครงการพัฒนาต่อเนื่องในลักษณะที่เรียกว่า program approach นั่นคือ เอาแผนงานเป็นหลัก ไม่ใช่เอาโครงการเป็นหลัก (project approach) อย่างที่เคยทำมา (เสนาะ อุณากร, 2531; น. 19) ในด้านการดำเนินงานก็มีการใช้ระบบผสมผสาน (integrated program) ระหว่างภาครัฐและเอกชนอย่างเต็มรูปแบบ ทั้งส่วนของแผนงาน แผนการเงิน และการปฏิบัติการ โดยแบ่งบทบาทหลัก ๆ ว่าให้เอกชนเป็นผู้นำในการลงทุนด้านอุตสาหกรรม ส่วนรัฐเป็นผู้นำในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น

เป็นท่าเรือน้ำลึก ถนน รถไฟ แหล่งน้ำและระบบแจกจ่าย ไฟฟ้า การสื่อสารโทรคมนาคม เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อชักนำการลงทุนภาคอุตสาหกรรมให้เกิดขึ้นตามแผนให้ได้ พร้อมกันนั้นก็สนับสนุนและส่งเสริมการลงทุน เช่น การจัดหาแหล่งที่ตั้งอุตสาหกรรม การพัฒนาชุมชน มาตรการอุดหนุนต่าง ๆ เพื่อให้อุตสาหกรรมทั้งหลายสามารถเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและสามารถแข่งขันกับตลาดโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย (ปาริชาติ ลอตระกูล, 2530; น. 50, สาวิตต์ โพธิวิหค, 2527; น. 6-7) มีการดำเนินนโยบายค่อย ๆ ลดสิทธิประโยชน์แก่การลงทุนอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานครและเขตปริมณฑลเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเพิ่มความสำคัญในการส่งเสริมและการให้สิทธิประโยชน์แก่พื้นที่นั้นมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการผ่อนคลายกฎระเบียบของราชการ การลดหย่อนภาษีการค้าและภาษีเงินได้นิติบุคคล ฯลฯ

การแบ่งบทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกในช่วงระยะแรก

บทบาทหลักของรัฐบาล	บทบาทหลักของเอกชน
- การลงทุนพัฒนาและจัดระบบบริการด้านโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ - การให้สิ่งจูงใจด้านการลงทุนสำหรับอุตสาหกรรมต่าง ๆ - การร่วมลงทุนในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ต้องใช้เงินลงทุนสูงบางโครงการ เช่น โครงการปุ๋ยเคมี - การใช้อำนาจความสะดวกต่อการลงทุนด้านอุตสาหกรรมให้สามารถเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว - การจัดหาแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำให้อุตสาหกรรมขนาดใหญ่บางโครงการที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวม เช่น โครงการปุ๋ยเคมี - การติดต่อขอความร่วมมือจากต่างประเทศ ทั้งในเรื่องการจัดหาแหล่งเงินทุนและความช่วยเหลือด้านเทคนิควิชาการ	- การลงทุนพัฒนาด้านอุตสาหกรรมภายใต้โอกาสและการริเริ่มจัดระบบบริการด้านโครงสร้างพื้นฐาน การส่งเสริมการลงทุน และการจัดตั้งเื้อออำนวยความสะดวกต่อการลงทุนต่าง ๆ ของรัฐบาล - การให้ความร่วมมือต่อรัฐบาลด้านการควบคุมสภาวะสิ่งแวดล้อม โดยเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมต่าง ๆ - การชักชวนผู้ลงทุนจากต่างประเทศมาร่วมลงทุนด้านอุตสาหกรรม - การเป็นผู้นำด้านการพัฒนาตลาดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ สำหรับสินค้าอุตสาหกรรมประเภทต่าง ๆ

ที่มา : สาวิตต์ โพธิวิหค, 2527; น. 6 - 7

เรื่องของระบบการตัดสินใจก็มีการปรับเปลี่ยนให้ลดขั้นตอนที่ล่าช้าและซับซ้อนลง รูปธรรมที่ชัดเจนก็คือการที่รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (กพอ.) ขึ้น โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน รัฐมนตรีกระทรวงและหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเป็นกรรมการ พร้อมกับมอบอำนาจให้สามารถตัดสินใจดำเนินการต่าง ๆ ได้โดยไม่ต้องผ่านมติการพิจารณาจากคณะรัฐมนตรี ทั้งนี้โดยมีสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (สพอ.) ภายใต้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) รับผิดชอบเป็นหน่วยประสานการปฏิบัติงานในโครงการนี้ (สำนักงาน

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533; น.3-4) และมีศูนย์วิเคราะห์และประสานงานแผนปฏิบัติการในสังกัด สศช. เช่นกัน ทำหน้าที่เป็นสำนักงานเลขานุการ (สาวิตต์ โพธิวิหค, 2527; น. 9)

ทางด้านการลงทุน เป็นที่ชัดเจนว่า มีการทุ่มงบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อดำเนินโครงการ โดยเฉพาะการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานและเพิ่มประสิทธิภาพด้านการบริการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการต่าง ๆ เช่น ถนน รถไฟ ระบบโทรคมนาคม น้ำ ไฟฟ้า และอื่น ๆ ที่ถือว่าเป็นตัวกระตุ้นการลงทุน

ในช่วงของการทำแผนนั้น สภาพพัฒน์ได้ประมาณเงินลงทุนของโครงการระยะที่ 1 ไว้ทั้งสิ้นราว 100,000 ล้านบาท โดยเงินลงทุนส่วนใหญ่จะใช้ในช่วง 10 ปีแรกของโครงการ (สาวิตต์ โพธิวิหค, 2527; น. 7, ไม่ระบุ, 2529; น. 9) ในจำนวนนี้แบ่งเป็น 1) การลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานประมาณ 25,000 ล้านบาท แยกเป็นจากแหล่งเงินกู้ 15,000 ล้านบาท จากงบประมาณ 10,000 ล้านบาท 2) การลงทุนด้านอุตสาหกรรมประมาณ 75,000 ล้านบาท แยกเป็นเงินลงทุนจากภาคเอกชน 56,000 ล้านบาท และจากภาครัฐบาลประมาณ 18,800 ล้านบาท (สาวิตต์ โพธิวิหค, 2527; น. 7)

ผลการดำเนินงานในช่วง 2 – 3 ปีแรก นั้นคือนับตั้งแต่เริ่มดำเนินการจริงจังในปี 2524 เป็นต้นมาจนถึงช่วงต้นของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 จะเป็นช่วงของการตั้งลำที่เอาจริงเอาจังยิ่ง มีการเดินหน้าก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานจนถึงขั้นแล้วเสร็จในบางโครงการ เช่น ทางรถไฟสายยะเชิงเทรา-สัตหีบ ท่อส่งน้ำดอกกราย-มาบตาพุด ขณะที่ในด้านอุตสาหกรรมก็มีการตกลงร่วมทุนและดำเนินการจัดตั้งโครงการขนาดใหญ่ ๆ เช่น บริษัทปิโตรเคมีแห่งชาติ จำกัด บริษัทปุ๋ยแห่งชาติ จำกัด โครงการโซดาแอซ ส่วนในพื้นที่เป้าหมายทั้ง 2 พื้นที่ก็เริ่มดำเนินการโครงการที่เป็นตัวเปิดการพัฒนาอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะโครงการก่อสร้างท่าเรือและโครงการนิคมอุตสาหกรรม (สาวิตต์ โพธิวิหค, 2527; น. 9-12)

อย่างไรก็ดี จากภาวะวิกฤตของเศรษฐกิจโลกส่งผลให้รัฐบาลไทยประสบกับภาวะฟืดเคืองทางการเงินการคลังอย่างต่อเนื่อง กอปรกับปัญหาความไม่แน่นอนของอุตสาหกรรมหลักหลายประเภทรุนแรงขึ้น รวมทั้งการตกต่ำของราคาน้ำมัน และเงินเยนซึ่งเป็นเงินกู้หลักในโครงการมีค่าแข็งตัวขึ้น ทั้งหมดนี้มีผลให้รัฐบาลต้องทบทวนแผนการดำเนินโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดใหม่ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2528 ครั้งหนึ่ง และในช่วงปลายปี 2529 อีกครั้งหนึ่ง โดยมีข้อสรุปยืนยันที่จะเดินหน้าโครงการต่อไปอย่างเต็มที่ แต่มีการปรับลดการลงทุนในด้านโครงสร้างพื้นฐานลงและจัดลำดับความสำคัญให้เน้นโครงการในพื้นที่บริเวณแหลมฉบังก่อน (ไม่ระบุ, 2529; น. 8-9)

กระนั้นก็ตาม วงเงินการลงทุนในโครงการก็ยังคงสูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อโครงการยังคงเดินหน้าต่อไปได้เนื่องจากรัฐบาลญี่ปุ่นได้เข้าอุ้มชูโครงการนี้ด้วยการอัดฉีดเงินกู้จำนวนมหาศาลเข้าสู่โครงการ ทั้งนี้เพื่อช่วยเหลือกลุ่มธุรกิจเอกชนของญี่ปุ่นที่ลงทุนไปแล้วไม่ให้เกิดความเสียหาย ค่าใช้จ่ายในโครงการที่ผูกติดกับเงินญี่ปุ่นจึงพลอยเพิ่มสูงขึ้นด้วย

จนถึงปี 2531 หรือในช่วงต้นของแผน 6 ปรากฏว่า โครงการได้ใช้เงินลงทุนไปแล้วประมาณ 150,000 ล้านบาท ก่อนที่จะเพิ่มขึ้นอีกหลายเท่าตัวเมื่อสิ้นสุดแผนการพัฒนาโครงการระยะที่หนึ่ง

ผลการพัฒนาที่ปรากฏ

จากรายงานการศึกษาเพื่อทำแผนปฏิบัติการเร่งรัดการกระจายประชากรไปสู่พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ระบุชัดเจนว่า ผลโดยรวมของการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของพื้นที่นี้เปลี่ยนจากการที่ภาคเกษตรกรรมมีความสำคัญมาเป็นการพึ่งพิงภาคอุตสาหกรรม ผลิตภัณฑ์มวลรวมของ 3 จังหวัดตามราคาตลาดปี 2537 อันเป็นปีสุดท้ายของการพัฒนาระยะที่ 1 มีมูลค่า 306,687.4 ล้านบาท โดยสาขา

อุตสาหกรรมมีมูลค่าสูงสุดประมาณร้อยละ 43.6 ส่วนสาขาการบริการและสาขาเกษตรกรรมมีร้อยละ 19.0 และ 7.5 ตามลำดับ เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนทางเศรษฐกิจของพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกกับภาคตะวันออก พบว่ามูลค่าการผลิตของผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดมีสัดส่วนร้อยละ 82.8 ของมูลค่าการผลิตโดยรวมของภาคตะวันออกทั้งหมด ซึ่งแสดงถึงว่ามีการกระจุกตัวทางเศรษฐกิจสูง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539; น. 2-1 และ 2-6)

ส่วนรายงานความก้าวหน้าของการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2544 ประเมินผลการพัฒนาในระยะที่ 1 (พ.ศ. 2524 - 2537) ว่า โครงการนี้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยรวมเพิ่มขึ้นประมาณ 3.8 เท่า และผลผลิตเฉพาะภาคอุตสาหกรรมขยายตัวเพิ่มขึ้น 4.8 เท่า รายได้ต่อหัวของประชากรของจังหวัดชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทราเพิ่มขึ้นจากลำดับที่ 6, 11 และ 17 ของประเทศ เป็นลำดับที่ 4, 6 และ 11 ตามลำดับ โดยรายได้ที่เป็นตัวเงินเพิ่มขึ้นเป็น 4.5, 6.7 และ 4.7 เท่า ตามลำดับ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; น. 3) อัตรารายได้เฉลี่ยต่อหัวของปี 2537 เท่ากับ 208,952 137,864 และ 77,495 บาท ตามลำดับ หรือถ้าคิดรวมทั้งพื้นที่ก็จะมีรายได้เฉลี่ย 141,437 บาท/คนปี เทียบกับรายได้เฉลี่ยของทั่วประเทศที่ 61,335 บาท/คนปี แล้วนับว่าสูงกว่าค่อนข้างมาก (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539; น. 2-6 - 2-7)

ทางด้านการลงทุน สรุปว่า ตลอดระยะเวลา 13 ปี ของการพัฒนาโครงการระยะที่ 1 มีการลงทุนรวมทั้งสิ้น 420,000 ล้านบาท ในจำนวนนี้เป็นการลงทุนของภาครัฐประมาณ 100,000 ล้านบาท โดยเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างพื้นฐานร้อยละ 70 อุตสาหกรรมและท่าเรือร้อยละ 18 ที่เหลือร้อยละ 12 เป็นการพัฒนาในด้านสังคม สาธารณสุข และสิ่งแวดล้อม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; น. 2-3)

สำหรับตัวเลขการจ้างงาน รายงานความก้าวหน้าทีสภาพัฒน์จัดทำขึ้นระบุว่า มีการจ้างงานเพิ่มขึ้นประมาณ 460,000 คน ประกอบด้วยการจ้างงานทางตรง 130,000 คน และการจ้างงานทางอ้อมประมาณ 330,000 คน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; น. 3) ซึ่งเป็นจำนวนที่สูงกว่าที่ประมาณการไว้เมื่อเริ่มต้นโครงการ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลในรายงานการศึกษาเพื่อทำแผนปฏิบัติการเร่งรัดการกระจายประชากรไปสู่พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกได้ระบุถึงการจ้างงานภายในนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ 3 จังหวัด ว่ามีอยู่เพียง 25,133 รายเท่านั้น ทั้งนี้เป็นตัวเลขวการจ้างงาน ณ ช่วงปลายปี 2537 ของนิคมอุตสาหกรรมจำนวน 10 แห่ง ซึ่งมีโรงงานอุตสาหกรรมทั้งสิ้น 117 โรง และมีเงินลงทุนรวม 77,697.54 ล้านบาท โดยไม่รวมถึงนิคมอุตสาหกรรมในเครือสหพัฒน์ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539; น. 2-12 - 2-13)

กล่าวได้ว่า โครงการนี้สร้างความภาคภูมิใจอย่างยิ่งแก่รัฐบาลและสภาพัฒน์ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง “ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” ที่เชื่อว่าเป็นผลได้อันค้ำค่าจากการลงทุนพัฒนาโครงการนี้ ดังที่ปรากฏในรายงานความก้าวหน้าของการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งมีการจัดทำอยู่เป็นระยะ ๆ อย่างต่อเนื่อง

ส่วนในเรื่องของปัญหาและอุปสรรคนั้นมีการกล่าวถึงอยู่บ้าง ดังเช่นในรายงานความก้าวหน้าเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2541 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541; น. 4-5) ได้ระบุปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาในระยะที่ 1 ไว้ 3 ประการ ได้แก่

- 1) การพัฒนาในระยะที่ 1 ทำให้เศรษฐกิจของพื้นที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะระหว่างปี 2533 - 2535 มีการลงทุนด้านอุตสาหกรรมและบริการ ตลอดจนการจ้างงานสูงเกินกว่าเป้าหมายที่กำหนด

ไว้มาก ส่งผลให้ราคาที่ดินและความต้องการด้านบริการพื้นฐานมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วจนเกิดสภาพปัญหาคอขวดขึ้นในหลายด้าน ซึ่งเป็นผลเสียต่อระบบเศรษฐกิจและความเชื่อมั่นของนักลงทุนที่จะตัดสินใจมาลงทุนในพื้นที่

- 2) เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ โดยรอบกรุงเทพฯ ระหว่างปี 2535 – 2536 อัตราการขยายตัวของการลงทุนอุตสาหกรรมในพื้นที่ชลบุรีและระยองเริ่มลดลง โดยเฉพาะอุตสาหกรรมต่อเนื่องและอุตสาหกรรมเบาที่มีการจ้างงานสูง ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากที่ดินมีราคาสูง การขาดแคลนแรงงานฝีมือ (แรงงานไร้ฝีมือสูงกว่าพื้นที่อื่นประมาณร้อยละ 10 – 30)
- 3) พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกยังคงทำหน้าที่เป็นเพียงเมืองบริวารของกรุงเทพฯ เท่านั้น และยังต้องพึ่งพาการพัฒนาเชื่อมโยงกับกรุงเทพฯ ทั้งนี้เนื่องจากประตูส่งออกหลักของประเทศก็ยังคงอยู่ที่ท่าเรือคลองเตย ขณะที่แรงงานฝีมือส่วนใหญ่ที่เข้าไปทำงานในพื้นที่ไม่ได้ย้ายครอบครัวเข้าไปอยู่อย่างถาวร ส่งผลให้ธุรกิจการพัฒนาที่อยู่อาศัยมีการลงทุนเกินกว่าความต้องการมาก ซึ่งสาเหตุที่ทำให้การสร้างชุมชนใหม่ไม่ประสบผลก็ด้วยเหตุผลหลายประการ ทั้งในแง่ของการขยายตัวของธุรกิจต่อเนื่องที่ไม่เต็มที่ และการพัฒนาชุมชนและโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมที่ล่าช้า ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียน สถานพยาบาล ที่อยู่อาศัย ล้วนมีคุณภาพหรือมาตรฐานด้อยกว่าในเขตกรุงเทพฯ

เฉพาะปัญหาที่ทางหน่วยงานเองหยิบยกมานี้ก็ชี้ชัดเจนแล้วว่า เป้าหมายใหญ่ของการพัฒนาโครงการนี้ล้มเหลว การกระจายความเจริญออกจากกรุงเทพฯ ไม่เป็นจริง เม็ดเงินการพัฒนาจำนวนมหาศาลที่ลงไปไม่อาจเนรมิตให้พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกก้าวขึ้นเป็นแกนกลางการพัฒนาของประเทศในภาพรวมได้ และเป็นที่ชัดเจนว่า การเป็นแหล่งของอุตสาหกรรมทันสมัยไม่ได้หมายถึงว่าจะเป็แหล่งที่มีการพัฒนาทางด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะทางด้านสังคม

อย่างไรก็ดี รายงานเล่มต่าง ๆ ของสภาพัฒน์ที่กล่าวถึงความก้าวหน้าและการประเมินผลโครงการนั้น ไม่ได้วิเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างการวางแผนและผลที่เกิดขึ้นว่ามีความแม่นยำ เหมาะสม หรือว่าผิดพลาดคลาดเคลื่อนอย่างไรบ้าง

ผลการพัฒนาที่หลบเร้น

ในการประเมินผลโครงการพัฒนาอีสเทิร์นซีบอร์ด เรื่องของงบประมาณการลงทุนของรัฐจำนวนมหาศาลที่ทุ่มเทลงไป จากที่คาดไว้ 25,000 ล้านบาท เพิ่มเป็น 100,000 ล้านบาท ในการพัฒนาโครงการระยะที่ 1 อันส่งผลให้ยอดหนี้สินต่างชาติของประเทศไทยเพิ่มสูงขึ้นอย่างน่าตกใจ เป็นสิ่งที่ไม่มีการระบุไว้ รวมทั้งเป้าหมายที่ตั้งไว้ว่า โครงการนี้จะช่วยประหยัดเงินตราต่างประเทศได้ประมาณปีละ 40,000 ล้านบาท ก็ไม่เคยมีการสรุปออกมาว่าผลเป็นอย่างไร รวมทั้งไม่มีการวิเคราะห์ไปถึงการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานและโครงการลงทุนอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่คาดเคลื่อนไปจากเป้าหมาย ว่าได้ก่อให้เกิดความเสียหายหรือกลายเป็นภาระทางเศรษฐกิจมากนักน้อยเพียงใด และสังคมส่วนรวมมีภาระในการแบกรับเรื่องนี้หรือไม่

ตัวเลขที่น่าสนใจอย่างเช่น การประเมินผลการพัฒนาประเทศในช่วง 2 ปีแรกของแผนฯ 6 ที่ระบุเกี่ยวกับภาวะการนำเข้าและการขาดดุลการค้าไว้ว่า “จากโครงสร้างการผลิตและการลงทุนในประเทศที่ยังคงพึ่งการนำเข้าเครื่องจักร อุปกรณ์ และวัตถุดิบจากต่างประเทศอย่างมาก ดังนั้นการขยายตัวของการลงทุนในช่วง 2 ปีดังกล่าว ทำให้มูลค่าการนำเข้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 245,690 ล้านบาทในปี 2529 เป็น 341,625 ล้านบาทในปี 2530 และ 501,000 ล้านบาท ในปี 2531 หรือเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 40.0 ต่อปี เกินกว่าเป้าหมายแผนฯ 6

ซึ่งกำหนดให้เพิ่มเพียงร้อยละ 9.5 ต่อปีกว่า 3 เท่าตัว ในขณะที่การส่งออกขยายตัวในอัตราต่ำกว่า ทำให้ยอดขาดดุลการค้าเพิ่มขึ้นตามลำดับ จาก 14.4 พันล้านบาท ในปี 2529 เป็น 44 พันล้านบาทในปี 2530 และ 96.0 พันล้านบาท ในปี 2531 เกินกว่าเป้าหมายการขาดดุลการค้า 35.9 พันล้านบาทต่อปีที่วางไว้ในแผนฯ 6” (ไม่ปรากฏชื่อ, 2532; น.10) ข้อมูลลักษณะนี้ไม่เคยมีการนำมาเผยแพร่ควบคู่กับความสำเร็จของอีสเทิร์นซีบอร์ด ทั้งที่ภาวะดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังจากที่โครงการพัฒนาขนาดใหญ่โครงการนี้เริ่มเดินหน้า ซึ่งก่อให้เกิดการนำเข้าเครื่องจักร อุปกรณ์ และวัตถุดิบจำนวนมาก

ดังนั้นสำหรับผลกระทบด้านลบหรือผลเสียที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ มลพิษ และสภาพแวดล้อม หรือความล่มสลายของภาคประชาชนในอีกหลาย ๆ ด้าน จึงแทบไม่ต้องพูดถึง เรื่องแบบนี้ไม่ได้รับความสนใจให้มีการประเมินออกมา ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและผลกระทบที่มองไม่เห็นและประเมินไม่ได้ อีกนับไม่ถ้วน อันเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการนี้ในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการสูญเสียและเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่ชายหาดที่สวยงาม อันเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดระยอง และชลบุรี พื้นที่ป่าชายเลนที่ลดขนาดลง ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศบนบกและชายฝั่ง ทุ่งนาและไร่นา แหล่งน้ำธรรมชาติเพื่อการอุปโภคและบริโภค ปัญหาด้านมลพิษและสภาพแวดล้อมที่ปนเปื้อนมลพิษ ไม่ว่าจะเป็นมลพิษอากาศ น้ำเสีย การปนเปื้อนสารพิษในดินและน้ำใต้ดิน ตลอดจนปัญหาการก่อกองเสียอันตราย ซึ่งกำลังเป็นปัญหาใหญ่ โดยเฉพาะในพื้นที่ใกล้เคียงและรอบเขตพัฒนาอุตสาหกรรม ทั้งอุตสาหกรรมหนักและเบา และการรุกรานและเอารัดเอาเปรียบทั้งทางตรงและทางอ้อมที่เกิดขึ้นกับชุมชนดั้งเดิม ซึ่งมาพร้อม ๆ กับการพัฒนาโครงการ บ้างต้องสูญเสียที่ดินอย่างไม่เต็มใจจากการเวนคืนที่ดินเพื่อการสร้างนิคมอุตสาหกรรม ท่าเรือน้ำลึก และโครงสร้างพื้นฐานอื่น ๆ บ้างสูญเสียอาชีพด้วยเหตุต่าง ๆ จากผลกระทบของการพัฒนาที่ถาโถมเข้ามาหลายต่อหลายลูก หรืออีกจำนวนไม่น้อยที่ต้องอพยพย้ายหนีความเสื่อมโทรมทางสังคมและสภาพแวดล้อม

แง่มุมเหล่านี้ไม่เคยปรากฏในรายงานความก้าวหน้าและการประเมินผลโครงการนี้ของทางราชการ หรือแม้แต่การสนับสนุนให้มีการศึกษาอย่างเป็นระบบและเป็นวิชาการก็ยังคงไม่เกิดขึ้น

20 ปีบนเส้นทางการพัฒนาโครงการที่ได้ชื่อว่าทันสมัยและยิ่งใหญ่ที่สุดในประเทศไทย รัฐบาลได้ละทิ้งเพิกเฉย และปกปิดข้อเท็จจริงไว้มากมาย สภาพัฒนา ผู้ผลักดันโครงการนี้ก็ไม่เคยคิดทบทวนหรือมีการศึกษาเลยว่า โครงการนี้พัฒนาไปบนพื้นฐานของการทำลายอะไรบ้าง การทำลายและความเสียหายที่เกิดขึ้นรุนแรงระดับไหน และใช้ต้นทุนอะไรอีกบ้างที่นอกเหนือจากเม็ดเงิน 420,000 ล้านบาท ทั้งที่ต้นทุนทางสังคมและทรัพยากรธรรมชาติที่สูงขึ้นไปนั้น ส่วนใหญ่ใช้เวลาในการก่อรูปขึ้นยาวนานกว่าชั่วอายุคนคนหนึ่ง และหลายอย่างนั้น ต่อให้ใช้เม็ดเงินมากพอ ๆ กับที่ลงทุนไปแล้วก็ไม่อาจเรียกคืนกลับมาได้

ปัจจุบันโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดเข้าสู่การพัฒนาระยะที่สอง (พ.ศ. 2538 - 2548) แล้ว โดยจะมีการขยายการพัฒนาเข้าสู่พื้นที่ตอนในของภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือพื้นที่การพัฒนาเป็น 11 จังหวัด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; น. 3) แต่เนื่องจากเศรษฐกิจไทยชะลอตัวอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจครั้งรุนแรงตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2540 ทำให้การเริ่มต้นแผนการพัฒนาระยะที่ 2 ของอีสเทิร์นซีบอร์ดในหลายส่วนยืดยาวออกไป

อย่างไรก็ดี ตามแผนที่สภาพัฒนาได้วางไว้นั้น การพัฒนาโครงการนี้จะมีช่วงเวลายาวนานไปถึง 50 ปี นั้นหมายถึงว่า หากยังมีความเป็นไปได้ โครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดก็จะต้องมีระยะที่สามและสี่ต่อไป

บทที่ 3

การพัฒนาที่มาบตาพุด

มาบตาพุดในวันวาน

มาบตาพุดในยุคก่อนที่จะกลายเป็นเขตอุตสาหกรรมหนักขนาดใหญ่เป็นเพียงตำบลชนบทเล็ก ๆ ริมทะเลที่มีชุมชนประมงอยู่ตามชายฝั่งและมีชุมชนเกษตรกรรมอยู่ในพื้นที่ตอนใน ประชาชนส่วนใหญ่ทำสวนผลไม้ สวนยางพารา ไร่มันสำปะหลัง และประมงชายฝั่ง มาบตาพุดตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอเมือง จังหวัดระยอง ห่างจากกรุงเทพฯ มาทางตะวันออกเฉียงใต้ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 หรือถนนสุขุมวิทประมาณ 200 กว่ากิโลเมตร (เทศบาลตำบลมาบตาพุด, 2544; น. 16) มาบตาพุดในวันนั้นไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้างหรือมีบทบาทมากนัก แม้เพียงในระดับจังหวัดก็ตาม

จากการที่สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย เข้าสำรวจพื้นที่มาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียงเพื่อจัดทำผังเมืองรวมในช่วงปลายปี พ.ศ. 2524 – กลางปี 2525 หลังจากที่มีรัฐบาลมีนโยบายออกมาแล้วว่าจะใช้พื้นที่บริเวณมาบตาพุดเป็นที่ตั้งอุตสาหกรรมหลักของประเทศ (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 3) ก็ยังชี้ชัดว่า พื้นที่นี้มีความหนาแน่นของประชากรในลักษณะเป็นชนบท (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 42) โดยในพื้นที่ตำบลมาบตาพุดที่มีพื้นที่ 43 ตารางกิโลเมตร มีประชากรทั้งสิ้น 12,171 คน (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 21 และ 23) ในจำนวนนี้ส่วนใหญ่ คือประมาณ 7,568 คน หรือมากกว่าร้อยละ 60 อาศัยอยู่ในสุขาภิบาลมาบตาพุด ซึ่งมีขนาดเนื้อที่ 14.85 ตารางกิโลเมตร (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 24) ส่วนพื้นที่บริเวณใกล้เคียงก็มีสภาพไม่แตกต่างกัน

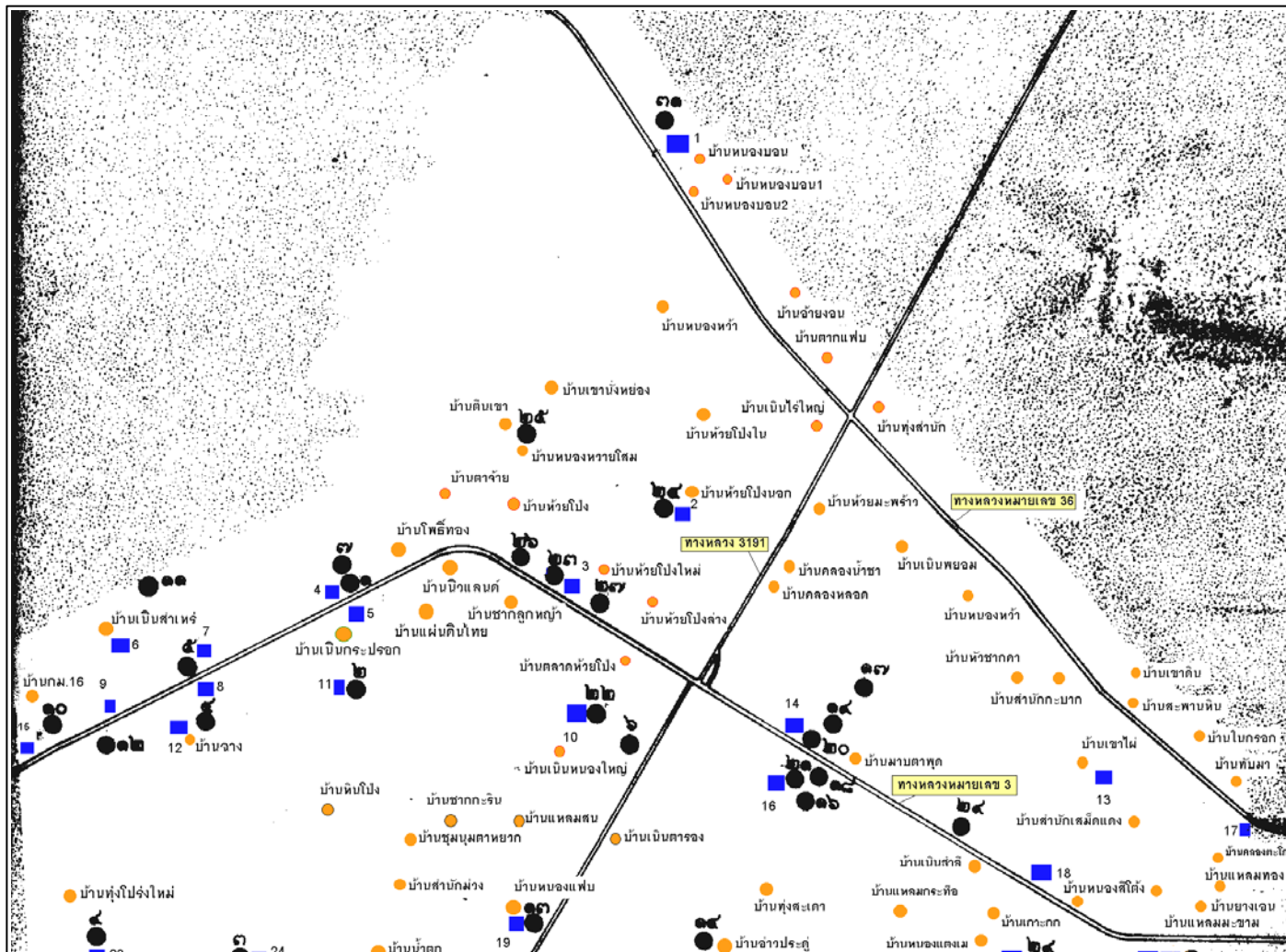
แท้จริงในการสำรวจครั้งดังกล่าวได้มีการกำหนดเขตครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 267.8 ตารางกิโลเมตร หรือ 167,000 ไร่ ใน 9 ตำบล 3 อำเภอของจังหวัดระยอง ได้แก่ ตำบลพนานิคมและมาบข่าใน อำเภอบ้านค่าย ตำบลสำนักท้อน พลา บ้านฉาง สังเกตกิจ อ. บ้านฉาง และตำบลห้วยโป่ง มาบตาพุด ตำบลเนินพระ ในเขตอำเภอเมืองระยอง (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 21 และ 23)

ผลการสำรวจพบว่า ในพื้นที่นี้ประกอบด้วยประชากรจำนวนทั้งสิ้น 46,154 คน ส่วนใหญ่ คือประมาณร้อยละ 52.4 อาศัยอยู่ในเขตสุขาภิบาลซึ่งมีอยู่ 2 แห่ง คือ สุขาภิบาลมาบตาพุดและสุขาภิบาลบ้านฉาง ซึ่งต่างก็ตั้งอยู่ตามแนวถนนสุขุมวิท ห่างกันประมาณ 15 กิโลเมตร (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 24) นอกนั้นมีชุมชนต่าง ๆ อีกประมาณ 70 บ้าน มีสถาบันทางศาสนากว่า 30 แห่ง สถานศึกษา 26 แห่ง

สุขาภิบาลมาบตาพุดนับเป็นชุมชนใหญ่เป็นอันดับสองในเขตที่สำรวจรองลงมาจากสุขาภิบาลบ้านฉาง ลักษณะของชุมชนในสุขาภิบาลมาบตาพุดมีการเกาะตัวเป็นกระจุกอยู่สองฟากทางหลวงหมายเลข 3 หรือถนนสุขุมวิท และในบริเวณตลาดมาบตาพุด ส่วนบริเวณที่เหลือมีประชากรกระจายอยู่ทั่วไป โดยทางตอนเหนือของทางหลวงหมายเลข 3 มีอาคารบ้านเรือนมากกว่าทางฝั่งใต้ (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 15) แนวโน้มการขยายตัวตามธรรมชาติในช่วงปี พ.ศ. 2519 – 2522 มีประมาณร้อยละ 0.82 (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 24)

ภายในเขตสุขาภิบาลนั้นมีสถาบันราชการ สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ 7 แห่ง โรงเรียน 2 แห่ง สถาบันการศึกษา 6 แห่ง สถาบันการแพทย์และสาธารณสุข 2 แห่ง (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 26-27)

จำนวนอาคารทั้งหมด 919 หลัง โดยทั่วไปสูงไม่เกิน 2 ชั้น ส่วนใหญ่มีไฟฟ้าใช้ แต่ไม่มีน้ำประปา (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 16-18) ทั้งสุขาภิบาลยังคงใช้น้ำฝนและน้ำบ่อทั้งในการอุปโภคและบริโภค (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 27)

รูปที่ 3.1 แสดงชุมชน สถานศึกษา และสถาบันทางศาสนาในพื้นที่การจัดทำผังเมืองรวมมาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียง
ก่อนการพัฒนาอุตสาหกรรม

ที่มาข้อมูล : จากการสำรวจภาคสนามของสำนักงานผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ปี 2524 - 2525

บ้าน/ชุมชนต่าง ๆ		สถาบันทางศาสนา	
สถานศึกษา			
1	ร.ร. นิคมสร้างตนเองจ.ระยอง 5	๑	วัดเนินกระปรอก
2	ร.ร. วัดห้วยโป่ง ๙	๒	วัดประทุมมิตรบำรุง
3	ร.ร. บ้านชากลูกหญ้า	๓	วัดชลธารา
4	ร.ร. วัดเนินกระปรอก	๔	วัดบ้านฉาง
5	ร.ร. อุดมวิทยานุกูล	๕	สมาคมพุทธธรรมสงเคราะห์
6	ร.ร. บ้านฉางกาญจนกุลวิทยา	๖	สมาคมหลวงเตี้ย
7	ร.ร. อนุบาลสุพรรณวิทยา	๗	สุสานเนินกระปรอก
8	ร.ร. สัจจะศึกษา	๘	วัดพลา
9	ร.ร. ธรรมวิทยา	๙	วัดคลองทรายศิริวรรณ
10	ร.ร. วัดมาบชลุค	๑๐	วัดศิริภาวนาราม
11	ร.ร. วัดประทุมมิตรบำรุง	๑๑	สุสานสาธารณะบ้านนอก
12	ร.ร. วัดบ้านฉาง	๑๒	คริสต์จักรบ้านฉาง
13	ร.ร. บ้านเขาไฟ	๑๓	วัดทักษิณมิตรภาพ
14	ร.ร. บ้านมาบตาพุด	๑๔	วัดอ่าวประดู่
15	ร.ร. วัดศิริภาวนาราม	๑๕	วัดตากวน
16	ร.ร. มาบตาพุดพันพิทยาคาร	๑๖	วัดโสภณวนาราม
17	ร.ร. ชุมชนวัดทับมา	๑๗	วัดมาบตาพุด
18	ร.ร. วัดโชติหินมิตรภาพที่ 42	๑๘	ศาลเจ้าปูนเก่า
19	ร.ร. วัดหนองแฟบ	๑๙	มัสยิดนูรุลติยา
20	ร.ร. วัดกรอกยายชา	๒๐	มัสยิดมามีอุลุปตาดี
21	ร.ร. อัสสัมชัญระยอง	๒๑	สุสานมาบตาพุด
22	ร.ร. เซนต์โยเซฟระยอง	๒๒	วัดมาบชลุค
23	ร.ร. บ้านคลองทราย	๒๓	วัดชากลูกหญ้า
24	ร.ร. บ้านพูน	๒๔	วัดห้วยโป่ง
25	ร.ร. วัดตากวน	๒๕	วัดห้วยโป่งใหม่
26	ร.ร. วัดพลา	๒๖	ศาลเจ้าแม่ชยศิริ
		๒๗	ศาลเจ้าพระอาโมจัด
		๒๘	วัดกรอกยายชา
		๒๙	วัดโชติหินศิริวนาราม
		๓๐	โบสถ์คริสต์ระยอง
		๓๑	วัดหนองบอน

ส่วนสภาพพื้นที่ของตำบลมาบตาพุดนั้น ในส่วนที่อยู่ติดทะเลมีลักษณะเป็นที่ราบและที่ลุ่มดินปนทราย ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ นอกจากการทำประมงตามแนวชายฝั่งแล้ว พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นนาข้าวและไร่มันสำปะหลัง (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 34-35) ขณะที่พื้นที่ตอนในลึกเข้ามาจะมีลักษณะเป็นที่ราบและลูกคลื่น ลักษณะดินมีความอุดมสมบูรณ์ ทางตอนเหนือเป็นพื้นที่สูง โดยมีความสูงประมาณ 55 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีความลาดเทสูงพื้นที่ทางด้านทิศตะวันออกที่มีความสูงประมาณ 3 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (สำนักผังเมือง, 2540; น. 2-5) ลักษณะการใช้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนยางพารา สวนมะพร้าว ไร่มันสำปะหลัง และมีการปลูกข้าวในที่ลุ่ม (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 34-35)

สำหรับสภาพทางธรณีวิทยาของพื้นที่โดยรวมก็มีความคล้ายคลึงกัน คือได้ผืนผิวดินลึกลงไปเป็นชั้นหินรองรับอยู่เบื้องล่างเป็นพืดใหญ่และเป็นฐานแผ่กว้าง หินดังกล่าวมีเนื้อแน่นทึบและแข็ง ไม่มีคุณสมบัติที่จะอุ้มน้ำไว้ได้ ดังนั้นจึงไม่ปรากฏแหล่งน้ำบาดาลใต้ผิวดิน ถัดจากชั้นหินขึ้นมาจะเป็นดินปนทรายที่เกิดจากการทับถมและตกตะกอนของกรวดและทราย ในบางบริเวณเป็นดินที่เกิดจากการพัดพาของกระแสน้ำและลม (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 10)

ผลการสำรวจพบว่า ดินในบริเวณเขตวางผังเมืองรวมส่วนใหญ่เป็นดินปนทราย ความอุดมสมบูรณ์ต่ำและซึมซับน้ำเร็ว นอกจากนี้ ผลจากการปลูกพืชชนิดเดียวมาเป็นเวลานานยังทำให้ดินมีคุณภาพเสื่อมและทำให้ผลผลิตทางการเกษตรในพื้นที่ต่ำ พืชที่มีการเพาะปลูกอยู่ในพื้นที่ เรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้แก่ มันสำปะหลัง มะพร้าว พืชสวน ยางพารา และข้าว โดยในตำบลมาบตาพุดมีสวนมะพร้าวที่มีเนื้อที่ใหญ่ที่สุด ตั้งแต่บริเวณคลองขากหมากมาจดชายฝั่งทะเล ตั้งแต่ใต้คลองน้ำหุจนถึงบ้านปากคลองมีการทำสวนพุทรา นาข้าวก็มีในมาบตาพุดด้วย โดยเป็นการปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือน (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 11)

ภายในพื้นที่มีคลองเล็ก ๆ หลายสายซึ่งไหลมาจากต้นน้ำลำธารในบริเวณเนินเขา แล้วไหลมารวมกันเป็นคลองใหญ่ออกสู่ทะเลจำนวน 6 สาย คือคลองพลา คลองพยุคน คลองน้ำตก คลองบางกระพูน คลองบางเบ็ด และคลองปากร่วม (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 12) สำหรับภายในพื้นที่บริเวณมาบตาพุดมีลำคลองสายสำคัญได้แก่ คลองบางกระพูน ความกว้างประมาณ 9 เมตร ลึก 2 เมตร คลองบางเบ็ด กว้าง 7.80 เมตร ลึก 1.10 เมตร คลองขากหมาก กว้าง 10.7 เมตร ลึก 2.1 เมตร คลองหลอด กว้าง 10 เมตร ลึก 3.5 เมตร คลองห้วยใหญ่ กว้าง 15 เมตร ลึก 4.1 เมตร เป็นต้น (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 13)

จะเห็นได้ว่า แม้ว่าชุมชนในเขตตำบลมาบตาพุดก่อนการพัฒนาอุตสาหกรรมจะเริ่มต้นมีลักษณะกระจายและมีประชากรไม่หนาแน่น แต่ก็มีชุมชนต่าง ๆ อยู่เป็นจำนวนไม่ใช่น้อย ที่สำคัญชุมชนเหล่านี้มีความเก่าแก่ มีสถาบันต่าง ๆ อยู่ร่วม มีเรื่องราว มีลมหายใจ และมีชีวิตเป็นของตัวเอง

ก่าวกระโดดที่ถูกกำหนด

หลังจากที่คณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ 21 เมษายน 2524 อนุมัติหลักการตามข้อเสนอของ คณะกรรมการพัฒนาอุตสาหกรรมหลักบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ให้ใช้พื้นที่บริเวณหนองแปบ-มาบตาพุด เป็นที่ตั้งอุตสาหกรรมหลักของประเทศ จากนั้นมาบตาพุดก็เท่ากับถูกผลักดันเข้าสู่เส้นทางแห่งการเปลี่ยนแปลง โดยความเปลี่ยนแปลงที่ว่านั้นเป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ชนิดก้าวกระโดดจากเดิมมาก เพราะเมื่อ เปรียบเทียบระหว่างสภาพการพัฒนาและสภาพของสังคมที่เป็นอยู่จริงในพื้นที่มาบตาพุดกับเป้าหมายที่ต้องการ ให้เป็นศูนย์กลางสารพัดด้านแล้วก็นับว่ามีความแตกต่างห่างไกลกันอย่างยิ่ง

ขณะที่รัฐบาลและสภาพัฒนาอานาจให้มาบตาพุดเป็นฐานอุตสาหกรรมทันสมัยระดับโลก (เสนาะ อุณา กุล, 2530; น. 19) ผลสรุปจากการเข้าสำรวจพื้นที่ในภาคสนามของทางสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย เพื่อจัดทำผังเมืองรวมในพื้นที่บริเวณมาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียงกลับชี้ว่า (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 42)

“ความหนาแน่นประชากรต่อพื้นที่มีลักษณะเป็นชนบท ชุมชนที่มีอยู่เดิมอยู่ในระดับสุขาภิบาล ตลอดจน การให้บริการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการมีน้อยและสามารถให้บริการแต่เพียงเฉพาะคนในท้องถิ่น”

รายงานฉบับเดียวกันนี้ยังได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมว่า ปัจจัยหลักที่ทำให้พื้นที่นี้ถูก กำหนดเป็นพื้นที่พัฒนาอุตสาหกรรมหลักมีรากฐานมาจากการที่ทอส่งก๊าซธรรมชาติมาขึ้นบกที่ตำบลมาบตาพุด นั้นเอง ขณะที่การก่อสร้างโรงแยกก๊าซฯ ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการพัฒนาก่อตั้งโรงงานปิโตรเคมีและ อุตสาหกรรมที่ใช้ก๊าซฯ เป็นวัตถุดิบตามมา ทั้งที่การลงทุนอุตสาหกรรมเหล่านี้ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับ อุตสาหกรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นในเวลานั้นเลย (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น.40) ทั้งนี้เพราะโรงงานส่วนใหญ่ใน พื้นที่ในเวลานั้นคือโรงงานแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร นอกนั้นมีโรงทำซีเมนต์บล็อก ตู้ซ่อมรถ โรงเลื่อย โรงสี โรงน้ำแข็ง โรงทำเส้นก๋วยเตี๋ยว ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นโรงงานขนาดเล็กทั้งสิ้น (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 29)

ส่วนความพร้อมด้านอื่น ๆ นั้น รายงานระบุถึงเรื่องของกำลังแรงงานว่า แม้คาดว่าประชากรวัยเด็กและ หนุ่มสาวที่มีอยู่มากจะเพียงพอในแง่ของปริมาณ แต่เมื่อพิจารณาถึงการศึกษาแล้วก็ไม่ชัดเจนว่าจะเข้าสู่แรงงานใน อุตสาหกรรมหลักที่ต้องใช้ผู้มีฝีมือและความชำนาญหรือมีระดับการศึกษาที่สูงพอควรสักเท่าไร ดังนั้นหากไม่อาศัย แรงงานอพยพจากที่อื่นก็จะต้องพัฒนาการศึกษาเพื่อเตรียมแรงงานในพื้นที่ให้มีความพร้อม (สำนักผังเมือง, ไม่ ปรากฏ; น. 36-37) ดังนั้นเมื่อมีการพัฒนาอุตสาหกรรมและมีประชาชนเพิ่มก็จะต้องมีการโรงเรียนเพิ่ม เช่นเดียวกับสถานบริการด้านสาธารณสุข (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 39) ส่วนบริการด้านพาณิชยกรรมที่มี อยู่ก็น่าจะไม่เพียงพอเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นร้านค้า สถานพักแรม และธนาคาร แต่ปัญหาก็คือ ภาคบริการเหล่านี้ อาจไม่เกิดภายในพื้นที่ก็ได้ เนื่องจากพื้นที่อยู่ไม่ห่างจากศูนย์กลางอื่น ๆ ทั้งกรุงเทพฯ พัทยา หรือแม้แต่เมือง ระยอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเส้นทางคมนาคมได้รับการพัฒนาจนสะดวกสบาย (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 41)

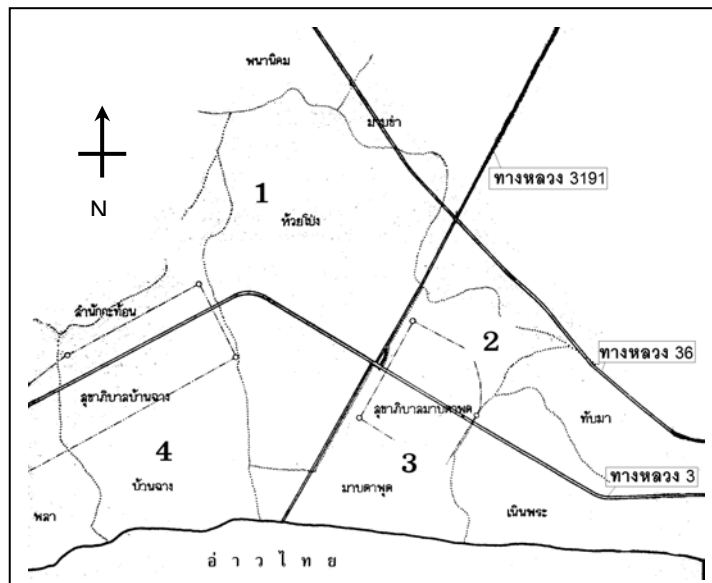
ดังนั้นหลังจากฉายให้เห็นสภาพพื้นที่แล้ว สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทยก็ถึงกับสรุปว่า (สำนักผังเมือง , ไม่ปรากฏ; น. 42)

“สภาพปัจจุบันของพื้นที่ ทั้งในด้านกายภาพ ประชากร สังคม และเศรษฐกิจ ไม่ได้มีส่วนริเริ่มในการ พัฒนาอุตสาหกรรมหลักแต่อย่างใด เว้นแต่เพียงข้อได้เปรียบเกี่ยวกับโรงงานแยกก๊าซธรรมชาติ ความสามารถที่ จะสร้างโรงงานอุตสาหกรรมหลักติดชายฝั่งทะเล การสร้างท่าเทียบเรือ และที่ดินขนาดใหญ่และราคาถูก

“การวางผังเมืองรวมแหล่งอุตสาหกรรมหลักและชุมชนนี้จึงเป็นการวางผังที่แตกต่างจากการวางผังเมืองรวมเมืองอื่น ๆ ที่ได้ปฏิบัติมาแล้วโดยสิ้นเชิง เพราะการวางผังเมืองรวมในครั้งนี้เป็นการวางนโยบายกำหนดความต้องการจากเบื้องบนลงบนพื้นที่ที่ค่อนข้างจะว่างเปล่า...”

อย่างไรก็ดี เสียงสะท้อนนี้ย่อมไม่อาจหยุดยั้งความเปลี่ยนแปลงที่ถูกกำหนดลงมาได้

ในการวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพเพื่อหาพื้นที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมหลักและชุมชนใหม่ ที่มีการแบ่งพื้นที่การสำรวจออกเป็น 4 ส่วน จึงมีบทสรุปว่า มีเพียงพื้นที่ส่วนที่ 1 เท่านั้นที่ไม่มีความเหมาะสมในการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ แต่สำหรับอุตสาหกรรมขนาดเล็กและชุมชนพักอาศัยก็สามารถพัฒนาได้ ส่วนพื้นที่ที่เหลือล้วนแต่เหมาะสม มีเพียงความแตกต่างในรายละเอียด กล่าวคือ พื้นที่ของตำบลมาบตาพุดส่วนที่ติดทะเล หรือพื้นที่ 3 นั้นถูกระบุว่า สามารถใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรมและอยู่อาศัยได้ โดยเฉพาะที่ดินริมทะเลสามารถพัฒนาสร้างท่าเรือได้ดี ส่วนพื้นที่ตอนในจากถนนสุขุมวิทเข้ามา หรือพื้นที่ 2 สามารถจะพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ได้ แต่จะต้องลงทุนพัฒนาที่ดินและอาจมีปัญหาในการจัดหาที่ดินในบางบริเวณที่มีชุมชนมาก รวมทั้งที่ดินก็ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์พอจะใช้ในการเกษตรได้ ขณะที่พื้นที่ 4 ถูกระบุว่าสามารถพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่และชุมชนพักอาศัยได้เป็นอย่างดี แต่บริเวณชายฝั่งนั้นไม่เหมาะสมแก่การพัฒนาท่าเรือ (สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ; น. 34-35)

รูปที่ 3.3 แสดงพื้นที่การสำรวจซึ่งแบ่งเป็น 4 ส่วน

ที่มาข้อมูล : จากการสำรวจภาคสนามของสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. 2524 - 2525

ยิ่งไปกว่านั้นพร้อม ๆ กับการศึกษาต่าง ๆ เริ่มต้น “การพัฒนา” จริง ๆ ในพื้นที่ก็เริ่มเดินหน้าควบคู่ไปด้วย

นอกเหนือจากการวางท่อขนส่งก๊าซธรรมชาติจากอ่าวไทยมาขึ้นบกบริเวณมาบตาพุดรออยู่แล้ว (ปาริชาติ ลอตระภู, 2530; น. 50) ยังมีโครงการใหม่ ๆ ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของโครงการด้านอุตสาหกรรมนำร่องอย่างโรงแยกก๊าซธรรมชาติ โครงการปุ๋ยเคมี โครงการอุตสาหกรรมปิโตรเคมี ที่รัฐได้ร่วมทุนกับภาคเอกชน จัดตั้งบริษัทขึ้นตั้งแต่ในระยะ 2 - 3 ปีแรก (สชาติต โพธิวิหก, 2527; น. 9) หรือในส่วนของการจัด

โครงสร้างพื้นฐาน เช่น โครงการทำเรื่อน้ำลึกมาบตาพุด โครงการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมและชุมชนใหม่มาบตาพุด โครงการท่อส่งน้ำดอกกราย – มาบตาพุด โครงการรถไฟสายใต้ – มาบตาพุด เป็นต้น (ไม่ระบุ, 2527; น. 29-38)

ขณะเดียวกัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 ทั้ง ๆ ที่โครงการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมเพิ่งเริ่มต้นขึ้นและยังไม่ทันได้ลงมือก่อสร้าง ก็มีนักลงทุนด้านอุตสาหกรรมภาคเอกชนหลายรายติดต่อแสดงความสนใจที่จะลงทุนในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดแล้ว โดยผ่านมาทั้งทางกระทรวงอุตสาหกรรม สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน สพอ. และ กนอ. (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2530; น. 6)

ตารางที่ 3.1 อุตสาหกรรมที่ติดต่อขอใช้ที่ดินในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดจำนวน 11 ราย

1. บริษัท ปิโตรเคมีแห่งชาติ จำกัด	ประมาณ 452 ไร่
2. บริษัท ไทยโพลีเอ็ดทีลีน จำกัด	ประมาณ 160 ไร่
3. บริษัท HMC โพลีเมอร์ จำกัด	ประมาณ 270 ไร่
4. บริษัท ไทยพลาสติกและเคมีภัณฑ์ จำกัด	ประมาณ 270 ไร่
5. บริษัท เมโทร จำกัด	ประมาณ 350 ไร่
6. บริษัท Thai Peroxygen Chemicals จำกัด	ประมาณ 25 ไร่
7. บริษัท Siam Syndicate จำกัด และบริษัท Hua-Eng Copper & Iron Industrial จำกัด	ประมาณ 800 ไร่
8. บริษัท ไทยแลนด์แทนทาลัมอินดัสตรี จำกัด	ประมาณ 150 ไร่
9. บริษัท กลุ่ม Laporte (3 บริษัท)	ประมาณ 50 ไร่
10. บริษัท Tuntex (Thailand) จำกัด	ประมาณ 600 ไร่
11. บริษัท ปุ๋ยแห่งชาติ	ประมาณ 1,300 ไร่

ที่มา : สรุปสาระสำคัญ โครงการนิคมอุตสาหกรรมภาคตะวันออก, สำนักงานโครงการนิคมอุตสาหกรรมภาคตะวันออก, การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 14 กรกฎาคม 2530

เพียงในปี 2530 ดร.เสนาะ อุณาภูล เจ้าของความคิดและผู้ผลักดันหลักโครงการอีสต์เทิร์นซีบอร์ดจึงถึงกับประกาศแล้วว่า (เสนาะ อุณาภูล, 2530; น. 19) “ที่มาบตาพุดถือว่าถึงระดับโลกแล้ว ถ้าเสร็จทั้งหมดทั้ง NPC 1, NPC 2 รวมทั้งที่จะตามมานี้ รวมกันแล้วเป็นกลุ่มอุตสาหกรรมเคมีที่ทันสมัยที่สุดในโลก...” ทั้งนี้ แม้จะมีการออกตัวด้วยว่า เรื่องนี้ฟังดูแล้วอาจขัดหูและไม่น่าจะเป็นไปได้ นั่นก็เพราะคนอาจยังคงคุ้นกับภาพที่ต้องขี่ม้าเข้ามาในพื้นที่เมื่อไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา ทว่าทุกอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเท่าที่เปลี่ยนแปลงมาก็คงทำให้มีคนเชื่อมากขึ้นแล้ว ดังนั้นหากทำกันต่อไปโดยไม่ทำลายกันเสียเองก็เชื่อว่ามีทางเป็นไปได้อย่างแน่นอน

ด้วยความคิดดังนี้เอง เมืองชนบทริมทะเลอย่างมาบตาพุดจึงเผชิญกับระลอกคลื่นของความเปลี่ยนแปลงที่ถาโถมใส่อย่างต่อเนื่องจนปัจจุบัน

หัวหอการพัฒนา

ด้วยยุทธศาสตร์การสร้างเขตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ต่อเนื่องกับท่าเรือน้ำลึกที่สภาพแวดล้อมเอื้ออำนวยมาจากประเทศอุตสาหกรรมอย่างญี่ปุ่น เกาหลี และไต้หวัน (เสนาะ อุณากร, 2530; น. 16) หัวหอสำคัญของการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดจึงมีอยู่ 2 ส่วน คือ 1) การก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและเขตชุมชนใหม่ และ 2) การก่อสร้างท่าเรือน้ำลึก งานทั้งสองส่วนนี้ รัฐบาลมอบหมายให้การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) เป็นหน่วยงานดำเนินการ (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2530; น. 1)

การศึกษาความเหมาะสมของทั้ง 2 โครงการเสร็จสิ้นลงตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2526 และในเบื้องต้น กนอ. ได้รับการจัดสรรเงินจำนวน 200 ล้านบาทสำหรับการจัดซื้อที่ดินเพื่อการพัฒนาพื้นที่ประมาณ 3,500 ไร่ ก่อน (สวิตต์ โพธิ์วิหค, 2527; น. 11-12)

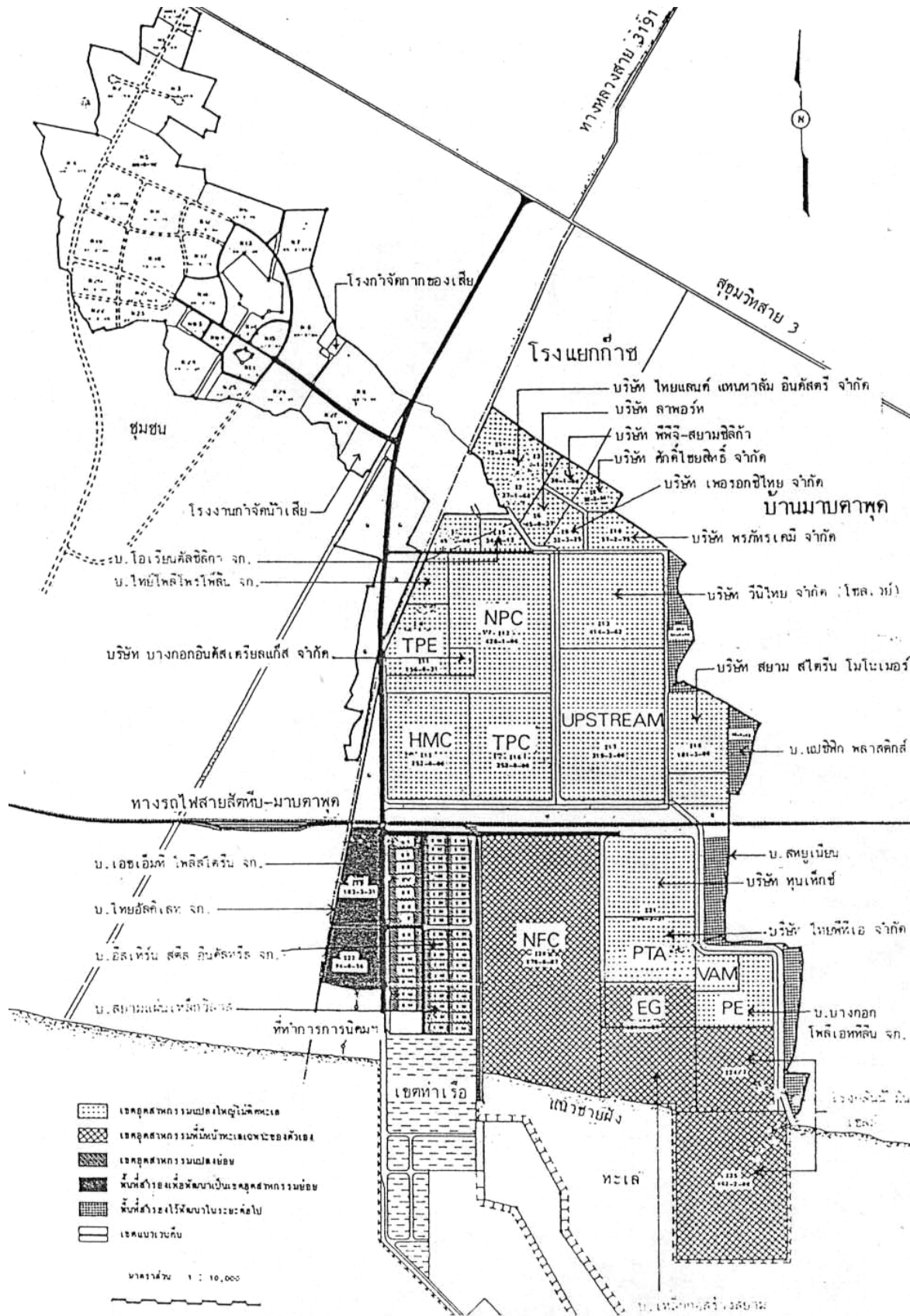
จากนั้นในปี พ.ศ. 2527 รัฐบาลก็ตราพระราชบัญญัติเวนคืนที่ดินในเขตมาบตาพุด-ระยองขึ้น เพื่อเตรียมที่ดินแปลงใหญ่สำหรับการก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมและท่าเรือน้ำลึก กนอ. ดำเนินการเวนคืนที่ดินจำนวนประมาณ 8,070 ไร่ ในท้องที่ตำบลห้วยโป่งและตำบลมาบตาพุดเพื่อพัฒนาเป็นเขตอุตสาหกรรมประมาณ 6,042 ไร่ และเขตชุมชนใหม่ 2,028 ไร่ (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2530; น. 3) ในการนี้มีชุมชนที่ติดร่างแหการเวนคืนที่ดิน ได้แก่ บ้านนกเพชร บ้านเนินตารอง บ้านทุ่งสะเดา บ้านอ่าวประดู่ รวมทั้งวัดอ่าวประดู่ด้วย

การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค - สาธารณูปการต่าง ๆ ของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดเริ่มเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2530 และก่อสร้างแล้วเสร็จเมื่อเดือนพฤษภาคม 2533 ระยะเวลาก่อสร้าง 30 เดือน ในการก่อสร้างระยะที่ 1 นี้ พื้นที่การพัฒนาในส่วนของนิคมอุตสาหกรรมคือประมาณ 4,200 ไร่ ทว่าขณะที่การสร้างนิคมฯ ยังไม่เสร็จดี กลุ่มอุตสาหกรรมต่าง ๆ ก็ได้ยื่นขอเช่าใช้ที่ดินเป็นจำนวนมาก จนเกินจำนวนที่ดินที่มีอยู่ โดยเฉพาะกลุ่มปิโตรเคมีนั้นเช่าใช้พื้นที่ตั้งแต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ กพอ. ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน จึงมีมติให้การนิคมอุตสาหกรรมเตรียมจัดหาที่ดินเพิ่มเติมเพื่อให้มีพื้นที่รองรับการขยายตัวของโรงงานที่มากเพียงพอ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533; น. 13)

สำหรับโครงการระยะที่ 2 ที่ติดตามมาอย่างรวดเร็วก่อสร้างแล้วเสร็จเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2535 โดยใช้เวลาก่อสร้างประมาณ 18 เดือน มีพื้นที่ในส่วนของเขตอุตสาหกรรม 1,507 ไร่ และพื้นที่ชุมชนใหม่ 1,502 ไร่ ค่าก่อสร้างประมาณ 653 ล้านบาท นั้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541; น. 6) ในส่วนของพื้นที่อุตสาหกรรมนั้นมีการจัดสรรไปหมดแล้ว ส่วนเขตชุมชนใหม่นั้น จนถึงปี พ.ศ. 2544 ยังคงเหลือพื้นที่อยู่ประมาณ 1,204 ไร่ โดยจัดสรรไปแล้วประมาณ 1,480 ไร่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; น. 7)

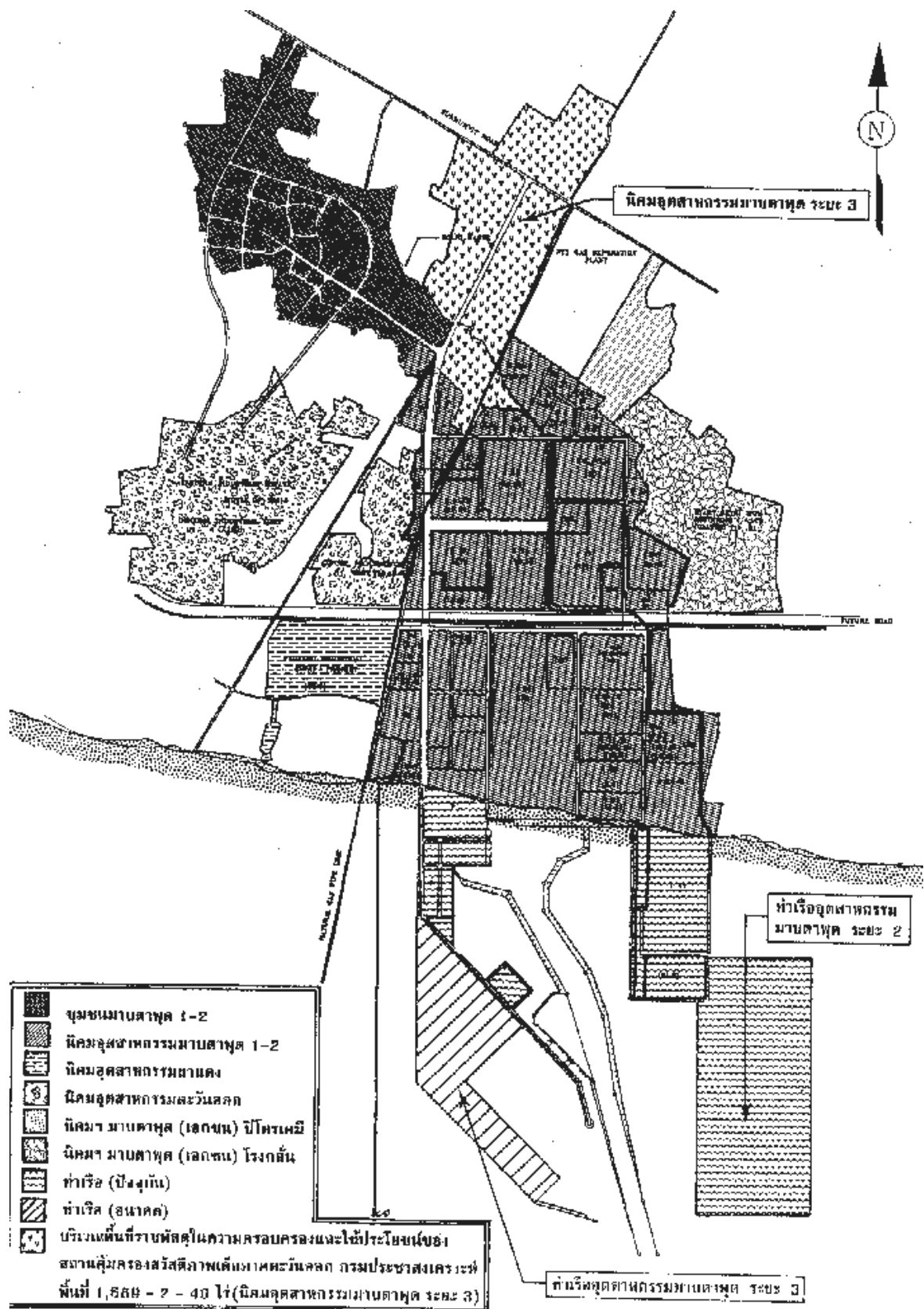
ในส่วนของ การก่อสร้างท่าเรืออุตสาหกรรมน้ำลึกมาบตาพุด ในเบื้องต้นมีการกำหนดไว้ว่าจะให้เป็นท่ารับเรือขนาด 60,000 ตัน สำหรับขนถ่ายสินค้ากองที่นำเข้าและส่งออก โดยประกอบไปด้วยท่าเทียบเรือสำหรับปุ๋ย 2 ท่า ท่าสินค้าเกษตรและแร่ 1 ท่า และท่าขนถ่ายของเหลวอันตรายของ NPC 1 ท่า (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2530; น. 2) ให้สามารถรับเรือขนาด 140,000 ตันได้ตลอดปี (ปาริชาติ ลอตระกุล, 2530; น. 52) ต่อมา มีการปรับเป็นท่าสินค้าทั่วไป 1 ท่า และท่าสินค้าเหลว 2 ท่า งบประมาณการ

ลงทุน 1,782 ล้านบาท (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533; น. 13, 17) แต่หากรวมองค์ประกอบย่อย ๆ เช่น ท่าเรือเล็ก 1 ท่า, ชุดร่อนน้ำลึก 10 เมตร, เชื้อนก้นคลื่น 1,500 เมตร และโครงสร้างพื้นฐานอื่น ๆ งบประมาณจะเท่ากับ

รูปที่ 3.4 แสดงการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมและท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะแรก

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, มิถุนายน 2533; น. 15

รูปที่ 3.5 ผังการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะ 3 และการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะ 2 - 3

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, กรกฎาคม 2544; น. 2

2,527 ล้านบาท การก่อสร้างในส่วนเหล่านี้เริ่มดำเนินการเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2532 แล้วเสร็จในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2535 และเปิดดำเนินการในเดือนถัดมา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541; น. 3)

จากนั้นในระยะต่อมามีโครงการพัฒนาท่าเรือเพิ่มเติมอีก ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; น. 4)

1. โครงการท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ส่วนขยายที่ 1 เป็นการถมทะเลเพิ่มเติมสำหรับโรงกลั่นน้ำมัน Shell พื้นที่ 510 ไร่ ก่อสร้างเสร็จเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2535 ด้วยงบประมาณ 749 ล้านบาท
2. โครงการท่าเทียบเรืออุตสาหกรรมปุ๋ยเคมี ซึ่งถือเป็นท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ส่วนขยายที่ 2 ก่อสร้างแล้วเสร็จกลางปี พ.ศ. 2540 ในวงเงินประมาณ 300 ล้านบาท ซึ่งเอกชนผู้ประกอบการปุ๋ยเคมีเป็นผู้รับภาระ
3. โครงการท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 2 เป็นการขุดลอกร่องน้ำเดินเรือให้ลึก 12.5 เมตร เพื่อสามารถรับเรือขนาดระวาง 60,000 ตัน และนำวัสดุที่ขุดลอกไปถมทะเลด้านตะวันออกของท่าเรือ ระยะที่ 1 ทำให้เกิดพื้นที่ใช้สอยสำหรับอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น และก่อสร้างท่าเทียบเรือขนถ่ายสินค้ากองเพื่อรองรับความต้องการของอุตสาหกรรมปุ๋ยเคมีและอุตสาหกรรมโปแตช ฯลฯ สร้างเสร็จเมื่อเมษายน พ.ศ. 2542 ในวงเงินลงทุน 3,016 ล้านบาท
4. โครงการท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด ระยะที่ 3 เป็นส่วนที่ กนอ. ร่วมกับการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ดำเนินการในลักษณะของการขุดลอกร่องน้ำเดินเรือให้ลึก 17 เมตร เพื่อสามารถรับเรือขนาดระวาง 150,000 ตัน และนำวัสดุที่ขุดลอกไปถมทะเลด้านตะวันตกของท่าเรือระยะที่ 1 และก่อสร้างท่าเรือสำหรับคลังก๊าซธรรมชาติ (LNG) ปิโตรเคมี และพลังงาน ค่าลงทุน 3,860 ล้านบาท ล่าสุดมีการชะลอโครงการ เนื่องจากปัญหางบประมาณ

โครงการที่สำคัญอีกโครงการหนึ่งที่เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่มาบตาพุดก็คือ โครงการโรงแยกก๊าซธรรมชาติที่ดำเนินการโดย ปตท. แท้จริงแล้วต้องถือว่าโครงการนี้เป็นคลื่นใหญ่ลูกแรกที่โถมเข้าใส่และกลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของที่นี่ด้วยซ้ำไป การประชาสัมพันธ์โครงการก่อสร้างโรงแยกก๊าซธรรมชาติของ ปตท. เมื่อปี พ.ศ. 2524 เป็นตัวเปิดที่ทำให้ชาวบ้านในท้องถิ่นต่างตื่นตัวตื่นใจว่า ประเทศไทยกำลังจะโชติช่วงชัชวาลย์ และมาบตาพุดจะเป็นที่รู้จักของคนทั้งประเทศ

โครงการนี้มีการลงนามในสัญญาว่าจ้างกลุ่มบริษัทโตโย แรนแดล และมิตซูย จากประเทศญี่ปุ่นและสหรัฐฯ เป็นผู้ออกแบบและก่อสร้างตั้งแต่เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2525 (สาวิตรี โพธิ์วิหก, 2527; น. 13) ก่อสร้างแล้วเสร็จและเริ่มการผลิตได้ตั้งเดือนมกราคม พ.ศ. 2528 ใช้งบประมาณการลงทุน 7,360 ล้านบาท มีขนาดการผลิต 350 ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533; น. 19) และนี่คือโรงแยกก๊าซ หน่วย (โรง) แรกของประเทศไทย ก่อนที่ในเวลาต่อมาจะมีการก่อสร้างโรงแยกก๊าซ หน่วยที่ 2 และ 3 ติดตามมาในพื้นที่ใกล้เคียงกัน โดยเปิดดำเนินการเมื่อปี พ.ศ.

2534 และ 2539 ตามลำดับ (IEAT, 1999 - 2000) และในขณะนี้กำลังจะมีหน่วยที่ 5 ติดตามมาภายในพื้นที่มาบตาพุดอีกเช่นเคย หลังจากที่มีหน่วยที่ 4 อยู่ที่อำเภอชนอม จังหวัดนครศรีธรรมราชไปแล้ว

บนเส้นทางการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงอย่างก้าวกระโดดส่งผลให้มาบตาพุดมีโฉมหน้าใหม่ที่ทั้งไม่เหมือนเดิมและไม่เหมือนพื้นที่อื่นของประเทศ จากหมู่บ้านเกษตรกรรมและประมง มาบตาพุดกลายเป็นย่านอุตสาหกรรมหนัก¹ของประเทศเป็นที่ตั้งของท่าเรือน้ำลึก ท่าเรืออุตสาหกรรม นิคมอุตสาหกรรม ส่วนชุมชนก็ขยายตัวเป็นลักษณะของชุมชนเมืองที่รองรับกิจกรรมการพัฒนาอุตสาหกรรม

หลังจากที่กรมการผังเมืองเริ่มดำเนินการวางผังเมืองรวมบริเวณมาบตาพุดครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2524 และต่อมาได้ประกาศเป็นกฎกระทรวงฉบับที่ 46 ออกตามความในพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 ใช้บังคับเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2531 มีระยะเวลาการบังคับใช้ 5 ปี แต่เนื่องจากในปี พ.ศ. 2532 ได้มีการปรับปรุงผังครั้งที่ 1 ประกาศใช้บังคับโดยกฎกระทรวง ฉบับที่ 102 และได้มีการต่ออายุการใช้บังคับ 2 ครั้ง ซึ่งเท่ากับจะสิ้นอายุในวันที่ 21 พฤษภาคม 2541 กรมการผังเมืองจึงได้จัดทำผังเมืองรวมครั้งใหม่ขึ้นในช่วงปี 2540 ครอบคลุมพื้นที่ 219 ตร.กม. (สำนักผังเมือง, 2540; น. 1-2 และ 2-1)

ตารางที่ 3.2 แสดงการเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดินในอนาคต ของผังเมืองรวมบริเวณ อุตสาหกรรมหลักและชุมชนจังหวัดระยอง (ผังเดิมและปรับปรุง)

ประเภท	จำนวนเนื้อที่ (ไร่)		เปลี่ยนแปลง (ไร่)	
	ผังเดิม	ผังปรับปรุง	เพิ่มขึ้น	ลดลง
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย	19,095	15,356	-	3,739
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	1,984	3,620	1,636	-
พาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก	1,333	1,877	544	-
อุตสาหกรรมและคลังสินค้า	17,182	39,345	22,163	-
อุตสาหกรรมทั่วไปที่ไม่เป็นมลพิษต่อชุมชน/สิ่งแวดล้อมและคลังสินค้า	1,390	-	-	-
ชนบทและเกษตรกรรม	77,151	60,890	-	16,261
ที่โล่งเพื่อนันทนาการและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม	542	238	-	604
อนุรักษ์เพื่อการป่าไม้	-	945	-	-
สถานการศึกษา	349	396	47	-
สถานศาสนา	378	378	-	-
สถาบันราชการ การสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ	2,974	2,660	-	314
อุตสาหกรรมเฉพาะกิจ	1,164	-	-	-

¹ เอกสารของราชการมักใช้คำว่า “อุตสาหกรรมหลัก”

ที่มา : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2540. ผังเมืองรวมบริเวณอุตสาหกรรมหนักและชุมชน จังหวัดระยอง.
(มาบตาพุด). ปรับปรุงครั้งที่ 2

ในการจัดทำผังเมืองครั้งนี้ พื้นที่ส่วนที่ 3 ตามที่ผังเมืองแบ่งเอาไว้ (ดูรูปที่ 3.4) คือในบริเวณตอนล่างของถนนสุขุมวิท ติดทะเล กลายเป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมหลักไปโดยสมบูรณ์แล้ว โดยเฉพาะนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด หากรวมถึงนิคมอุตสาหกรรมของเอกชนอีก 2 แห่งที่อยู่ในความดูแลของสำนักงานนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดด้วย นั่นคือ นิคมอุตสาหกรรมผาแดงและนิคมอุตสาหกรรมตะวันออก

ด้วยเหตุที่มีพื้นที่ติดต่อกันและประเภทอุตสาหกรรมก็คล้ายคลึงกัน นิคมอุตสาหกรรมของเอกชนทั้ง 2 แห่งนี้จึงไม่เป็นที่รู้จักอย่างแยกขาดออกจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด และโดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดก็มักหมายถึงนิคมอุตสาหกรรมทั้ง 3 แห่งรวมกัน

การขยายตัวและการเจริญเติบโตอย่างสูงของอุตสาหกรรมในบริเวณนี้ทำให้พื้นที่โดยรอบไม่เพียงพอต่อความต้องการ และต้องมีการขยายเขตอุตสาหกรรมออกไปโดยตลอด ในการจัดทำผังเมืองรวมครั้งที่ 2 เองก็มีการปรับขยายพื้นที่ประเภทอุตสาหกรรมด้วย (ดูรายละเอียดในตารางที่ 3.2) และพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ที่เหลือก็ล้วนแล้วแต่ถูกระบุว่ามีความเหมาะสมที่จะพัฒนาเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ได้ (สำนักผังเมือง, 2540; น. 2-4)

ในส่วนของพื้นที่บริเวณที่ 1 ถูกระบุว่ามีความเหมาะสมเนื่องจากพื้นที่มีความลาดชันไม่สูงมากนัก อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ต่อเนื่องจากพื้นที่อุตสาหกรรมเดิมและอยู่ในทิศทางและรัศมีของลมที่พัดมาจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ที่สำคัญคือไม่ปรากฏมีชุมชนหนาแน่น พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นที่โล่ง มีการเพาะปลูกพืชต่าง ๆ เช่น มะพร้าว ยางพารา และมันสำปะหลัง นอกจากนั้นมีการใช้เป็นที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น โรงงานไทยแท็พพีต้า โรงงานไทย - เยอรมันโปรดักส์ (อุตสาหกรรมเหล็ก) โรงไฟฟ้าระยอง รวมทั้งมีโรงงานผลิตมันสำปะหลังอยู่หลายแห่ง ส่วนชุมชนมีเกาะตัวอยู่โดยรอบวัดห้วยโป่ง ตามถนน ซอย และบริเวณพื้นที่ที่มีลาดลงที่จะพัฒนาเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ได้ (สำนักผังเมือง, 2540; น. 2-4)

อย่างไรก็ดี สำหรับพื้นที่บริเวณที่ 2 แม้ว่าพื้นที่จะมีระดับความต่างค่อนข้างสูงและมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนหนาแน่น แต่ก็ถูกระบุว่ามีความเหมาะสมที่จะพัฒนาเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ได้เช่นกัน เนื่องจากพื้นที่อยู่ในทิศทางและรัศมีของลมที่พัดมาจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดโดยตรง จึงไม่เหมาะสมต่อการพัฒนาด้านที่อยู่อาศัย ขณะที่พื้นที่บริเวณที่ 4 มีโจทย์ว่า จะต้องคำนึงถึงผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีความสัมพันธ์และต่อเนื่องกับชุมชนบ้านฉาง ฉะนั้นจึงต้องมีการกำหนดพื้นที่กันชน หรือ **buffer zone** ระหว่างพื้นที่อุตสาหกรรมกับชุมชน (สำนักผังเมือง, 2540; น. 2-5)

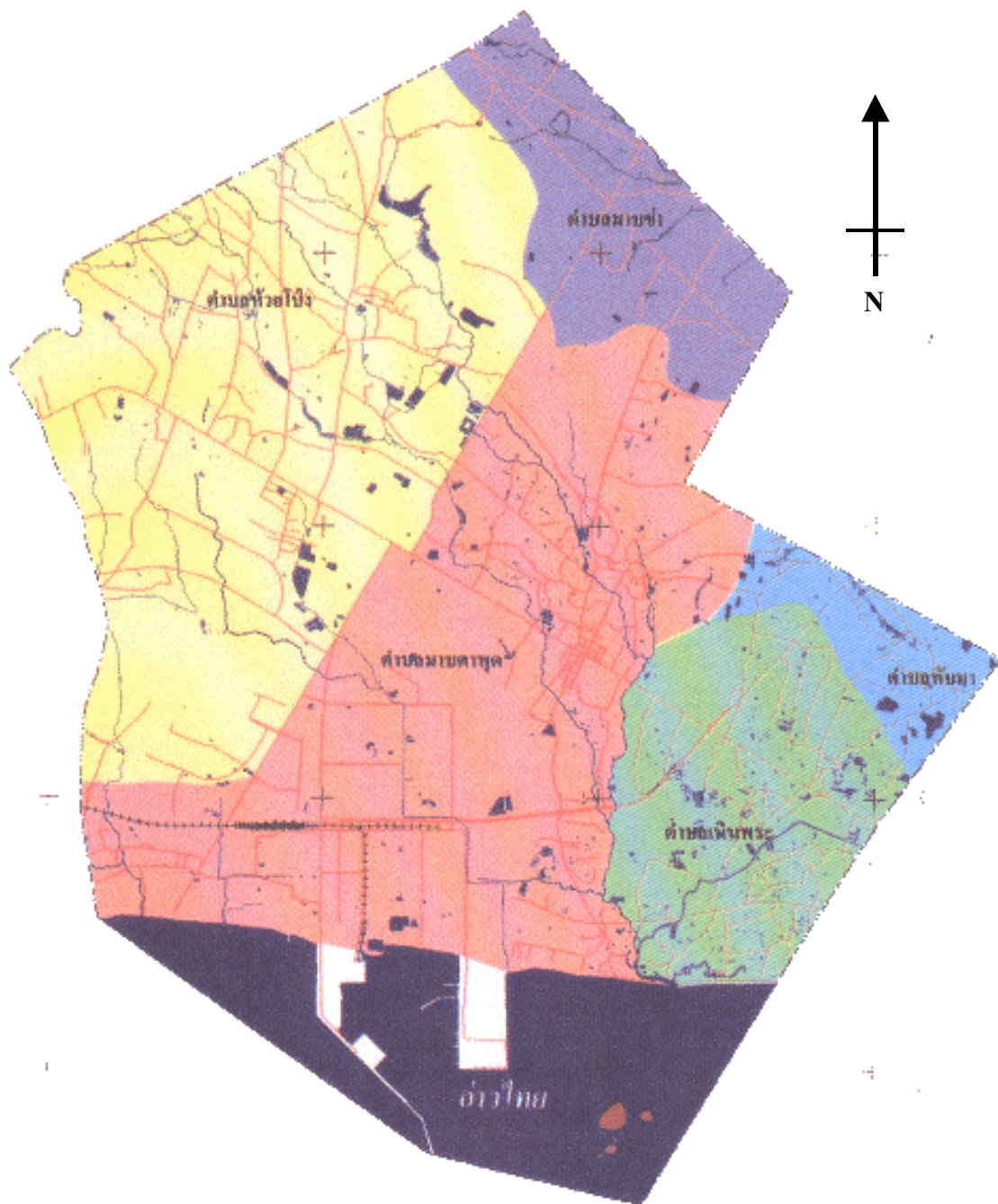
ทางด้านการขยายตัวของชุมชน จากเดิมที่เคยกระจายตัวตามแนวถนนสุขุมวิท โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่สุขาภิบาลมาบตาพุดและสุขาภิบาลบ้านฉาง ปรากฏว่า หลังปี พ.ศ. 2533 อันเป็นปีที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดเปิดดำเนินการเป็นต้นมา นอกจากชุมชนเดิมแต่ละแห่งมีความหนาแน่นมากขึ้นแล้ว ยังมีการกระจายตัวเข้าสู่ตอนในของพื้นที่ด้วย (สำนักผังเมือง, 2540; น. 2-2)

ในส่วนของสุขาภิบาลมาบตาพุดได้รับการยกระดับเป็นเทศบาลตำบลมาบตาพุดในวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2535 เพิ่มพื้นที่เป็น 148.96 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุม 5 ตำบล ใน 2 อำเภอ คืออำเภอเมืองระยองและอำเภอบ้านค่าย นอกจากตำบลมาบตาพุดแล้วก็ได้แก่ตำบลห้วยโป่ง ทับมา มาบข่า และบางส่วนของตำบล

Map of the Bangkok Metropolitan Region showing industrial zones, urban areas, and various companies. The map includes labels for 'เขตอุตสาหกรรม' (Industrial Zone), 'เขตอุตสาหกรรมนอกเขต' (Outside Industrial Zone), 'เขตพาณิชย์' (Commercial Zone), 'เขตเมือง' (Urban Area), 'เขตอุตสาหกรรมพิเศษ' (Special Industrial Zone), and 'เขตอุตสาหกรรมใหม่' (New Industrial Zone). It also shows major roads like 'ถนนพหลโยธิน' and 'ถนนวิภาวดี', and the 'แม่น้ำเจ้าพระยา' (Chao Phraya River). A legend at the bottom identifies symbols for industrial zones, urban areas, commercial zones, and new industrial zones.

รูปที่ 3.6 ผังนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและชุมชนใหม่มาบตาพุด

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เมษายน 2541

รูปที่ 3.7 แผนที่แสดงเทศบาลตำบลมาบตาพุด

เทศบาลตำบลมาบตาพุด ทางเหนือติดตำบลมาบตาพุด อำเภอบ้านค่าย ด้านใต้จรดอ่าวไทย ทางตะวันออกทอดยาวติดตำบลเนินพระและตำบลทับมาของเขตอำเภอเมือง ส่วนทางทิศตะวันตกติดกับอำเภอบ้านฉาง

ที่มา : เทศบาลตำบลมาบตาพุด, รายงานประจำปี 2543 – 2544

[illegible]

34

ตารางที่ 3.3 รายชื่อชุมชนและจำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด
อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ที่	ชุมชน	จำนวนครัวเรือน ตามทะเบียนราษฎร	จำนวนประชากร (คน)
1.	ชุมชนบ้านบน	380	1,691
2.	ชุมชนชอยร่วมพัฒนา	315	1,570
3.	ชุมชนหนองบัวแดง	120	820
4.	ชุมชนหนองน้ำเย็น	130	1,387
5.	ชุมชนคลองน้ำเย็น	150	1,140
6.	ชุมชนคลองน้ำหุ	130	950
7.	ชุมชนเขาไผ่	278	1,326
8.	ชุมชนซากลูกหญ้า	950	3,657
9.	ชุมชนห้วยโป่งใน	250	952
10.	ชุมชนบ้านพลง	165	1,267
		45	220
11.	ชุมชนอิสลาม	147	783
	ชุมชนสำนักกะบาก	170	1,129
12.	ชุมชนเกาะกก-หนองแดงเม	580	2,597
		170	1,028
13.	ชุมชนหนองหวายโสม	152	763
	ชุมชนวัดมาบตาพุด	320	1,273
14.	ชุมชนตากวน-อ่าวประดู่	134	823
	ชุมชนบ้านล่าง	180	1,080
15.	ชุมชนหนองแฟบ	190	1,277
		110	796
16.	ชุมชนกรอกยายชา	70	549
	ชุมชนมาบยา	120	654
17.	ชุมชนตลาดมาบตาพุด	454	2,680
	ชุมชนวัดโสภณ	310	2,070
18.	ชุมชนตลาดห้วยโป่ง		
19.	ชุมชนโคดหิน		
	ชุมชนมาบข่า		
20.	ชุมชนมาบชูด		
21.			

22			
23			
24			
25			

ที่มา : กองสวัสดิการสังคม เทศบาลเมืองมาบตาพุด, 2544

จำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด ณ ปี พ.ศ. 2544 มี 32,482 คน โดยชุมชนที่มีประชากรมากที่สุดคือห้วยโป่งใน น้อยที่สุดคือชุมชนสำนักกะบาก

อย่างไรก็ดี ในเรื่องประชากรนั้น จากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2539 ก็พบว่า จำนวนผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลตำบลมาบตาพุดจริง ๆ นั้นมีมากกว่า 40,000 คนแล้ว ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ภายในพื้นที่นี้มีจำนวนประชากรแฝงในสัดส่วนที่สูงทีเดียว (สำนักผังเมือง, 2540; น. 2-6)

ตารางที่ 3.4 ประชากรตามสำเนาทะเบียนบ้าน และที่มีอยู่จริงในเขตเทศบาลตำบลมาบตาพุด จังหวัดระยอง และเทศบาลตำบลแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2538

เทศบาลตำบล	จำนวนคน	ขนาดครัวเรือน	จำนวนผู้มีรายได้ในครัวเรือน
มาบตาพุด (1)			
ประชากรตามสำเนาทะเบียนบ้าน	25,438	3.91	1.9
ประชากรแฝง	25,647	3.90	1.7
รวม	51,085	3.92	1.8
แหลมฉบัง (2)			
ประชากรตามสำเนาทะเบียนบ้าน	31,133	4.30	1.8
ประชากรแฝง	34,590	3.81	1.6
รวม	65,723	4.04	1.7

ที่มา: (1) แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาเทศบาลตำบลมาบตาพุด จังหวัดระยอง พ.ศ. 2540 – 2544
 (2) แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาเทศบาลตำบลแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2540 – 2544
 อ้างโดย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539

สำหรับอัตราการขยายตัวของประชากรในเขตฝั่งเมืองรวม จากการศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2531 – 2536 พบว่า มีอัตราการขยายตัวค่อนข้างสูงประมาณร้อยละ 3.19 ต่อปี อย่างไรก็ตาม อัตราการขยายตัวประชากรในช่วงปี พ.ศ. 2536 – 2539 เป็นเพียงร้อยละ 1.47 ต่อปี ซึ่งเท่ากับเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลงกว่าช่วงต้นมาก สะท้อนว่า การอพยพแรงงานจากต่างถิ่นมีมากในช่วงขั้นตอนการก่อสร้างเท่านั้น โดยส่วนใหญ่เป็นแรงงานก่อสร้างและแรงงานที่มีฝีมือปานกลาง แต่นับจากปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา เมื่อโรงงานส่วนใหญ่เริ่มดำเนินการ ความต้องการแรงงานก็เปลี่ยนไปเป็นบุคลากรที่มีความรู้สูงเพื่อควบคุมการผลิตในจำนวนที่ไม่มากนัก เพราะอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมในพื้นที่นี้มีลักษณะเป็นการผลิตที่เน้นปัจจัยทุนมาก (highly capital intensive) (สำนักผังเมือง, 2540; น.2-7)

เรื่องการขยายตัวของชุมชนจึงปรากฏออกมาในทางตรงกันข้ามกับการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรม กล่าวคือ การขยายตัวที่เกิดขึ้นจริงนั้นต่ำกว่าที่ประเมินไว้ในสัดส่วนที่สูงมากในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นในระดับทั้งพื้นที่ของโครงการ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539; น. 2-12) ในระดับฝั่งเมืองรวมมาบตาพุด (สำนักผังเมือง, 2540; น. 2-7) หรือในเขตชุมชนเมืองใหม่ (สำนักผังเมือง, 2540; น. 2-10, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539; น. 2-17) แต่จุดร่วมที่เหมือนกันทั้งในการขยายตัวของอุตสาหกรรมและชุมชนก็คือ สิ่งที่เกิดขึ้นจริงไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับแผนที่วางไว้ ซึ่งนอกเหนือไปจากเรื่องจำนวนดังกล่าวมาแล้ว ที่ชัดเจนอีกส่วนหนึ่งก็คือตำแหน่งที่ตั้ง ดังจะเห็นได้ว่า ชุมชนและอุตสาหกรรมบางส่วนแทบจะซ้อนทับกัน และในบริเวณที่เป็นทิศทางได้ลมของนิคมอุตสาหกรรมทั้ง 3 แห่งก็คือจุดที่มีชุมชนหนาแน่นที่สุดนั่นเอง

มาบตาพุดวันนี้

การพัฒนาและการขยายเขตอุตสาหกรรมที่ไม่มีที่แวจะหยุดยั้งมานานถึง 2 ทศวรรษ ทำให้มาบตาพุดในขณะนี้กลายเป็นเขตอุตสาหกรรมที่สำคัญที่สุดของจังหวัดระยองและของประเทศไปจริง ๆ ขณะที่ในอีกทางหนึ่งผลพวงและปัญหาที่เกิดขึ้นก็ทำให้ “มาบตาพุด” กลายเป็นคำที่คนไทยจำนวนมากรู้จักและหวาดผวา

ในภาคของการพัฒนาอุตสาหกรรม จากข้อมูลสรุปการใช้พื้นที่ในนิคมอุตสาหกรรมต่าง ๆ ของ กนอ. ณ เดือนธันวาคม พ.ศ. 2544 สรุปว่า นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดมีพื้นที่รวมเท่ากับ 9,042 ไร่ เป็นเขตอุตสาหกรรมทั่วไป 7,092 ไร่ เขตชุมชนใหม่ 1,490 ไร่ พื้นที่สาธารณูปโภคประมาณ 460 ไร่ มีผู้ประกอบการที่ได้รับอนุญาตให้ใช้ที่ดินรวมทั้งหมด 78 ราย ส่วนที่ประกอบการมีอยู่ 59 ราย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นอุตสาหกรรมหนักที่อันตรายและก่อมลพิษสูง ประเภทอุตสาหกรรมหลัก ได้แก่ ปิโตรเคมี มีจำนวน 32 บริษัท ประเภทอุตสาหกรรมเคมีและปิ๋ยเคมี 7 บริษัท และอุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้าจำนวน 8 บริษัท และเป็นที่ตั้งของศูนย์กำจัดกากอุตสาหกรรมเจนโก้ด้วย²

เงินลงทุนรวมทั้งหมดในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดคือ 373,925 ล้านบาท แต่จำนวนรวมของแรงงานในนิคมฯ ทั้งหมดมีเพียง 11,479 ราย (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2544)

ด้านสาธารณูปโภค นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดใช้น้ำดิบป้อนกิจกรรมอุตสาหกรรมรวมกันประมาณปีละ 52 ล้าน ลบ.ม. และใช้น้ำประปาประมาณวันละ 5,000 ลบ.ม. ระบบไฟฟ้าของนิคมฯ ได้รับจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิต 245 เมกกะวัตต์ จากโรงงานไฟฟ้าเอกชนในพื้นที่ 1,300 เมกกะวัตต์ มีการผลิตของเสียอันตรายประมาณเดือนละ 22,000 ตันหรือปีละ 264,000 ตัน (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2544)

สำหรับนิคมอุตสาหกรรมผาแดงมีพื้นที่รวม 540 ไร่ เป็นเขตอุตสาหกรรมทั่วไป 497 ไร่ มีผู้ประกอบการที่ได้รับอนุญาตและเริ่มประกอบการแล้วรวม 3 ราย ได้แก่ โรงงานผลิตสารเคมี 1 โรงและพลาสติก 2 โรง และนิคมอุตสาหกรรมตะวันออก ดำเนินการโดยบริษัทเหมราชที่ดินและการพัฒนา จำกัด มีพื้นที่รวม 2,485 ไร่ มีผู้ประกอบการในเขตอุตสาหกรรมทั่วไปที่ได้รับอนุญาต 27 ราย เริ่มประกอบการแล้ว 20 ราย เงินลงทุนรวม 59,625 ล้านบาท มีคนงานทั้งหมด 2,606 คน ประเภทโรงงานอุตสาหกรรมแบ่งเป็นโรงงานเคมีภัณฑ์ 9 โรง ปิโตรเคมี 3 โรง เหล็ก 2 โรง สาธารณูปการ 2 โรง และอื่น ๆ 4 โรง (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2544)

นิคมอุตสาหกรรมทั้ง 3 แห่งนี้อยู่ในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด โดยมีชุมชนต่าง ๆ จำนวน 25 ชุมชนโอบล้อมรอบอยู่ 3 ด้าน ทั้งนี้ชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดติดกับนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดได้แก่ ชุมชนมาบชลุต ชุมชนหนองแฟบ ชุมชนตลาดห้วยโป่ง ชุมชนบ้านพลง ชุมชนอิสลาม ชุมชนตลาดมาบตาพุด ชุมชนวัดโสภณ ชุมชนชอยร่วมพัฒนา และชุมชนตากวน-อ่าวประดู่

² ดูประเภทอุตสาหกรรมและรายชื่อบริษัทต่าง ๆ ในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดในภาคผนวก ค -1

ในจำนวนนี้มีเพียงชุมชนตลาดมาบตาพุดและชุมชนวัดโสภณเท่านั้นที่มีบริการน้ำประปาทั่วถึงทั้งชุมชน ส่วนชุมชนขอความร่วมมือบริการครอบคลุมพื้นที่ประมาณครึ่งชุมชน ขณะที่ชุมชนที่เหลือทั้งหมดไม่มี³

สำหรับผลกระทบหรือปัญหาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมหนักในพื้นที่มาบตาพุดในช่วงระยะแรกไม่ปรากฏข้อมูลที่ชัดเจนในระดับสาธารณะมากนัก แต่จากข่าวสารที่พอมืออยู่บ้างประกอบกับคำบอกเล่าของชาวบ้านได้ภาพที่ตรงกันประการหนึ่งว่า ผลกระทบจากการเวนคืนที่ดินที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 นั้นทำให้ชาวบ้านในท้องถิ่นเดือดร้อนเป็นจำนวนมาก มีทั้งที่ต้องอพยพกระจัดพลัดพรายไปอยู่ที่อื่นและที่ต้องสูญเสียที่ดินทำกิน บางชุมชนถึงขั้นสูญหายไปเลย บ้างก็หดตัวลง หรือต้องขยับย้ายหลบทางให้กับการพัฒนา

ปัญหาราคาที่ดินพุ่งสูงขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นสิ่งที่ติดตามมา ซึ่งเป็นปัญหาทั้งต่อรัฐเองและต่อชาวบ้านด้วย เพราะส่วนใหญ่ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่รายแรกไม่ใช่ผู้ได้ประโยชน์จากการนี้ ตรงกันข้ามกลับต้องพลอยรับผลไปด้วยในกรณีที่ต้องการซื้อที่ดินในบริเวณใกล้เคียงทดแทนที่ดินเดิม ขณะเดียวกัน ปัจจัยเรื่องราคาที่ดินที่เคยเป็นจุดแข็งประการหนึ่งของการพัฒนาพื้นที่นี้ก็กลับกลายเป็นข้อด้อยมาจนปัจจุบัน

ส่วนปัญหาเรื่องมลพิษและอุบัติเหตุ ความจริงเกิดขึ้นเรื่อยมาพร้อมกับการพัฒนา⁴ แต่ปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2530 โดยมีทั้งเรื่องการลักลอบทิ้งกากอุตสาหกรรม การรั่วไหลของน้ำมันและสารเคมี ปัญหาการพังทลายของชายหาด ฯลฯ แต่ที่เป็นประเด็นใหญ่อย่างต่อเนื่องก็คือกรณีที่ครูและนักเรียนโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร ตลอดจนพระ เณร และชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการสูดดมกลิ่นเหม็นจนกระทั่งล้มป่วย

เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2539 และคงสภาพความรุนแรงเข้ามาจนถึงปี พ.ศ. 2541 แม้ผลการพิสูจน์ที่กินเวลายาวจะชี้ตัวโรงงานที่เป็นต้นตอปัญหาได้ แต่ข้อสรุปที่เป็นทางออกของปัญหาอย่างเบ็ดเสร็จกลับอยู่ที่การส่งย้ายโรงเรียนออกไป (มัชฌิมา วัฒนวงษ์, 2542; 350–362) เหตุการณ์ดังกล่าวจึงเป็นที่กล่าวขวัญ ขณะเดียวอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นก็ได้รับการขนานนามว่า “โรคมาบตาพุด”

นอกจากปัญหาเรื่องกลิ่นแล้ว ในช่วงระยะครั้งแรกของทศวรรษ 2540 ยังมีเหตุการณ์ที่สะท้อนปัญหาอีกหลาย ๆ ด้านเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะอุบัติเหตุในหลายรูปแบบเกิดถี่อย่างยิ่ง⁵

อย่างไรก็ดี ระหว่างการพัฒนาที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนโฉมหน้าของมาบตาพุดกับมลพิษที่เกิดขึ้น ณ มาบตาพุดยังคงไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอย่างชัดเจน ในส่วนของภาครัฐยังคงภาคภูมิใจกับผลสำเร็จของโครงการพัฒนาอีสเทิร์นซีบอร์ดโดยไม่เอ่ยถึงด้านของปัญหาที่เกิดขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า ในการประเมินผลการพัฒนา ตลอดจนการวางแผนสู่ออนาคตนั้นดำเนินไปราวกับไม่มีปัญหาเหล่านี้โดยสิ้นเชิง

³ ดูเพิ่มเติมในบทที่ 4 หัวข้อ 3. คุณภาพน้ำดื่ม น้ำใช้

⁴ ดูภาคผนวก จ - 1

⁵ ดูภาคผนวก จ - 1

บทที่ 4

ประมวลปัญหาและข้อห้วงใยของประชาชน

ในการประมวลปัญหาและข้อห้วงใยของประชาชน ทางผู้วิจัยเลือกที่จะยึดเอาข้อมูลและความเห็นของตัวแทนชุมชนทั้ง 25 ชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุดเป็นศูนย์กลาง และใช้แหล่งอื่น ๆ เป็นส่วนเสริม ทั้งในส่วน of ข้อมูลและความเห็นจากการสัมภาษณ์ ตลอดจนข้อมูลจากเอกสารหรือการศึกษาวิจัยอื่น

เพื่อไม่เป็นการลดทอนมุมมองของชาวบ้าน การประมวลในที่นี้จึงออกมาในลักษณะเป็นปัญหารายประเด็น โดยไม่พยายามที่จะให้ความหมายหรือตีความเพิ่มเติม ตลอดจนไม่พยายามระบุหรือตัดสินว่าปัญหานั้น ๆ เป็นปัญหาด้านใด ซึ่งก็พบว่า ประเด็นปัญหาที่มีการระบุออกมาในแต่ละประเด็น แท้แล้วล้วนมีความเกี่ยวเนื่องกับประเด็นอื่น ๆ ในระดับใดระดับหนึ่ง กระทั่งในบางประเด็นนั้นแทบไม่อาจหาเส้นแบ่งได้ และในทางตรงกันข้ามจะไม่แบ่งก็ไม่ได้ เนื่องจากน้ำหนักในการมองจากมุมหนึ่งก็อาจไม่ครอบคลุมความเกี่ยวเนื่องอื่น ๆ ที่เกิดจากการมองอีกมุมหนึ่ง

นอกจากนี้การจะจัดน้ำหนักของแต่ละประเด็นก็เป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน เนื่องจากการให้น้ำหนักในแต่ละปัญหาของแต่ละชุมชนอาจแตกต่างกัน ทั้งนี้ไม่นับว่าน้ำหนักที่ไม่ใช่เชิงปริมาณนั้นยากที่จะวัดได้

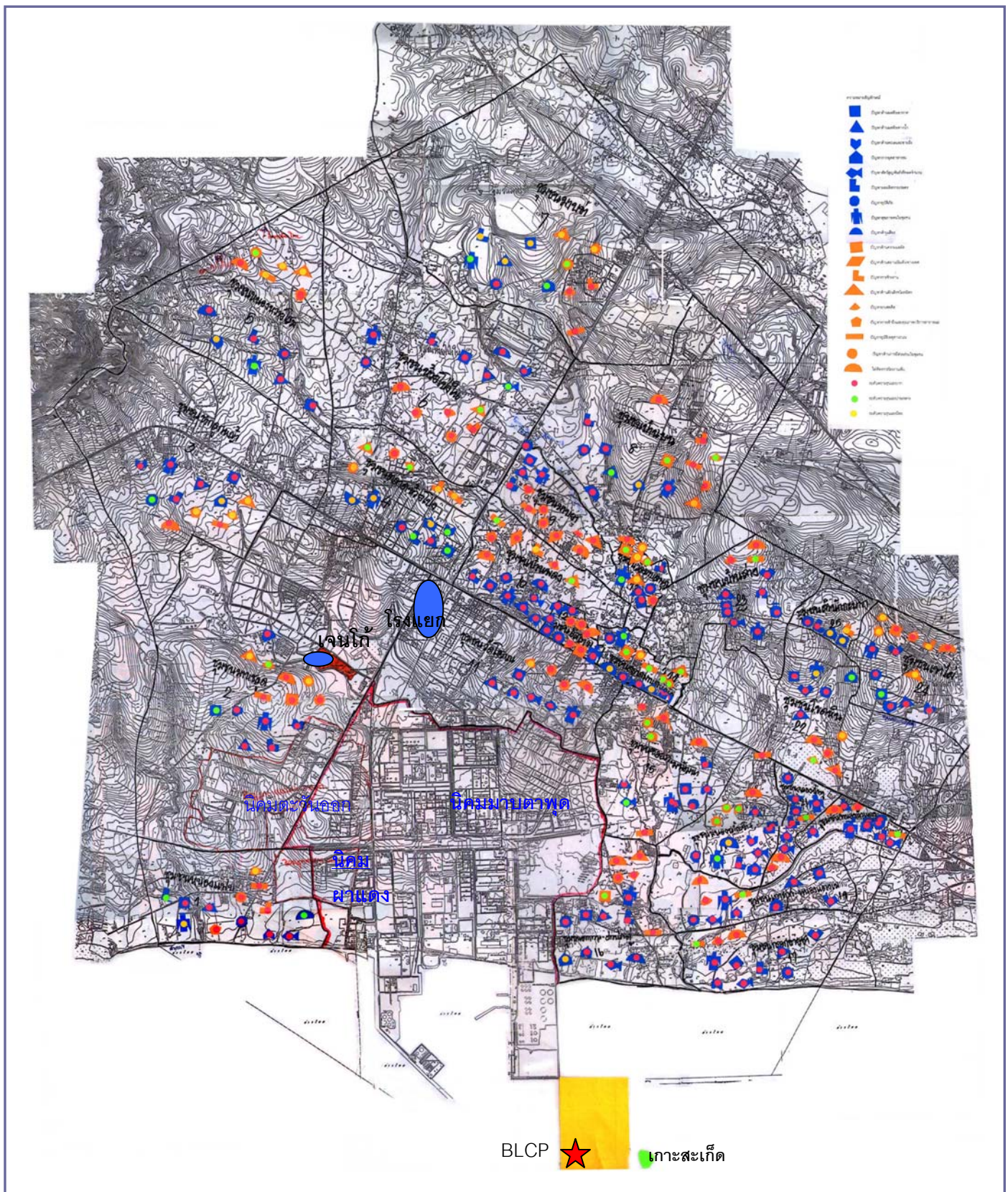
ดังนั้น ในบรรดาปัญหาที่ประมวลออกมาทั้งหมด 28 ประเด็นนี้จึงต่างมีน้ำหนักของตนเองซึ่งไม่ขึ้นกับการลำดับหรือขนาดการบรรยาย ขณะเดียวกันในหลาย ๆ ประการยังไม่มีเส้นกรอบหรือขอบเขตที่ชัดเจน แต่กลับมีความเกี่ยวพันกับประเด็นอื่น ๆ อย่างแยกไม่ออก

1. กลิ่นเหม็นและฝุ่นละออง

ตัวแทนชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุดทั้ง 25 ชุมชนต่างระบุว่า ชุมชนตนเองประสบกับปัญหากลิ่นเหม็น โดยมี 21 ชุมชนที่ระบุว่า นี่เป็นปัญหาหลักของชุมชนที่อยู่ในระดับรุนแรง แม้บางครั้งกลิ่นเหม็นจะโชยมาเป็นครั้งคราวหรือช่วงเวลาสั้น ๆ แต่ก็เหม็นมากจนชาวบ้านทนไม่ได้ แม้ว่าช่วงปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2544) สภาพปัญหาจะดีขึ้น กล่าวคือความถี่และความเหม็นของกลิ่นเบาบางลง แต่ชาวบ้านยังรู้สึกว่าการเหม็นเป็นปัญหาที่รบกวนพวกเขาอย่างมาก

นิยามของปัญหากลิ่นเหม็นในที่นี้เป็นที่ชัดเจนว่าหมายถึง ภาวะที่มีมลสารจากบรรดาโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมทั้ง 3 แห่ง โดยเฉพาะจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ปะปนในอากาศที่ตึงสุดหายใจ โดยส่วนใหญ่จะมาในรูปของกลิ่น อย่างไรก็ดี สำหรับชาวมาบตาพุดแล้ว ปัญหากลิ่นเหม็นยังหมายถึงภาวะการมีสิ่งแปลกปลอมปะปนในอากาศแต่ไม่มีกลิ่นด้วย

กลิ่นที่ชาวบ้านได้รับนั้นมีความหลากหลาย ซึ่งระบุไม่ได้ทั้งหมด แต่พอนิยามกลิ่นหลัก ๆ บางชนิดได้ เช่น กลิ่นแอมโมเนีย กลิ่นแก๊ส กลิ่นซัลเฟอร์ฯ นอกจากนี้ยังมีนิยามพิเศษเป็นที่รู้กันในบรรดาชุมชนที่รายรอบนิคมฯ มาบตาพุด เช่น กลิ่นหัวไม้ขีด กลิ่นฝรั่งสุก กลิ่นหอมเทียน กลิ่นละมุด กลิ่นน้ำส้มเน่า เป็นต้น นอกจากนี้มีชาวบ้านบางคนระบุว่า มีบางกลิ่นที่พวกเขาดูเหมือนจะมีความเคยชินจนกระทั่งไม่รับรู้ว่ามีกลิ่น เช่น กลิ่นจากโรงแยกก๊าซฯ ชาวมาบตาพุดนี้ถือว่าโดยทั่วไปไม่มีกลิ่นแล้ว แต่กลับพบเสมอว่า ยามคนต่างถิ่นผ่านมาเยือนจะบ่นว่าเหม็น

รูปที่ 4.1 แผนที่รวม 25 ชุมชน

ที่ใช้เป็นเครื่องมือประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึกของชุมชน

โดยใช้สัญลักษณ์และสีแทนประเภทปัญหาและระดับความรุนแรง

ตารางที่ 4.1 : บันทึกปัญหาหลัก ๆ และระดับความรุนแรง จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

ชุมชน	กลิ่นเหม็น/ฝุ่น			คุณภาพน้ำ			ทะเลและชายฝั่ง			สัตว์น้ำสูญพันธุ์			กากอุตสาหกรรม			อุบัติภัยสารพิษ			ผลผลิตการเกษตร			สุขภาพคนในชุมชน		
	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก
ชุมชนมาบตา	√			√										√				√	√					
ชุมชนหนองหวายโสม			√			√							√					√			√		√	
ชุมชนตลาดห้วยโป่ง		√				√		√					√					√		√	√			
ชุมชนหนองแฟบ			√			√						√						√		√				√
ชุมชนมาบยา			√			√			√									√			√			√
ชุมชนอิสลาม			√			√			√			√						√						√
ชุมชนบ้านล่าง			√			√			√			√			√			√			√			√
ชุมชนวัดโสมณ			√			√			√			√						√						√
ชุมชนสำนักกะบาก	√												√					√			√			
ชุมชนโชดหิน			√			√								√				√			√	√		
ชุมชนหนองน้ำเย็น			√			√			√			√			√			√			√		√	
ชุมชนเกาะกก-หนองแดงเม			√			√			√			√			√			√			√			√
ชุมชนกรอกยายชา			√			√			√			√						√			√			√
ชุมชนห้วยโป่งใน			√			√			√		√		√					√			√			√
ชุมชนชากลูกหญ้า			√			√			√						√		√				√			√
ชุมชนมาบชูด			√			√			√						√			√			√			√
ชุมชนบ้านบน			√		√		√											√			√			√
ชุมชนบ้านพรอง			√			√			√			√						√			√			√
ชุมชนวัดมาบตาพุด			√			√												√				√		
ชุมชนตลาดมาบตาพุด			√	√					√			√						√				√		
ชุมชนชอยร่วมพัฒนา			√			√			√		√							√			√			√
ชุมชนเขาไผ่		√				√			√									√			√			√
ชุมชนหนองบัวแดง			√			√			√			√			√			√			√			√
ชุมชนคลองน้ำหนู			√			√			√			√			√			√			√			√
ชุมชนตากวน-อ่าวประดู่			√			√			√			√	√					√			√			√

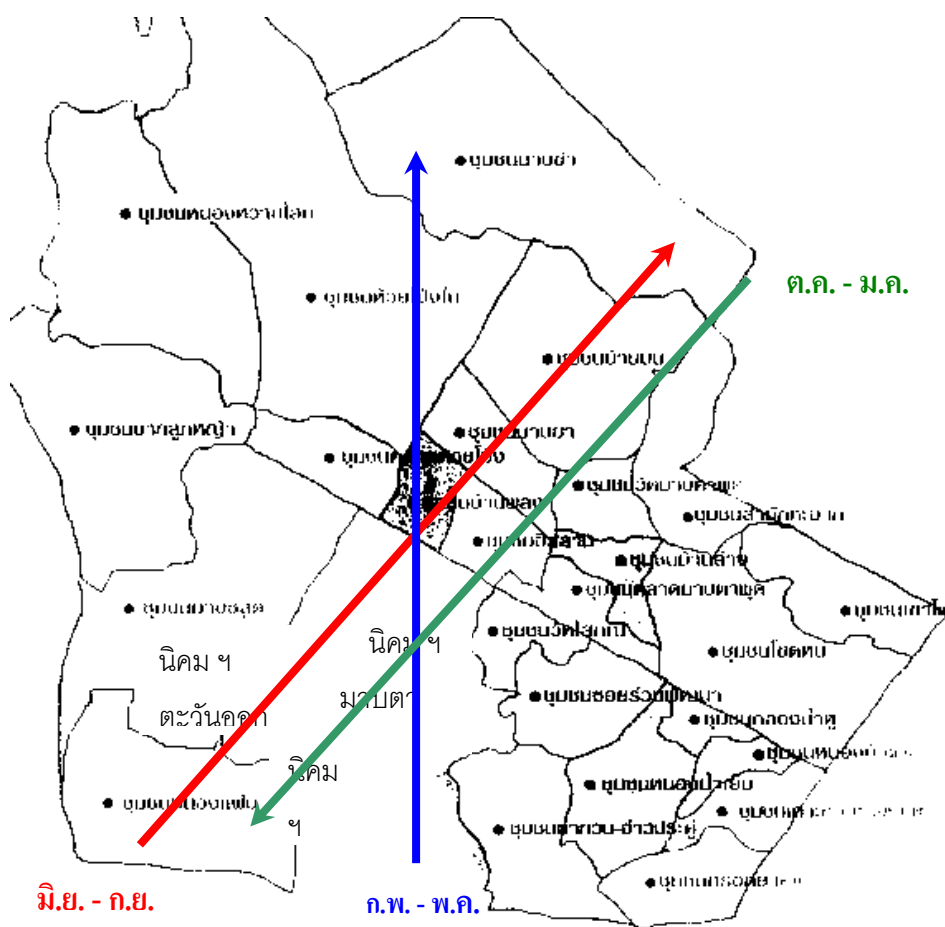
ตารางที่ 4.2 : บันทึกปัญหาหลัก ๆ และระดับความรุนแรง จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตเทศบาลมาบตาพุด ด้านเศรษฐกิจและสังคม จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

ชุมชน	ความแออัด			สาธารณูปโภค			มีส่วนร่วมในชุมชน			อุบัติเหตุจราจร			ลักเล็กขโมยน้อย			ยาเสพติด			การจ้างงาน			ไม่ต้องการโรงงานเพิ่ม		
	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก	น้อย	กลาง	มาก
ชุมชนมาบตา				√								√	√					√			√			
ชุมชนหนองหวายโสม						√		√		√			√			√								√
ชุมชนตลาดห้วยโป่ง				√					√	√			√				√		√					√
ชุมชนหนองแพบ						√			√			√				√					√			
ชุมชนมาบยา						√			√			√			√			√						√
ชุมชนอิสลาม			√			√			√									√						√
ชุมชนบ้านสร้าง											√							√						√
ชุมชนวัดโสภณ						√			√							√								√
ชุมชนสำนักกะบาก																			√					
ชุมชนโคตหิน						√	√					√			√		√							√
ชุมชนหนองน้ำเย็น					√			√									√							√
ชุมชนเกาะกก-หนองแตงเม											√							√						√
ชุมชนกรอกยายชา											√							√						√
ชุมชนห้วยโป่งใน			√			√			√					√				√			√			√
ชุมชนชากลูกหญ้า				√								√	√			√								√
ชุมชนมาบขลุ่			√			√			√			√	√				√							√
ชุมชนบ้านบน		√				√			√			√	√				√				√			√
ชุมชนบ้านพร						√					√			√				√	√					√
ชุมชนวัดมาบตาพุด		√				√	√						√				√							√
ชุมชนตลาดมาบตาพุด				√							√				√		√							
ชุมชนชอยร่วมพัฒนา					√			√				√			√			√						√
ชุมชนเขาไผ่			√			√	√						√			√								
ชุมชนหนองบัวแดง											√							√						√
ชุมชนคลองน้ำหนู											√							√						√
ชุมชนตากวน-อ่าวประดู่		√				√						√			√			√						√

ทั้งนี้ ในรายละเอียดเกี่ยวกับประเภท เวลา และความรุนแรงของการได้รับกลิ่น แต่ละชุมชนจะมีความแตกต่างกันไปบ้าง ปัจจัยหลักนั้นขึ้นอยู่กับตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนว่าห่างไกลจากเขตอุตสาหกรรมมากน้อยเพียงใด และขึ้นกับทิศทางการพัดของลมตามฤดูกาล

จากการสอบถามชาวบ้านและการตรวจสอบข้อมูลจากแผนที่ทิศทางลมของสำนักงานนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดพบว่า โดยปกติลมประจำที่พัดผ่านบริเวณนี้ประกอบไปด้วย 1) ลมเหนือพัดจากทะเลขึ้นไปทางเหนือ ซึ่งจะเป็นลมที่พัดประจำช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2) ลมตะวันออกเฉียงเหนือพัดจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ขึ้นไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นลมประจำช่วงเดือนมิถุนายน - กันยายน และ 3) ลมตะวันตกเฉียงใต้ ทิศทางของกระแสลมจะตรงข้ามกับลมตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นลมประจำช่วงเดือนตุลาคม - มกราคม

นั่นหมายความว่า ในแต่ละรอบปีจะมีช่วงเวลาที่ลมพัดจากทิศทางด้านล่างขึ้นบนรวมประมาณ 8 เดือน จากเดือนกุมภาพันธ์ - กันยายน

รูปที่ 4.2 แสดงทิศทางลม บริเวณเทศบาลเมืองมาบตาพุด

เมื่อพิจารณาดำเนินการที่จะเห็นได้ว่า นิคมอุตสาหกรรมทั้ง 3 แห่งเรียงต่อกันเป็นอาณาจักรอุตสาหกรรมขนาดใหญ่อยู่ทางตอนใต้ติดชายฝั่งทะเล โดยอีก 3 ด้านที่เหลือ ทั้งทางเหนือ ตะวันออก และตะวันตก มีชุมชนทั้งหลายรายรอบอยู่ ดังนั้นภายในระยะเวลา 8 เดือนของแต่ละปี นิคมอุตสาหกรรมจึงอยู่ในตำแหน่งด้นลม ในขณะที่ชุมชนที่อยู่ทางตอนเหนือและทางตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งหมายถึงชุมชนส่วนใหญ่ ต่างตกอยู่ในข่ายผู้อยู่ปลายลม ต้องเผชิญกับกลิ่นและมลสารทางอากาศที่ลมพัดพามาจากเขตนิคมอุตสาหกรรมเป็นประจำ

โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้ในรัศมีไม่เกิน 8 กิโลเมตรจากจุดกึ่งกลางของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด¹ ซึ่งมีอยู่ประมาณ 17 ชุมชน มีเพียงชุมชนมาบตาพุดที่อยู่ทางเหนือห่างไกลจากนิคมฯ มากที่สุดกับชุมชนสำนักกะบากและชุมชนเขาไฟที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือสุด ทั้ง 3 ชุมชนนี้จะได้รับกลิ่นเหม็นไม่บ่อยนัก

ส่วนชุมชนที่อยู่ทางด้านตะวันตก โดยทั่วไปจะประสบปัญหาเรื่องกลิ่นในช่วงฤดูหนาวที่ลมเหนือพัดลงมา ซึ่งกินระยะเวลาประมาณ 4 เดือนต่อปี แต่ชุมชนทางด้านนี้ โดยเฉพาะชุมชนมาบชูลุดและชุมชนชาลูกหญ้า ก็ต้องรับกลิ่นเหม็นจากเจนโก้ที่อยู่ใกล้อย่างสม่ำเสมอ (ดูรายละเอียดในตารางที่ 4.1)

อย่างไรก็ตาม มีบางชุมชนที่แม้จะอยู่ในจุดใกล้เขตอุตสาหกรรมและอยู่ในทิศทางลมพัดตามฤดูกาล แต่ตัวแทนชุมชนก็ระบุว่ามีปัญหาเรื่องกลิ่นเหม็นน้อยกว่าชุมชนข้างเคียง ดังเช่นในกรณีของหนองแฟบ ตัวแทนชุมชนยืนยันว่า แม้จะอยู่ใกล้แต่ก็ไม่ได้กลิ่นบ่อยมากนัก ขณะที่ตัวแทนชุมชนตลาดมาบตาพุดระบุว่า ชุมชนเผชิญปัญหานี้บ่อยกว่าชุมชนรอบข้าง เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ในจุดที่ลมพัดผ่านข้ามเลยไป ในยามปกติจึงไม่ค่อยได้รับกลิ่น ยกเว้นก็แต่เมื่อเกิดกลิ่นเหม็นรุนแรงมาก ๆ โดยตัวแทนกล่าวว่า “ของที่นี่ไม่ได้รับเต็มที่ จะมีบ้างเป็นบางครั้ง ถ้ามีบ้างของที่นี่ แสดงว่าที่อื่นอยู่แทบไม่ได้แล้ว” และในยามเกิดเหตุเช่นนั้น ชาวบ้านที่ตลาดก็ถึงกับอยู่ในห้องหรือในบ้านไม่ได้เช่นเดียวกัน และมีอาการต่าง ๆ ไม่แตกต่างจากชุมชนอื่น ดังนั้นแม้ว่ามีปัญหาเรื่องกลิ่นเหม็นน้อยกว่าชุมชนข้างเคียงอื่นๆ แต่ก็ได้รับผลกระทบรุนแรงเช่นกันเมื่อเวลากลิ่นมา

นอกจากปัจจัยหลักเรื่องทิศทางลมและระยะทางแล้ว ยังมีปัจจัยย่อยอื่น ๆ ที่ส่งผลต่อความรุนแรงของปัญหาดังเช่นที่ชาวบ้านจำนวนมากระบุว่า ส่วนมากแล้วกลิ่นจะมาในช่วงเวลากลางคืนมากกว่ากลางวัน โดยเฉพาะหลังเที่ยงคืนไปแล้ว เช่นเดียวกันกับในช่วงฝนตกหรือฝนใกล้ตก ยามฟ้ามืด-ฟ้าปิด ยามเมื่อลมเปลี่ยนทิศและอากาศนิ่ง ฯลฯ กลิ่นเหม็นก็จะรุนแรงมากกว่าปกติ นอกจากนี้ในกรณีการเกิดเหตุฉุกเฉินหรือมีภาวะพิเศษบางอย่างก็จะเป็นเหตุให้เกิดกลิ่นเหม็นที่รุนแรงและต่อเนื่อง ซึ่งกรณีหลัก ๆ ได้แก่ เมื่อเกิดอุบัติเหตุ เมื่อโรงงานหยุดเดินระบบการผลิต เป็นต้น

แต่ในทางตรงกันข้าม ชาวบ้านหลายรายตั้งข้อสังเกตตรงกันว่า ในยามที่มีเจ้าหน้าที่หรือบุคคลภายนอกเข้ามาตรวจสอบกลิ่นเหม็นกลับไม่มี

ตัวแทนชุมชนส่วนใหญ่ให้ข้อมูลเหมือนกันว่า กลิ่นเหม็นในบรรยากาศบริเวณมาบตาพุดทำให้เกิดอาการผิดปกติต่าง ๆ ทั้งทางร่างกายและจิตใจ โดยอาการหลักที่จะเกิดอย่างฉับพลันเมื่อได้รับกลิ่นก็คือ อึดอัด แสบจมูก หายใจไม่ออก ในลักษณะที่บางคนบรรยายว่า “เหม็นสะอึกเลย”, “เหม็นแล้วแน่นหน้าอกเลย” โดยเฉพาะกลิ่นแก๊ส กลิ่นฟุ้งสูง จะทำให้หายใจไม่ออก มีอาการคลื่นเหียนอย่างหนัก อาการหลักอื่น ๆ ที่ทุกคนเป็นร่วมกันยังได้แก่ วิงเวียนศีรษะ ปวดศีรษะ คลื่นเหียน อาเจียน คัด คัน ผื่น นอกจากนี้บางคนก็มีอาการซึม เพลีย ง่วงนอน หอบหืด รวมถึงอาการภูมิแพ้กำเริบ

ส่วนในยามไม่มีกลิ่น แต่อากาศมีปัญหาจะสามารถรับรู้ได้จากอาการที่เกิดติดตามมา ชาวบ้านหลายคนระบุว่าสามารถใช้ร่างกายตัวเองเป็นตัววัด ไม่ว่ามลพิษอากาศนั้นจะมีกลิ่นหรือไม่ โดยบางครั้งพบว่า ในยามอากาศอับหรือครึ้ม ฟ้าครึ้มฝน หรือลมพัดมา แม้ไม่มีกลิ่น แต่ก็เกิดอาการแน่นหน้าอกทันที หรือภูมิแพ้ขึ้น คัน หรือตาบวม

¹ คำนวณโดยนักวิจัย

ตารางที่ 4.3 แสดงการได้รับมลพิษอากาศของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด

ที่	ชุมชน	ท่าเลที่ตั้ง	ระยะห่าง	ความรุนแรง	มลสาร	ที่มามลสาร	ระยะเวลาที่ได้รับ
1	ตากวน – อ่าว ประคู้	ตะวันออก	3 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ขี้เถ้า, ฝุ่นเหล็ก	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
2	กรอกยายชา	ตะวันออก	3 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
3	ซอยร่วมพัฒนา	ตะวันออก	3 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
4	เกาะกก-หนอง แดงเม	ตะวันออก	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
5	หนองน้ำเย็น	ตะวันออก	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
6	คลองน้ำหนู	ตะวันออก	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
7	หนองบัวแดง	ตะวันออก	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
8	โชคหิน	ตะวันออก เก นียงเหนือ	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
9	บ้านล่าง	ตะวันออก เก นียงเหนือ	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
10	วัดโสภณ	เหนือ	3 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
11	ตลาดมาบตาพุด	เหนือ	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
12	อิสลาม	เหนือ	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
13	บ้านพรัง	เหนือ	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
14	วัดมาบตาพุด	เหนือ	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
15	มาบยา	เหนือ	5 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
16	บ้านบน	เหนือ	7 กม.	มาก	กลิ่นเหม็น, ฝุ่น	โรงงานใน ชุมชนและใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)

17	ห้วยโป่งใน	เหนือ	7 กม.	มาก	กลืนเหมีน, ฟุ่น	เจนโก้, โรงงาน นอกและในนิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
18	หนองหวายโสม	ตะวันตก เฉียงเหนือ	9 กม.	มาก	ฟุ่นละออง	ระเบิดหิน, ขนส่ง	ทุกเดือน
19	ซากลูกห้วย	ตะวันตก เฉียงเหนือ	7 กม.	มาก	กลืนเหมีน, ฟุ่น	เจนโก้, โรงงาน นอกและในนิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
20	มาบชูด	ตะวันตก	3 กม.	มาก	กลืนเหมีน, ฟุ่น	เจนโก้, โรงงาน นอกและในนิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
21	หนองแฟบ	ตะวันตก	3 กม.	มาก	กลืนเหมีน	เจนโก้, โรงงาน	4 เดือน (ต.ค. - ม.ค.)
22	ตลาดห้วยโป่ง	เหนือ	5 กม.	ปาน กลาง	กลืนเหมีน, ฟุ่น	เจนโก้, โรงงาน นอกและในนิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
ที่	ชุมชน	ทำเลที่ตั้ง	ระยะห่าง	ความ รุนแรง	มลสาร	ที่มามลสาร	ระยะเวลาที่ได้รับ
23	เขาไผ่	ตะวันออก เฉียงเหนือ	7 กม.	ปาน กลาง	กลืนเหมีน	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
24	สำนักกะบาก	ตะวันออก เฉียงเหนือ	7 กม.	เล็กน้อย	กลืนเหมีน	โรงงานใน นิคมฯ	8 เดือน (ก.พ. - ก.ย.)
25	มาบข่า	เหนือ	9 กม.	เล็กน้อย	ฟุ่นละออง	การก่อสร้าง ถนน	ทุกเดือน

ส่วนความเครียด ความอึดอัดคับข้องใจ และโกรธเกรี้ยว เป็นผลพวงอีกด้านที่เกิดขึ้นด้วย โดยเฉพาะในยามที่ปัญหาเกิดอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานและการแก้ไขไม่บรรลุผลหรือต้องใช้เวลาาน ซึ่งนี่เป็นภาวะหนึ่งที่สะท้อนว่าปัญหานั้นรุนแรงจนทนไม่ได้

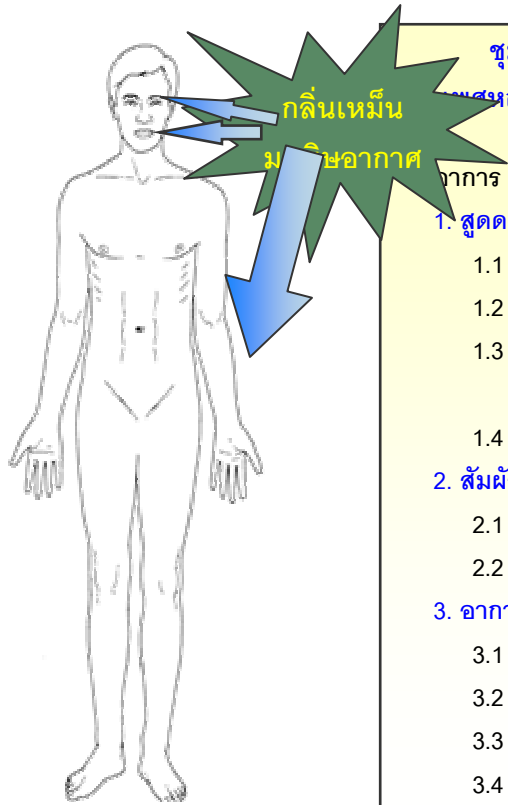
ในแง่ความวิตกกังวล ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความคลางแคลงใจว่า การรับกลืนสะสมไปเรื่อย ๆ นั้นจะมีผลต่อสุขภาพในลักษณะที่มองไม่เห็นหรือในเชิงระยะยาวหรือไม่ เพียงใด แต่ก็ยังไม่รู้สึกกับเรื่องนี้มากเท่าภาวะเฉพาะหน้า มีบางคนให้น้ำหนักกับเรื่องนี้และเชื่อว่าปัญหาจะส่งผลกระทบต่อสุขภาพในระยะยาวอย่างรุนแรงยิ่งกว่าที่ปรากฏอาการเฉพาะหน้า นอกจากนี้ยังมีบางคนที่กังวลเป็นพิเศษต่อภาวะที่ไม่มีกลิ่น แต่ก่อให้เกิดอาการผิดปกติ เนื่องจากเกรงว่าจะต้อง “หลับตาย” โดยไม่ทันรู้ตัว หากว่าภาวะการไม่มีกลิ่นดังกล่าวเกิดขึ้นในระหว่างที่กำลังนอนหลับ หลายคนถึงกับรู้สึกว่ามีกลิ่นยังดีกว่า เพราะยังตั้งตัวหนีได้ ขณะที่ไม่มีกลิ่นแต่สามารถเข้าไปทำร้ายร่างกายหรือก่อให้เกิดความผิดปกติสะสมในระยะยาวนั้นน่ากลัวกว่า

สำหรับการศึกษาผลกระทบทางสุขภาพของกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวชุมชนกรอกยายชาและนักเรียนโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร ได้ข้อสรุปตามรายละเอียดต่อไปนี้

ชุมชนกรอกยายชา:

ทางผู้วิจัยได้ใช้แผนภูมิร่างกายเป็นเครื่องมือประกอบการพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านที่ชุมชนกรอกยายชา จำนวน 123 คน ซึ่งประกอบด้วยผู้ชาย 68 คน และผู้หญิง 55 คน จากการระดมความคิดเห็นและข้อมูลจากผู้เข้าร่วมทั้งหมด พบว่า

อาการ	จำนวน
1. สูตดม	
1.1 หายใจไม่ออก	45
1.2 แน่นหน้าอก	45
1.3 ปวดหัว มึนหัว	42
เวียนหัว	
1.4 ท้องอืด	1
2. สัมผัส	
2.1 แสบตา, คันตา	13
2.2 ผื่นคัน	47
3. อาการอื่นๆ	
3.1 -	
3.2 ซึมง่วงนอน	16
3.3 เครียด	17

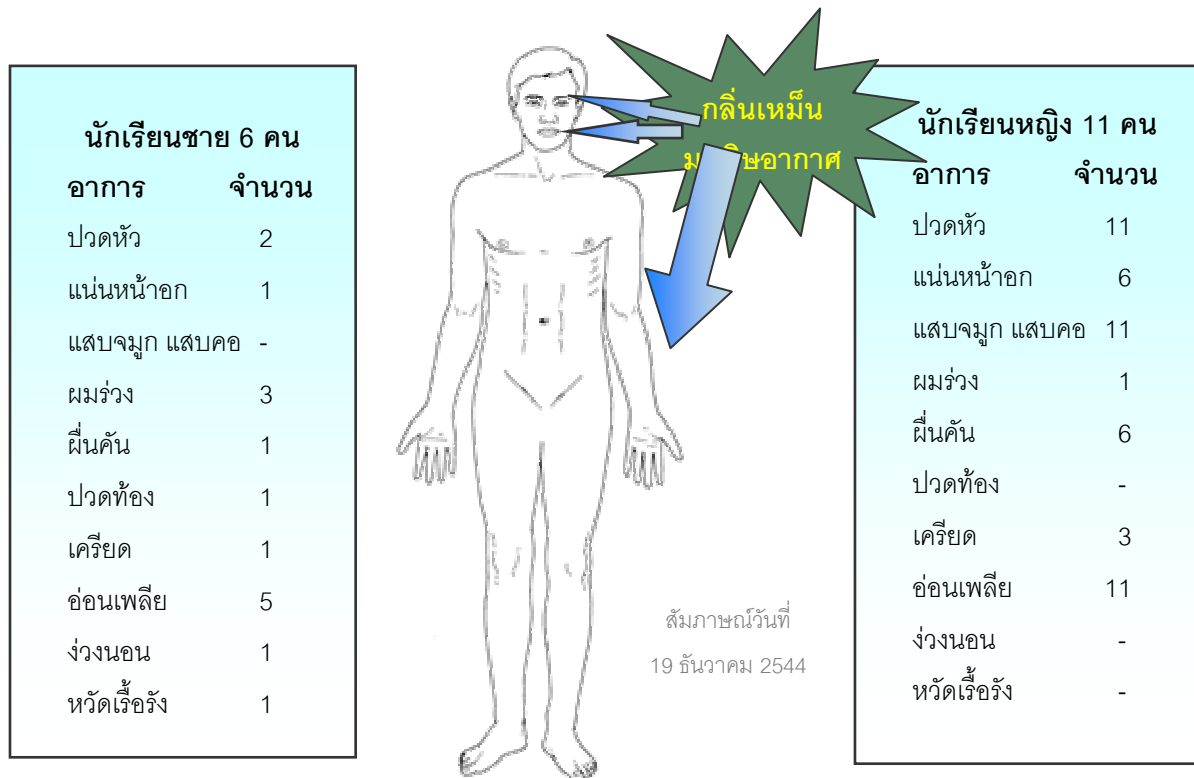

ชุมชนกรอกยายชา		
ชุมชนถึงจำนวนรวม 55 คน		
อาการ		จำนวน
1. สูดดม		
1.1 หายใจไม่ออก		17
1.2 แน่นหน้าอก		17
1.3 ปวดหัว มึนหัว		34
เวียนหัว		
1.4 –		
2. สัมผัส		
2.1 แสบตา, คันตา		21
2.2 ผื่นคัน		49
3. อาการอื่นๆ		
3.1 เจ็บคอ		1
3.2 ซึม่วงนอน		25
3.3 เครียด		11
3.4 อาเจียน		5
3.6 ลูกมีอาการผิดปกติ ??		

ชุมชนกรอกยายชา

สำหรับผลกระทบทางด้านจิตใจ มีเด็กจำนวน 4 คนที่ระบุว่า การได้รับกลิ่นทำให้เกิดความเครียด แต่จากท่าทีที่ปรากฏในระหว่างการสัมภาษณ์มีความชัดเจนว่า เด็กทุกคนต่างไม่พอใจและเบื่อหน่ายต่อปัญหานี้ แต่โดยทั่วไปพวกเขาไม่

สามารถอธิบายหรือบอกเล่ารายละเอียดของสภาพการณ์ที่ต้องเผชิญได้ รวมทั้งค่อนข้างจะอธิบายถึงความรู้สึก และเมื่อถูกขอซ้ำว่าให้ช่วยเล่าออกมา ก็มีการตอบว่า “ลองมาอยู่ซักรับ ลองมาอยู่แล้ว จะรู้”

**รูปที่ 4.4 แผนที่ร่างกายแสดงอาการเมื่อได้รับกลิ่นหรือมลพิษอากาศของนักเรียน
โรงเรียนมาตาปุดพันพิทยาคาร**

สำหรับการศึกษาผลกระทบทางสุขภาพของกลุ่มคนงาน มีการใช้แบบสอบถามกับพนักงานใน 4 บริษัท ได้แก่ บริษัทเหล็กก่อสร้างสยาม จำกัด, บริษัทไทยโอเลฟินส์ จำกัด, บริษัททีพีไอ จำกัด และบริษัทไทย เอ บี เอส จำกัด โดยสองบริษัทแรกนั้นตั้งอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมมาตาปุด ส่วนสองบริษัทหลังอยู่ในเขตประกอบการอุตสาหกรรมทีพีไอ

ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมดมีจำนวน 79 คน เกือบทั้งหมดเป็นเพศชาย มีอายุอยู่ระหว่าง 21 – 30 ปี มีการศึกษาอยู่ในระดับตั้งแต่มัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือเทียบเท่า จนถึงระดับปริญญาตรี ส่วนใหญ่อยู่ในสายงานการผลิต มีระดับเงินเดือนอยู่ในช่วง 5,000 – 30,000 บาท และมีระยะเวลาการทำงานนานประมาณ 7 – 9 ปี ยกเว้นกรณีของพนักงานบริษัททีพีไอ จำกัด ที่มีอายุงานนาน 4 – 6 ปี

ผลการตอบแบบสอบถามปรากฏดังสรุปในตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 4.4 ข้อค้นพบด้านสุขภาพที่ได้จากการตอบแบบสอบถามของพนักงานบริษัท 4 แห่ง
ในเทคนิคอุตสาหกรรมมาตาทุคและเขตประกอบการอุตสาหกรรมทีพีไอ

	บริษัทในนิคมอุตสาหกรรมมาตาทุค		บริษัทในเขตประกอบการทีพีไอ	
	เหล็กก่อสร้าง สยาม	ไทยโอเลฟินส์	ทีพีไอ	ไทยเอปิเอส
จำนวนผู้ตอบแบบสอบถาม	19	35	15	10
เพศ (ชาย / หญิง)	19 / 0	35 / 0	13 / 2	10 / 0
ผู้ที่รู้สึกว่าคุณภาพอากาศภายนอกอาคารทำงานไม่ดีและทำให้ป่วย	18	24	15	7
อาการที่ระบุ	ไอ จาม หายใจลำบาก	แน่นหน้าอก หายใจลำบาก ไอ จาม	ไอ จาม หายใจลำบาก แน่นหน้าอก แสบตา น้ำตาไหล	ไอ จาม หายใจลำบาก แน่นหน้าอก แสบตา น้ำตาไหล
ผู้ที่รู้สึกว่าคุณภาพอากาศภายในอาคารทำงานไม่ดีและทำให้ป่วย	14	8	15	6
อาการที่ระบุ	ไอ จาม หายใจลำบาก คลื่นเหียน แสบตา	หายใจไม่ออกบางครั้ง ไอ จาม อ่อนเพลีย	ไอ จาม หายใจลำบาก แน่นหน้าอก	ไอ จาม หายใจลำบาก แน่นหน้าอก อ่อนเพลีย ไม่มีแรง แสบตา
ผู้ที่คิดว่าสุขภาพโดยรวมดี	11	20	11	7
ผู้ที่คิดว่ามีปัญหาสุขภาพ	9	11	8	3
ปัญหาสุขภาพที่ระบุ	ไข้หวัด ภูมิแพ้ เวียนศีรษะ ปวดศีรษะ	ภูมิแพ้ เป็นหวัดง่าย กล้ามเนื้ออักเสบ นอนหลับยาก เหนื่อยเร็ว ปวดหัว เวียนหัว เครียด บ่อย ไอบ่อย	ภูมิแพ้ โรคกระเพาะ ปวดกล้ามเนื้อ ไอ จาม เจ็บคอ เหนื่อยง่าย แน่นหน้าอก หายใจไม่ออก	แน่นหน้าอก หายใจไม่สะดวก เหนื่อยง่าย

มลพิษอากาศอีกรูปแบบหนึ่งที่ชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมาตาทุคประสบในระดับที่รุนแรงใกล้เคียงกับปัญหากลิ่นเหม็นคือเรื่องของฝุ่น

“ฝุ่นจากโรงงาน” ถูกระบุว่าเป็นปัญหานักที่ชาวบ้าน “รับกันอยู่ประจำ” โดยเฉพาะในฤดูกาลที่ลมพัดจากทะเลสู่บก แต่หากเป็นช่วงที่ลมเหนือพัดลงมา ปัญหาก็จะทุเลาลง เนื่องจากช่วงเวลาของลมเหนือกินเวลาสั้นกว่า ดังนั้นในแต่ละรอบปีจึงมีระยะเวลาที่ปัญหารุนแรงยาวนานกว่า

ชาวบ้านบรรยายถึงลักษณะปัญหาว่า ฝุ่นละอองที่ปลิวฟุ้งมากับอากาศมีทั้งสีขาว สีดำ ซึ่งชาวบ้านเข้าใจว่าเป็นฝุ่นถ่านหินและขี้เถ้าจากการเผาไหม้ นอกจากนี้มีปัญหาลมฝุ่นละอองจากการก่อสร้างถนน การระเบิดหิน และโรงงานก่อสร้างและโรงซ่อมบำรุงต่าง ๆ

ชาวบ้านชี้ว่า ปัญหาฝุ่นนั้นเห็นได้ชัดในยามฝนตก โดยเมื่อร่องน้ำฝนกลางแจ้งโดยไม่ผ่านหลังคาจะพบว่า มีตะกอน ยิ่งถ้าผ่านหลังคาก็ยิ่ง “ดูไม่ได้” ดังนั้นน้ำฝนที่เคยใช้ดื่มได้ ปัจจุบันแค่จะใช้ล้างมือยังไม่แน่ใจ ผู้นำชุมชนหนองน้ำเย็นเล่าว่า “...เมื่อก่อนพื้นบ้านเรา 7 วันไม่เช็ดนี้ไม่มีปัญหา เคียวนี่สามสี่วันขาว เช็ดกันทั้งบ้าน ข้างบนด้วยนะนี่...จะขาว” ขณะที่ผู้นำชุมชนอิสลามที่อยู่ด้านเหนือของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดเล่าถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นว่า “คือฝนตกนี้ บ้านผมเอาผ้ามาชิงชายคา ฝนตกลงมา ถ่านเป็นกอบเป็นกำเลย ค่ำเมี่ยม...”

นอกจาก 2 ชุมชนข้างต้นแล้ว ชุมชนอื่น ๆ ที่ได้รับผลกระทบรุนแรงจากปัญหาฝุ่นละอองแบบต่าง ๆ คือ ชุมชนตากวนมีปัญหาฝุ่นสนิมเหล็กจากโรงเหล็กสยาม ชุมชนมาบชูดปัญหาหลักมาจากโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมตะวันออก ชุมชนบ้านบนมมีปัญหาผู้รับงานพ่นท่อมิจิกการไถ่ ๆ ก่อให้เกิดฝุ่นสนิมและฝุ่นสี ชุมชนมาบข่ามีปัญหาฝุ่นจากการก่อสร้างถนน ชุมชนหนองหวายโสมได้รับผลกระทบของฝุ่นจากการระเบิดหิน ขณะที่ชุมชนบ้านพลึงตั้งข้อสังเกตว่า ปัญหาฝุ่นในพื้นที่นี้มีเพิ่มมากขึ้นทุกลักษณะ

2. เสียงดัง

เสียงดังที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมของโรงงานต่าง ๆ เป็นปัญหาที่รบกวนและบ่อนทำลายครั้งที่สร้างความตื่นตระหนกแก่ชุมชนที่อยู่ใกล้ ๆ มีการร้องเรียนเรื่องนี้ไปยังสำนักงานนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดอยู่บ่อย ๆ

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนทั้ง 25 แห่ง สามารถประมวลลักษณะปัญหาของเสียงดังได้ดังนี้ ระดับของเสียงที่เป็นปัญหาส่วนใหญ่เกิดขึ้นในโอกาสที่โรงงานมีกิจกรรมพิเศษหรือเฉพาะเจาะจงบางอย่าง เช่น การหยุดเดินระบบเครื่องของโรงงาน (shut-down) การซ่อมบำรุง การสร้างโรงงานหรือสร้างบางส่วนของโรงงานใหม่ และด้วยความที่โรงงานมีหลายสิบโรง จึงทำให้เกิดเสียงดังสลับกันไปทั้งปีและทุกปี

นอกจากเสียงดังนี้จะรบกวนชุมชนแล้ว บ่อยครั้งชาวบ้านตกใจเมื่อเกิดเสียงดังมาก ๆ โดยเฉพาะเวลาที่มีการหยุดเดินระบบหรือเปิดเดินระบบของโรงงาน โดยนี่ก็ทำให้เกิดเหตุการณ์รุนแรง เช่น ระเบิดหรืออุบัติเหตุภายในโรงงาน เมื่อก่อนชาวบ้านตกใจกับภาวะนี้มาก แต่หลังจากที่มีการร้องเรียนจากชุมชนในเรื่องนี้บ่อย ๆ ทางโรงงานได้แก้ไขด้วยการแจ้งให้คณะกรรมการของชุมชนทราบล่วงหน้าก่อนที่จะมีการหยุดเดินระบบ ทำให้ปัญหาเรื่องความตกใจกลัวลดน้อยลง

ดังเช่นที่ผู้นำชุมชนตลาดมาบตาพุดเล่าว่า “...บางทีโรงงานจะทำอะไร เขาจะโทรบอกชุมชนเลยว่า โรงงานจะทำนั่นทำนี่ หรือไฟดับอะไรเขาก็บอกก่อน บอกชุมชนอย่าตกใจ สมัยก่อนจะตกใจมาก บางทีเสียงมาแสบมา นี่จะตกใจเลย แต่ตอนนี้บางทีเขาจะแจ้งกับชุมชนก่อน” และตัวแทนชุมชนอีกรายหนึ่งบอกว่า “โรงงานเขาจะมาประกาศและบอกเฉย ๆ ว่า ช่วงนี้เขาจะมีการซ่อมบำรุงประจำปีของเขา อาจจะมีเสียงดังรบกวน เขาก็บอก เราก็รับไปนะ ก็แจ้งแล้ว...แจ้งแล้วจะทำไฉนเราก็คือรับฟัง”

ผู้นำชุมชนบางรายระบุว่า การที่โรงงานมาบอกล่วงหน้านั้นช่วยได้มาก ทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่าที่มาของเสียงคืออะไร และไม่ต้องตกใจเหมือนก่อน อีกทั้งปัจจุบัน (ช่วงขณะเก็บข้อมูลภาคสนาม) ปัญหาน้อยลงกว่าแต่ก่อน ชาวบ้านจึงรู้สึกปรับตัวได้มากขึ้น แต่บางคนก็บอกว่ายังรู้สึกรำคาญและนอนไม่หลับเพราะปัญหาเสียงดัง “ลองดังอยู่ทุกคืน ๆ เป็นอาทิตย์นี้ก็แย่แล้ว” โดยเฉพาะความห้วนกลั้วที่ติดตามมา และบางคนยังงี้ก็ยังกลัวอยู่ เนื่องจากไม่แน่ใจว่าจะเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นหรือไม่

สำหรับระดับความรุนแรงของปัญหานี้ขึ้นอยู่กับระยะห่างของชุมชนกับนิคมอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ

กลุ่มที่ได้รับผลกระทบหนักจากปัญหาเสียงดัง โดยเฉพาะเสียงดังจากการเปิดเดินระบบหรือหยุดเดินระบบของโรงงาน คือ โรงเรียนมาตาบุตรพินพิทยาคาร ซึ่งอยู่ด้านตะวันออกของนิคมอุตสาหกรรมมาตาบุตร และอยู่ใกล้โรงกลั่นน้ำมัน ARC โรงเหนือ²

จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายเฉพาะคือ เด็กนักเรียนโรงเรียนมาตาบุตรพินพิทยาคารชั้นมัธยมปีที่ 6 (ม. 6) จำนวน 17 คน สรุปได้ว่า เสียงดังจากการดำเนินกิจกรรมของโรงงานอุตสาหกรรมภายในนิคมฯ มาตาบุตรรบกวนการเรียนและสร้างความวิตกกังวลแก่นักเรียนและครูทั้งโรงเรียนมาก โดยเฉพาะเมื่อเวลาที่โรงงานหยุดเดินเครื่อง (shut-down) เด็กนักเรียนเปรียบเทียบได้อย่างเห็นภาพและความรู้สึกถึงความดังจากการชะดาวน์ระบบว่าเหมือน ‘ก๊อตซิลล่าถล่ม’ เด็กเล่าว่า “..จะมีเสียงดังเหมือนก๊อตซิลล่าถล่ม เวลาที่เขาชะดาวน์ก็จะมีเสียงก๊อตซิลล่าเดิน...” และมีบ่อยครั้งที่ก๊อตซิลล่าเดินมาตึง ๆ ในระหว่างที่กำลังเรียน ซึ่งรบกวนสมาธิในการเรียนมาก ทั้งนี้เด็ก ๆ ระบุได้ด้วยว่า เสียงเดินของก๊อตซิลล่านั้นมักมาจากทิศทางของโรงงานใด มีการใช้คำพูดว่า “เห็นมันเดินมาทางนั้นนะ”

อนึ่ง สำหรับการเปรียบเทียบเสียงดังของโรงงานเหมือนสัตว์ประหลาดก๊อตซิลล่านั้นนับเป็นสัญลักษณ์ที่เด็กนักเรียนโรงเรียนมาตาบุตรพินพิทยาคารรับรู้ร่วมกัน

นอกจากเสียงดังของการเดินเครื่องในโรงงานแล้ว เสียงดังจากการก่อสร้างเป็นปัญหารบกวนและสร้างความรำคาญมาก กลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากงานก่อสร้างคือ โรงเรียนมาตาบุตรฯ เช่นกัน ครูที่โรงเรียนเล่าว่า ช่วงแรก ๆ ของการก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมเมื่อสี่ปีปีก่อน ครูได้รับความเดือดร้อนมากทั้งในช่วงกลางวันที่ทำการสอนและช่วงกลางคืนที่ต้องการพักผ่อน เนื่องจากบ้านพักครูอยู่ด้านหลังโรงเรียนและใกล้กับพื้นที่นิคมฯ เสียงงานก่อสร้างดังเกือบตลอดยี่สิบสี่ชั่วโมง เพราะการเร่งงานก่อสร้าง ซึ่งช่วงนี้ก็ใช้เวลาหลายปี แต่ปัจจุบัน (ช่วงเก็บข้อมูลภาคสนาม) ไม่มีปัญหานี้แล้ว เนื่องจากงานก่อสร้างจบลง คงมีเพียงเสียงดังจากการทำงานของโรงงานที่มีปัญหาเป็นช่วง ๆ ดังกล่าว

3. คุณภาพน้ำดื่มน้ำใช้

คุณภาพของน้ำดื่มน้ำใช้เป็นปัญหารุนแรงอันดับต้น ๆ ปัญหาหนึ่งของพื้นที่นี้ เนื่องจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติในบริเวณ 25 ชุมชนของเขตเทศบาลเมืองมาตาบุตร ไม่ว่าจะเป็นน้ำฝนหรือน้ำบ่อดินล้วนมีการปนเปื้อนและมีคุณภาพต่ำจนไม่เหมาะกับการนำมาใช้บริโภค ขณะที่น้ำประปาที่จะเป็นตัวเลือกก็ยังไม่มีการใช้ กล่าวคือในจำนวน 25 ชุมชน มีเพียง 2 ชุมชนเท่านั้นที่มีบริการน้ำประปาเข้าถึงเต็ม ๆ ทั้งชุมชน คือ ชุมชนตลาดมาตาบุตรและชุมชนวัดโสภณ ส่วนชุมชนขอร่วมพัฒนามีประปาบริการเพียงครึ่งชุมชน ส่วนชุมชนที่เหลือจะมีก็แค่เพียงถังเก็บน้ำเป็นจุด ๆ สำหรับรับน้ำประปาที่ทางเทศบาลนำมาส่ง โดยแต่ละบ้านต้องนำภาชนะมาขนเอาไปใช้ภายในครัวเรือนกันเอง และสำหรับน้ำดื่มนั้น ส่วนใหญ่ต้องซื้อน้ำบรรจุขวด น้ำถังขนาด 20 ลิตร หรือบางครอบครัวอาจใช้วิธีติดตั้งเครื่องกรองน้ำ แม้จะยังไม่ค่อยแน่ใจในคุณภาพน้ำที่ผ่านเครื่องกรองมาแล้วก็ตาม นี่จึงเป็นรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นมา อย่างน้ำถังขนาด 20 ลิตรหรือ 1 แกลลอน มีราคาตกถึงละ 10 บาท ลูกคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า “ผมอยู่กันสองคน ดายาย อาทิตย์ละถัง ตกเดือนหนึ่ง 4 ถัง ขนาดอยู่กันแค่ 2 คน” ขณะที่ผู้นำชุมชนกรอกขยายเล่าว่า ที่บ้านต้องซื้อน้ำดื่มบ่อย อาทิตย์ละ 3-4 ถัง (แกลลอน) และเด็กนักเรียนโรงเรียนมาตาบุตรฯ ที่ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า แต่ละเดือนที่บ้านจะใช้น้ำประมาณ 15 ถัง ต่อเดือน ตกเดือนละ 150 บาท สำหรับค่าน้ำดื่มอย่างเดียว ไม่รวมน้ำสำหรับหุงต้มอาหาร

² เดิมคือ โรงกลั่นน้ำมันของบริษัทสตาร์ปิโตรเลียมรีไฟนิง จำกัด

รูปที่ 4.5 ลักษณะน้ำฝนที่เก็บจากชุมชนอิสลาม เมื่อสิงหาคม 2544

โดยการรองรับโดยตรง ลักษณะของตะกอนที่เก็บจากก้นภาชนะรองรับมีสี
ดำสนิทและมีกลิ่นเหม็นรุนแรงมาก

คุณภาพของน้ำฝนในพื้นที่นี้มีความแย่อย่างยิ่ง จากปฏิกิริยาของชาวบ้านเมื่อถูกถามถึงเรื่องน้ำฝน จะออกมาในลักษณะที่ว่า นั่นเป็นเรื่องที่ไม่ต้องพูดกันแล้ว ลืมไปได้เลย เนื่องจากน้ำฝนใช้กินไม่ได้มาเป็นเวลานานกว่า 10 ปีแล้ว ดังที่ตัวแทนชุมชนวัดโสมบอกกล่าวอย่างไม่ต้องคิดเลยว่า “น้ำฝนนี้ใช้ไม่ได้เลยพันเปอร์เซ็นต์” โดยลักษณะของน้ำฝนที่ตกลงมาในปัจจุบันจะมีลักษณะเป็นตะกอนดำ

ในระหว่างการพูดคุยกับผู้นำหลายชุมชนที่ชุมชนเกาะกอกฯ มีผู้นำชุมชนรายหนึ่งเล่าว่า “เวลาคุณรองน้ำฝนกลางแจ้งแล้วเอาตะปูใหม่เอี่ยมเลยมาใส่ไว้ไม่เกิน 15 นาที ตะปูจะเป็นสนิมออกมา” ส่วนตัวแทนชุมชนมาบยาพบว่า “ถ้าเอาภาชนะรองนะตรงกันมันจะเป็นดำ ๆ เป็นตะกอนดำเลย เป็นเม็ดดำเล็ก ๆ” ชาวบ้านถึงกับทำพิธีงูน้ำ ให้ลองเอาขันขาว ๆ มาตักน้ำฝนที่รองไว้ในอ่างหรือในถังตามบ้านแล้วทิ้งไว้สักหนึ่งคืน ถึงรุ่งเช้ามาดูก็จะเห็นสีเขียวจับข้างขันเด่นชัด หรือหากเอาขันไปลอยไว้บนน้ำฝนสักคืนเดียว ขันก็จะเขียวเป็นวงและมีเมือกติด ต้องขัดถูกันจึงจะสะอาด

นอกจากนี้ ชาวบ้านบางส่วนยังมีการระบุว่าถ้าสัมผัสน้ำฝนโดยตรงยังอาจเกิดอันตรายได้ ดังเช่นที่ตัวแทนชุมชนหนองหวายโสมบอกเล่าว่า “...ฝนตกที่แรกนะ ถ้าเราไปยืนชายนาคแล้วน้ำกระเด็นเข้าตา ต้องไปหาหมอล้างตา” หรืออย่างที่บ้านหนองน้ำเย็นบอกว่ามีบางคนโดนน้ำฝนแล้วจะเกิดอาการคันตามผิวหนัง เป็นต้น

ส่วนคุณภาพของน้ำบ่อนั้นนับวันสถานการณ์ก็ยิ่งเลวร้ายลง ปัจจุบันน้ำบ่อต้นของชาวบ้านกว่า 20 ชุมชนมีปัญหาในลักษณะเดียวกัน นั่นคือ น้ำมีสีเข้มหรือสีเหลือง มีคราบคล้ายสนิม มีกลิ่นเหม็น บางแห่งมีฝายจับฝูน้ำ แม้ว่าชาวบ้านจะไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าคุณภาพน้ำเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่ต่างก็ให้ข้อมูลเหมือนกันว่า เป็นมาหลายปีแล้ว

สำหรับชาวชุมชนกรอกยายชาที่เป็นกลุ่มเฉพาะของการศึกษามีความเห็นร่วมกันว่า น้ำบ่อต้นเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีโรงงานเข้ามาตั้ง ลักษณะที่พบถือเป็นสนิมเหล็กและมีกลิ่นเหม็น เมื่อใช้น้ำบ่อซักผ้า กลิ่นจะเหม็นติดเสื้อผ้าและผ้าจะมีสีแดง ๆ ส่วนน้ำฝนก็กินไม่ได้เหมือนอีกหลายชุมชน ขณะที่เด็กนักเรียนโรงเรียนมาบตาพุดฯ ก็บอกเล่าลักษณะปัญหาที่คล้ายคลึงกัน

นอกจากคำบอกเล่าของผู้นำชุมชน ชาวบ้านและเด็กนักเรียนแล้ว ผลการตรวจสอบคุณภาพน้ำบ่อต้นจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยองคือ ข้อมูลที่บ่งชี้ถึงระดับความรุนแรงปัญหานี้ได้ชัดเจน สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยองได้มีจดหมายถึงนายกเทศมนตรีตำบลมาบตาพุด เพื่อรายงานผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพน้ำบ่อ 2 ครั้ง

ครั้งแรกเป็นการรายงานผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพน้ำเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2544 จากจำนวน 3 ตัวอย่างที่เก็บจากบ้านเลขที่ 16, 18/4, และ 2/9 ตำบลเนินพระ³ เมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2544 พบว่า น้ำบ่อต้นของทั้ง 3 ชุมชนมี

³ อยู่บริเวณชุมชนคลองน้ำหนู

สารโลหะหนักปนเปื้อน โดยพบว่า มีเหล็ก ตะกั่ว แมงกานีส และคลอไรด์เกินค่ามาตรฐานคุณภาพน้ำบริโภคในชนบท ปี พ.ศ. 2531 และแจ้งให้ทราบว่า คุณภาพน้ำไม่เหมาะสมกับการอุปโภค-บริโภค

ครั้งที่สองเป็นการรายงานผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพน้ำเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2544 จากจำนวน 4 ตัวอย่าง ที่เก็บจากบ้านเลขที่ 1/10, 2/9, 4/1, และ 2/10 ตำบลเนินพระ เมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2544 พบว่า น้ำบ่อต้นของทั้ง 4 บ้านมีค่าเหล็กเกินมาตรฐาน ส่วนบ้านเลขที่ 2/9 นอกจากเหล็กแล้ว ยังมีตะกั่วและแมงกานีสเกินค่ามาตรฐานเป็นครั้งที่ 2 ด้วย⁴ คุณภาพน้ำไม่เหมาะสมทั้งการอุปโภค-บริโภค

อย่างไรก็ดี คุณภาพน้ำบ่อต้นของบางชุมชนก็ยังอยู่ในระดับที่ใช้อุปโภคได้เป็นปกติ (ยกเว้นเพื่อดื่มกิน) คือ ชุมชน เขาไผ่ ชุมชนหนองหวาย โสมตอนบน ชุมชนบ้านบน เป็นต้น ซึ่งจุดร่วมประการหนึ่งของชุมชนเหล่านี้ก็คือ อยู่ค่อนข้าง ห่างไกลจากนิคมอุตสาหกรรม

ผู้นำชุมชนหลายคนมีความเชื่อว่า ปัญหา น้ำบ่อต้นปนเปื้อน น่าจะมีสาเหตุหนึ่งมาจากกรณีการนำกากขยะจาก โรงงานอุตสาหกรรมมาทิ้งหรือถมตามพื้นที่สาธารณะทั่วไป ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำกันมากในอดีต

สำหรับแหล่งน้ำตามธรรมชาติอย่างคู-คลอง ชาวบ้านแทบไม่เอ่ยถึงเลย ทั้งนี้เนื่องจากตัวคู-คลองเองหลายสายก็ถูก ถมไปจนไม่เหลือร่องรอย หรือแห้งขอดจนใช้อะไรไม่ได้ พลอยทำให้สัตว์น้ำจืดสูญหายไปด้วย ดังเช่นคำบอกเล่าของ ผู้นำชุมชนอิสลามที่ว่า “...บ้านผมเป็นคนกินปลาน้ำจืด ไปที่ไหนก็มีปลาน้ำจืด เดิมนั้นมันแทบไม่มีเลยปลา แหล่งน้ำ ลำธาร เก่า ๆ มันถูกถม ถูกกลบถูกปิด ปลาก็สูญพันธุ์หมดแหละ เมื่อก่อนที่นี่มีปลาสารพัดชนิด ผมอยู่ระยองใหม่ ๆ นะ ปลาเขยง ปลาชีว ปลาหมอ มีทุกอย่างให้เห็น แต่เดิมนี่หาไม่เจอ มีแต่ปลาเลียงเป็นหลัก พวกปลาช่อน ปลาอุก...”

ขณะที่ชุมชนมาบตาชังยังมีคลองให้เห็นอยู่ คือคลองห้วยใหญ่ แต่ก็ได้รับผลกระทบจากการปล่อยน้ำเสียของ โรงงานบริษัทไทยแทปฟิต้า จำกัด ซึ่งเป็นโรงงานฟอกย้อมที่อยู่นอกนิคมอุตสาหกรรมมาบตาชังไปทางด้านเหนือ ผู้นำ ชุมชนมาบตาชังเล่าว่า เมื่อก่อนที่ยังไม่มีโรงงาน น้ำในคลองใสมากขนาดโยนเหรียญบาทลงไปยังมองเห็น แต่ทุกวันนี้บาง เวลาน้ำในคลองสามารถเปลี่ยนเป็นสีแดงด้วยซ้ำไป

⁴ ครั้งแรกก็คือเมื่อ 7 มีนาคม 2544

รูปที่ 4.6 สภาพบ่อน้ำดินแห่งหนึ่งในชุมชนมabay น้ำมีลักษณะเป็นตะกอนคล้ายสนิม ไม่สามารถใช้ได้
(ถ่ายเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2544)

4. การลักลอบทิ้งกากอุตสาหกรรม

การลักลอบทิ้งกากอุตสาหกรรมที่มีผลกระทบเชื่อมโยงถึงชุมชนแบ่งได้เป็น 2 พื้นที่หลัก ๆ คือ ส่วนของชุมชนที่อยู่ติดหรืออยู่ใกล้นิคมอุตสาหกรรม และชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากนิคมอุตสาหกรรมออกไป

ชุมชนเกาะกกฯ เป็นตัวอย่างหนึ่งของปัญหาพื้นที่ที่อยู่ใกล้นิคมฯ ผู้นำชุมชนเกาะกกฯ กล่าวว่า ในบริเวณชุมชนเกาะกกฯ ที่บริเวณบ้านของสมาชิกชุมชนคนหนึ่ง เป็นจุดที่มีบ่อน้ำดินดีที่สุดของชุมชน คือน้ำซึมตลอดปี น้ำในบ่อไม่เคยแห้ง จนมีชาวบ้านใกล้เคียงหลายหลังคาเรือนมาขอใช้น้ำร่วมบ่อ แต่ทุกวันนี้บ่อแห่งนี้ใช้ประโยชน์ไม่ได้แล้ว โดยไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัด แต่คนในแถบนี้ก็เชื่อกันว่า เป็นเพราะกากจำนวนมากจากโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมมาตาพุดที่นำมาถมในบริเวณห่างออกไปประมาณ 500 กว่าเมตรเมื่อหลายปีก่อน (ผู้เล่าไม่อาจจำปีที่แน่นอนได้) พื้นที่ที่นำกากมาถมเป็นที่ดินเดิม ที่เจ้าของได้ตัดขายหน้าดินไปหมดจนเกิดเป็นหลุมกว้างใหญ่ราว 2 ไร่ คนจากโรงงานจึงมาติดต่อขอเอากากมาถมที่ดินตรงนี้ และต่อมาได้มีการสร้างทวนเฮาส์ทับพื้นที่นี้ไปแล้ว (รูปที่ 4.7) การใช้ขยะอุตสาหกรรมที่ยังเกิดขึ้นกับวัดบางแห่งที่อยู่ใกล้ ๆ ดังเช่น เจ้าอาวาสวัดหนองสนมเล่าว่า ทางวัดก็เคยอนุญาตให้โรงงานเอาขยะมาถมที่ตามที่เขาเสนอ เพราะต้องการขยายพื้นที่ใช้สอยให้มากขึ้น โดยไม่รู้ว่าจะอันตรายอะไร นอกจากนี้ผู้นำชุมชนกรอกยายชาเล่าว่า ก่อนหน้านี้ปัญหาที่พบเจออยู่บ่อยๆ คือ การแอบนำถุงขยะจำนวนมากมาวางทิ้งตามพื้นที่หรือที่สาธารณะต่าง ๆ

ปัจจุบันชุมชนที่อยู่ติดนิคมฯ มีปัญหาเรื่องการลักลอบทิ้งกากอุตสาหกรรมน้อยลง เนื่องจากชาวบ้านได้ร้องเรียนต่อเจ้าหน้าที่ และเคยมีการจับกุมและดำเนินคดีกับผู้ลักลอบทิ้งกากอุตสาหกรรม แต่สำหรับบางชุมชนที่อยู่ไกลจากนิคมอุตสาหกรรมยังประสบปัญหานี้อยู่ เช่น ที่ชุมชนมาบข่าซึ่งอยู่ไกลไปทางทิศเหนือของนิคมฯ ผู้นำชุมชนเล่าว่า ปีหนึ่ง ๆ มีการลักลอบทิ้งขยะจากโรงงานประมาณ 2 – 3 ครั้ง ทั้งในรูปแบบของการทิ้งปะปนกับขยะเทศบาลและการลักลอบทิ้งในที่รกร้าง นอกจากนี้ชาวบ้านบางรายยังเชื่อว่า มีการลักลอบฝังกากของเสียภายในพื้นที่โรงงานเองโดยไม่มีการบำบัดให้ถูกต้องก่อนด้วย

นอกจากคำบอกเล่าโดยตรงของชาวบ้าน ผู้วิจัยได้สืบค้นข้อมูลเชิงเอกสารเพื่อตรวจสอบเพิ่มเติมจากคำบอกเล่าของชาวบ้านก็พบว่า ในช่วงระหว่างปี 2541-2544 มีการลักลอบทิ้งกากอุตสาหกรรมในพื้นที่รอบนอกนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดอีกหลายกรณี ตัวอย่างเช่น

ในช่วงปลายเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายน 2541 มีการลักลอบนำถุงพลาสติกสีดำและเหลือง มีข้อความภาษาอังกฤษที่ดูว่า “LOXLEY” จำนวนมากไปทิ้งบริเวณริมถนนลูกรังข้างโรงเรียนมาบตาพุดฯ ซึ่งทางบริษัท ล็อกซเลย์ฯ ได้ออกมาปฏิเสธว่าไม่ได้เป็นผู้กระทำ แต่ระบุว่าน่าจะเป็นของบริษัทรับเหมาก่อสร้างแห่งหนึ่งที่มีมักจะรับซื้อวัสดุขยะสักระยะตามโรงงานในนิคมฯ มาบตาพุดไปจำนวนมาก นอกจากนี้ที่โรงเรียนมาบตาพุดฯ แล้ว ยังพบถุงพลาสติกพร้อมอักษร “LOXLEY” ที่บ่อลูกรังข้างวัดสิทธิเจริญธรรม ต.ชากบก อ.บ้านค่าย จ.ระยอง ซึ่งเจ้าหน้าที่ตรวจสอบและพบในภายหลังว่า บริษัททิววิเชลล์แออนด์คอนเทรคติ้ง จำกัด เป็นผู้รับจ้างนำมาทิ้ง (สุกรานต์ โรจนไพรวงศ์, 2542; น. 244-245)

เฉพาะช่วงเดือนเมษายนปีเดียวกันยังมีการอื่น ๆ ที่ปรากฏในรายงานข่าวของสื่อมวลชน เช่น การพบขยะอันตรายหลังวัดมาบตาพุด แต่ไม่สามารถสืบทราบได้ว่าเป็นของใคร, กรณีการลักลอบทิ้งขยะอุตสาหกรรมในบริเวณด้านหลังของชุมชนหนองแฟบฝั่งที่ติดกับนิคมฯ ตะวันออก เป็นถุงพลาสติกสีดำขนาดใหญ่ พร้อมอักษรภาษาอังกฤษว่า “PCRO” และ “SCT” การแอบทิ้งขยะอุตสาหกรรม 2 กองใหญ่บริเวณคลองชลประทาน ขอยร่วมพัฒนา กองแรกเป็นวัสดุใยแก้วสีเหลืองบรรจุในถุงขนาดใหญ่หลายใบ และวัสดุที่ใส่ห่อหุ้มท่อเหล็ก ภายในห่อหุ้มด้วยน้ำมัน กองที่สองเป็นสารสีขาว (ทีพีโอ) ที่ใช้ในการผลิตเส้นใยในอุตสาหกรรมทอผ้า ซึ่งต่อมาบริษัททุนเท็กซ์ (ประเทศไทย) จำกัด ในนิคมฯ มาบตาพุด ยอมรับว่าขยะที่เป็นสารสีขาวออกมาจากโรงงานของตน แต่ได้แจ้งบริษัทอื่นให้นำไปกำจัดให้ รวมถึงกรณีที่มีชาวบ้านพบกองถ่านหินที่ใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้าที่ขอยประปา 2 ในพื้นที่ตำบลมาบตาพุด ซึ่งมีการสอบสวนภายหลังพบบริษัทเงินฟง (ประเทศไทย) ได้รับจ้างบริษัททุนเท็กซ์บีโตรเคมีคอล จำกัดในนิคมฯ มาบตาพุด เพื่อนำขี้เถ้าถ่านหินนี้ไปกำจัด และสุดท้ายได้มีผู้รับเหมาอีกทอดหนึ่งนำไปทิ้งในขอยประปา (สุกรานต์ โรจนไพรวงศ์, 2542; น. 245)

ในเอกสารสรุปการประชุมคณะทำงานติดตามแก้ไขเหตุเดือดร้อนรำคาญฯ ก็มีการกล่าวถึงปัญหาการลักลอบทิ้งขยะอุตสาหกรรมหลายครั้งเช่นกัน เช่น ในรายงานสรุปการประชุมครั้งที่ 4 และ 5/2543 มีการบันทึกข้อร้องเรียนจากชาวบ้านและการติดตามแก้ไขปัญหา 2 กรณีใหญ่คือ ในเดือนพฤษภาคม 2544 มีการลักลอบนำกากขี้เถ้าถ่านหินของโรงไฟฟ้า COCO ไปทิ้งไว้ในหลุมดินลูกรังใกล้ถนนเนินพยอม ทำให้ชุมชนใกล้เคียงเดือดร้อนมากจากกลิ่นเหม็นของกากขี้เถ้า และยังพบว่าน้ำชะกากมีสีฟ้าและมีสภาพเป็นด่าง และในเดือนสิงหาคม 2544 ชาวบ้านร้องเรียนว่า พบกองขยะทิ้งอยู่ริมถนนเนินพยอม ตำบลมาบตาพุด จ. ระยอง เมื่ออุตสาหกรรมจังหวัดเข้าไปตรวจสอบ จึงพบว่าเป็นกากอุตสาหกรรมหลายประเภทที่เกี่ยวข้องกับโรงงาน 3 แห่งด้วยกันคือ 1) บริษัทอัลลายแอนซ์รีไฟนิง จำกัด (ARC) ตั้งอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เป็นเจ้าของกากสารตัวเร่งปฏิกิริยาที่ใช้แล้ว, 2) บริษัททอโต้อัลลายแอนซ์ (ประเทศไทย) จำกัด ตั้งอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมอีสเทิร์นซีบอร์ด (ระยอง) เป็นเจ้าของกากตะกอนสี, และ 3) บริษัทเดอะโคเจนเอเรชั่น จำกัด (มหาชน) ตั้งอยู่ในนิคมฯ มาบตาพุด เป็นเจ้าของขี้เถ้าถ่านหิน

กล่าวได้ว่า เรื่องการลักลอบทิ้งกากอุตสาหกรรมเป็นสิ่งที่เกิดต่อเนื่องมายาวนานตั้งแต่ในนิคมอุตสาหกรรมเริ่มเปิดดำเนินการ โดยการนำมาทิ้งมักเป็นในลักษณะนำมาถมที่วัดหรือบ้าน ซึ่งชาวบ้านก็ให้การตอบรับด้วยความยินดี ไม่เห็นว่าเป็นปัญหา แต่ในระยะหลังกลับมีการตั้งข้อสังเกตกันอย่างกว้างขวางว่า นี่คือนิสัยที่ทำให้คุณภาพน้ำบ่อต้นของชุมชนเสื่อมคุณภาพลงอย่างมาก ที่ปรากฏเป็นข่าวและมีการร้องเรียนหลาย ๆ ครั้งคือ การลักลอบนำไปทิ้งที่ดินที่ห่างไกลชุมชนหรือตามที่สาธารณะต่าง ๆ

รูปที่ 4.7 อาคารหลังนี้สร้างบนพื้นที่ซึ่งเคยมีการนำกากขยะอุตสาหกรรมมาทิ้ง

5. การกัดเซาะชายฝั่ง

การกัดเซาะและพังทลายของชายฝั่งทะเลและหาดทรายก่อให้เกิดผลกระทบที่รุนแรงสำหรับบางชุมชนที่อยู่ใกล้ชายฝั่งทะเล ลักษณะปัญหาที่ชัดเจนคือ ชุมชนไม่สามารถใช้ประโยชน์หรือเข้าไปใช้ประโยชน์จากชายฝั่งทะเลได้เหมือนในอดีต และต้องสูญเสียทั้งทรัพย์สินและอาชีพ

ผู้นำชุมชนหนองแฟบ ซึ่งอยู่ด้านตะวันตกของนิคมฯ มาบตาพุด เล่าว่า ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปเดินเล่นบริเวณชายหาดใกล้นิคมฯ หรือไปมาหาสู่กันระหว่างชายฝั่งสองด้านได้เหมือนเดิม เพราะทางนิคมฯ กันน้ำทะเลทั้งหมดไม่ให้ชาวบ้านเดินผ่าน นอกจากนี้ทางด้านชุมชนหนองแฟบยังเป็นที่มีการกัดเซาะรุนแรงแห่งหนึ่ง โดยผู้นำชุมชนหนองแฟบเล่าว่า “...น้ำทะเลเข้ามาลึก เข้ามาเรื่อยแหละ...เขากั้นทางโน้น น้ำมันก็ท่วมมาแรงทางนี้... ปีหนึ่งหายไปเยอะ”

ผลของการกัดเซาะจากน้ำทะเลในพื้นที่มาบตาพุดทำให้หาดทรายบางแห่งในบริเวณนี้สูญหายไปหรือไม่ก็พังทลายจนหมดสภาพของหาดทรายที่เคยสวยงามและเคยเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ เช่น หาดมาบตาพุดถูกแทนที่ด้วยตัวนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ส่วนหาดทรายทองที่ครั้งหนึ่งในอดีตเคยเป็นหาดทรายที่สวยงามและเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจอันลือชื่อของทั้งคนท้องถิ่นและต่างถิ่น ด้วยเหตุที่มีหน้าหาดกว้างขวางวัดจากแนวถนนลาดลงไปถึงทะเลได้กว้างประมาณ 15 – 20 เมตร แต่ปัจจุบันกลับไม่เหลือสภาพ ถัดจากถนนริมหาดก็กลายเป็นแนวยาวของเขื่อนหินที่สร้างขึ้นเพื่อป้องกันการกัดเซาะเท่านั้นเอง ดังนั้นในความรู้สึกของชาวบ้านมาบตาพุดทุกวันนี้ก็คือ “ไม่มีหาดทรายทองแล้ว”

นอกจากหาดทรายทอง หาดสุชาดา⁵ ตลอดเรื่อยมาถึงหาดแสงจันทร์ และบริเวณปากน้ำระยอง ก็ถูกกัดเซาะรุนแรงจนถนนเลียบหาด ที่ดินบางส่วน และสิ่งปลูกสร้างของชาวบ้านเสียหาย ในทางตรงกันข้าม ชายหาดด้านติดกับพื้นที่ถมทะเลของนิคมฯ มาบตาพุดกลับงอกเพิ่มขึ้น

ผู้นำชุมชนบ้านล่างสะท้อนสาเหตุของปัญหานี้ไว้ว่า “...เพราะว่าเขามอน้ำลงไปไซ้ไหม คลื่นทะเลมาตรงนี้แต่ไม่มีทางให้ลมขึ้น เขาเรียกคลื่นตะโก มาที่มันจะถมหาดออกไป ที่นี้มันถมหาดไม่ได้เสียแล้ว ไปติดถนนที่เขาถมเสียแล้ว

⁵ อยู่บริเวณชุมชนตากวน

⁶ อยู่บริเวณชุมชนกรอกยายชา

ติดเขื่อนที่เขื่อน พอลมตะเภา มา ก็รุกล่นขนาดทุกปี เลยไปทาง (โรงแรม) ที่เฒ่าวาย ที่ตากวนก็ชนต้นไม้ใหญ่โคนลงทะเลไป 2 คั่นแล้ว เมื่อก่อนไม่เคย โคนกรับ ที่กรอกยายชา ถนนอันนั้นแหละร่อแร่เลย”

คำว่า “ที่เขื่อน” นั้นหมายถึง การถมทะเลของการนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดออกไปในทะเลประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าทำให้กระแสน้ำและคลื่นที่เคยช่วยพัดพาทรายมาถมฝั่งตามธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป ทำให้กระแสน้ำกระแทกหาดรุนแรง ขณะเดียวกันทรายที่จะถูกพัดพามาถมหน้าหาดก็ถูกกันไว้ด้วยพื้นที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ได้มาจากการถมทะเล

รูปที่ 4.8 (บน) แนวเขื่อนหินที่กรมเจ้าท่าสร้างขึ้นเพื่อกันคลื่นไม่ให้กัดเซาะชายฝั่ง บริเวณหาดปากแม่น้ำระยอง เรื่อยมาถึงหาดแสงจันทร์

รูปที่ 4.9 (ล่างซ้าย) ชายหาดกรอกยายชาถูกกัดเซาะเข้ามาจนถึงถนน เลียบชายหาด ถนนขาดเป็นช่วง ๆ

รูปที่ 4.10 (ล่างขวา) สภาพชายหาดหนองแฟบซึ่งอยู่ทางตะวันตกของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดถูกกัดเซาะจนชายหาดสูงชันอย่างที่เห็น

ด้านฝั่งหาดแม่รำพึงก็มีปัญหาชายหาดถูกกัดเซาะและหาดลาดชันลงอย่างกระทันหันเช่นกัน ซึ่งสื่อมวลชนท้องถิ่นและชาวบ้านที่อาศัยอยู่ที่หาดแม่รำพึงเห็นว่าปัญหานี้เกิดขึ้นจากการที่โรงงานที่ฟิโอดูดทรายเพื่อขุดลอกร่องน้ำ ซึ่งทำให้กั้นทะเลมีลักษณะเป็นท้องกระทะ ส่งผลให้ทรายตามชายฝั่งยุบตัวไหลลงไปในที่ ชายหาดจึงลาดชันกะทันหัน โดยเฉพาะบริเวณหาดแม่รำพึงซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวที่มาก็จะถูกดูดลงไป เสียชีวิตทุกปี

จากปัญหาชายฝั่งพังหายไปนี้ส่งผลเดือดร้อนตรงไปยังเจ้าของที่ดินที่ถูกกัดเซาะไปหรือสิ่งปลูกสร้างที่เสียหาย และบางแห่งชาวบ้านต้องช่วยกันซ่อมถนนริมหาดที่ขาดเอง นอกจากนี้ทางราชการเองก็กรมเจ้าท่าก็ต้องเสียงบประมาณหลายล้านเพื่อสร้างเขื่อนกันน้ำทะเลกระแทกบริเวณหาดพิเฒ่าวายไปจนถึงปากน้ำระยอง ทำให้เสียทัศนียภาพอันสวยงาม และส่งผลไปยังชาวบ้านที่อยู่ใกล้ชายฝั่งเสียรายได้จากการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว ที่แต่เดิมเคยเป็นเศรษฐกิจหลักอย่างหนึ่งของระยอง ขณะที่อาชีพประมงเองก็ได้รับผลกระทบจากปัญหานี้ด้วยเช่นกัน

การสูญเสียแหล่งท่องเที่ยวยังส่งผลกระทบต่อชาวบ้านทั่วไปด้วย ดังที่ตัวแทนชุมชนบ้านพรงสะท้อนว่า “วิถีชีวิตเราเปลี่ยนไปนะ เพราะว่าเราเคยไปเที่ยวพักผ่อนอยู่ใกล้ ๆ แค่นี้ แต่จะต้องไปหาสถานที่พักผ่อนให้ไกลขึ้นไปอีก ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นซะใหม่”

6. คุณภาพน้ำทะเลและปัญหาครบน้ำมัน

ชุมชนที่ตั้งอยู่ริมทะเลเป็นกลุ่มที่มีความวิตกกังวลเกี่ยวกับคุณภาพน้ำทะเลที่เปลี่ยนไปค่อนข้างมาก เนื่องจากกระทบอาชีพประมงของหลายครัวเรือน และกระทบต่อการท่องเที่ยว รวมถึงการพักผ่อนตามชายหาดด้วย ความวิตกกังวลนี้เห็นได้ชัดในช่วงที่พูดคุยกับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ (Focus Group) ที่ชุมชนกรอกยายชา

ชาวบ้านที่ชุมชนแห่งนี้ช่วยกันพูดถึงความเดือดร้อนจากน้ำทะเลที่เปลี่ยนไปมากจนไม่สามารถลงไปเล่นได้เหมือนเดิม โดยเฉพาะจุดที่อยู่ใกล้ริมน้ำ และต่างก็พิก่น้ำเอ่อพร้อมเสียงดังที่สอแทรกขึ้นมาอย่างเห็นด้วย เมื่อมีคนหนึ่งพูดขึ้นว่า “...บางช่วงน้ำดำปืด...น้ำทะเลบางทีก็คัน บางทีคันมาก ปกติ 2-3 ปีที่แล้วไม่เคยคันเลย...พึ่งมาคันหลัง ๆ นี้แหละ เป็นคัน ๆ”

นั่นคือ คำบอกเล่าจากการตั้งข้อสังเกตของชาวบ้านในพื้นที่ ในส่วนของข้อมูลวิชาการที่ผู้วิจัยได้ติดตามมานั้น ก็พบว่าคุณภาพน้ำทะเลในบริเวณมาบตาพุดเปลี่ยนไปมากและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้พยายามเฝ้าระวังและตรวจสอบอยู่เป็นระยะ เช่น กองจัดการคุณภาพน้ำ กรมควบคุมมลพิษ ได้ติดตามศึกษาปริมาณสารปรอทในสิ่งแวดล้อมทางทะเลของประเทศไทย เฉพาะบริเวณนิคม ฯ มาบตาพุดพบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2538 – 2541 น้ำทะเลมี ปริมาณสารปรอทค่อนข้างสูง คืออยู่ในช่วงระหว่าง 0.002 – 0.48 ไมโครกรัมต่อลิตร ส่วนในแหล่งรองรับน้ำทิ้งของนิคม ฯ และโรงงานอุตสาหกรรมในนิคม ฯ พบความเข้มข้นปรอทอยู่ระหว่าง 0.01 – 1.37 ไมโครกรัมต่อลิตร ตัวเลขเหล่านี้บ่งชี้ว่าความเข้มข้นของปรอทในน้ำทะเลชายฝั่งแถบมาบตาพุดมีช่วงที่สูงเกินมาตรฐานคุณภาพน้ำทะเลชายฝั่งตามประกาศคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ซึ่งกำหนดไว้ให้ไม่เกิน 0.1 ไมโครกรัมต่อลิตร (กรมควบคุมมลพิษ, 2541)

นอกจากนี้ยังมีการตรวจวัดการปนเปื้อนของโลหะหนักในน้ำทะเล ตะกอนดิน และน้ำทิ้งจากนิคม ฯ มาบตาพุดของบริษัทที่ปรึกษา EVS Environment Consultants ก็พบว่า น้ำทะเลบริเวณมาบตาพุดมีความเข้มข้นของทองแดงเกินมาตรฐาน ส่วนตะกอนดินพบว่ามีปริมาณอาร์เซนิก ทองแดง ตะกั่ว ปรอท (รวม) และสังกะสี เกินค่ามาตรฐานของประเทศออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ และยังพบว่าตัวอย่างน้ำทิ้งจากสถานีในนิคม ฯ มาบตาพุดมีค่าไซยาไนด์สูงเกินมาตรฐานอีกด้วย (EVS Environment Consultants, 2542)

ปัญหาครบน้ำมันเป็นสาเหตุใหญ่อีกข้อหนึ่งที่กระทบถึงคุณภาพน้ำทะเลและความสวยงามของชายหาด ทุกวันนี้ชายหาดเมืองระยองประปรายครบน้ำมันเป็นแนวยาว สาเหตุหลักมาจากอุบัติเหตุเรือน้ำมันรั่วและการรั่วไหลของน้ำมันระหว่างที่มีการขนถ่ายในทะเล ชาวบ้านไม่รู้เลยว่า มีอุบัติเหตุเช่นนี้เกิดขึ้นบ่อยเพียงใด แต่บางคนก็ระบุโดยประมาณเอาไว้ว่า หากดูจากครบน้ำมันที่ลอยเข้ามาฝั่ง อย่างน้อยก็มีปัญหาเกิดขึ้นเฉลี่ยทุก ๆ 3 เดือน และมีบ่อยครั้งที่ไม่สามารถกำจัดครบน้ำมันได้ทันหรือมีประสิทธิภาพดีพอ ซึ่งสิ่งที่น่าเป็นห่วงก็คือความเสียหายของระบบนิเวศน์ในทะเล

การศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารเพิ่มเติมพบว่า เคยมีการร้องเรียนจากชาวบ้านให้เจ้าหน้าที่ค้นหาต้นตอที่มาของครบน้ำมันที่พัดเข้าฝั่งชายหาดพิเฒ่วย (บริเวณหาดแสงจันทร์-ผู้วิจัย) และหาดตากวนเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2541 สำนักงานเจ้าท่าภูมิภาคที่ 6 จึงมีการตรวจสอบและพบว่า มีน้ำมันดิบจำนวนนับหมื่นลิตรลอยฟ่องอยู่ในทะเลบริเวณท่าเทียบเรือที่พิเฒ่วย และกระจายไปติดตามชายหาดเป็นทางยาวถึง 5 กิโลเมตร ทำให้ปลาตัวเล็ก ๆ ตายเป็นแพ และชาวประมงในบริเวณนั้นเดือดร้อนมาก แต่สุดท้ายเจ้าหน้าที่ก็ไม่สามารถระบุได้ว่าอะไรคือสาเหตุหรือตัวการปล่อยน้ำมันลงทะเล

นอกจากนี้ในระหว่างที่ทำการศึกษานี้ ได้เกิดเหตุการณ์เรือบรรทุกสารเคมีชื่อ “อิสเทิร์นฟอร์ตจูด” เกิดอุบัติเหตุชนหินโสโครกบริเวณสันฉลาม-เกาะจวง อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2545 ทำให้น้ำมันดิบปริมาณ 243,000 ลิตรรั่วไหลลงทะเลและมีคราบน้ำมันปริมาณมากลอยเข้าชายฝั่งของจังหวัดระยอง โดยเฉพาะที่หาดแม่รำพึง สร้างความเสียหายแก่ชายหาดท่องเที่ยวของระยองและท้องทะเลในสองจังหวัดเป็นบริเวณกว้าง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเจ้าหน้าที่เก็บคราบน้ำมันในทะเลได้ 32 ตันและบนฝั่งอีก 42 ตัน (บางกอกโพสต์, 22, 23 มกราคม 2545; ผู้จัดการรายวัน 24 มกราคม 2545; กรุงเทพธุรกิจ 30 มกราคม 2545)

7. ปริมาณและคุณภาพสัตว์น้ำทะเลเสื่อมถอย

จากคำบอกเล่าของผู้นำชุมชนที่อยู่ริมทะเล ซึ่งยังมีชาวบ้านจำนวนมากยึดอาชีพประมง ได้แก่ ชุมชน กรอกยายชา ตากวน-อ่าวประคู้ และหนองแฟบ พบว่า ปัจจุบันปริมาณสัตว์น้ำในทะเลลดน้อยลงไปมาก อัตราการจับสัตว์น้ำน้อยลงครั้งต่อครั้งจากเมื่อก่อนมีนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด และต้องออกไปจับไกลขึ้นด้วย

ชาวบ้านตั้งข้อสังเกตด้วยว่า สัตว์น้ำหลายชนิดสูญหายไป เช่น ปลาพะยูน ปลากด ปลาเหียง ปลายวน และปลาเซียว ขณะที่บางชนิดไม่ได้พบเห็นมาหลายปีแล้ว เช่น ปลาโลมาที่เมื่อก่อนมักว่ายกันมาเป็นฝูง ๆ มีทั้งโลมาเผือกและดำก็หายไปนับตั้งแต่มีการถมทะเลเพิ่มออกไป

เช่นเดียวกับที่เจ้าอาวาสวัดกรอกยายชาซึ่งอดีตเคยมีวิถีชีวิตพึ่งพิงอยู่กับทะเลเล่าว่า ในอดีตทะเลบริเวณระยองจะอุดมสมบูรณ์มาก ป่าชายเลนก็เป็นแหล่งสำคัญของการเพาะพันธุ์กุ้ง โดยธรรมชาติ มีกุ้งจำนวนมากและหลากหลายชนิด หรือบริเวณคลองกันปึกมีต้นไม้กวาดขึ้นเยอะ เป็นอีกที่หนึ่งที่มีกุ้งเกิดตามธรรมชาติจำนวนมาก เช่น กุ้งตะกาด (สีขาวใส) กุ้งม (ตัวลายขนาดโตกว่านิ้วโป้งเท่าตัว) กุ้งดำ (สีดำแบบโคลน ตัวเล็ก) และกุ้งอะตอม เป็นต้น ซึ่งสัตว์เหล่านี้ก็สูญหายไปแล้ว พร้อมกับการหายไปของปูหลายชนิดที่ต้องอาศัยป่าชายเลน เช่น ปูใบไม้ (ตัวเล็กกว่าปูแสม) ปูทองหลางที่มีขนาดลำตัวประมาณ 4 นิ้ว ปูดำ และปูแสม รวมทั้งหอยทรายที่มีขนาดตัวเล็ก ๆ ใส ๆ สีขาว

เจ้าอาวาสรูปเดียวกันย้อนอดีตอันรุ่งรวยของทะเลแถบนี้อีกว่า ในช่วงเดือนสิบสอง ช่วงลมลง ชาวบ้านจะจับปลาทุได้จำนวนมาก ปลาทุจะขึ้นมาเป็นฝูงก่อนตะวันตกดิน เรียกกันว่า “ปลาทุขึ้นแหกเหงือก” ชาวบ้านท้องถิ่นได้เปรียบคลื่นปลาทุจำนวนมากนี้ว่า “ขึ้นจนหมาไล่เห่า” แต่ปัจจุบันความสมบูรณ์ได้หายไป พร้อมกับชนิดปลาอีกหลายชนิด เช่น ปลาโฌมงาม ปลากระจิงหัวใหญ่ ปลาเหียงกง ปลาจวด ปลากุแล และปลาออกแอด (ชาวบ้านเรียกตามเสียงร้องในคลองที่ดังออกแอด) เป็นต้น

นอกจากปริมาณและจำนวนชนิดลดน้อยลง คุณภาพสัตว์น้ำก็เปลี่ยนไปอย่างมากเช่นกัน โดยชาวบ้านพบความผิดปกติในหลายลักษณะจากสัตว์น้ำที่จับมาได้ เช่น สัตว์น้ำที่จับจะตายเร็วขึ้น ปูมีแต่เปลือกไม่มีเนื้อหรือมีน้อย ส่วนกรณีของปลาที่จับได้จากชายฝั่งจะผิดปกติอย่างชัดเจน ดังเช่นที่ชาวชุมชนกรอกยายชาคนหนึ่งบรรยายว่า “...ตัวปลาเหม็นออกน้ำมัน ๆ...เวลาเอามาทำอาหารอะไรน้ำมันจะเหม็นน้ำมัน พวกปลา พวกหมึกอะไรนี้ ยิ่งไปจับข้างโรงงานจะยิ่งเหม็นใหญ่เลย”

ขณะเดียวกัน ชาวบ้านยังประสบกับเหตุการณ์ปลาและปูตายลอยเป็นแพอยู่เป็นช่วง ๆ

ผลกระทบจากปัญหานี้แน่นอนว่าเกิดขึ้นโดยตรงต่อชาวประมงที่อาศัยอยู่ในชุมชนชายทะเลทั้ง 3 ชุมชน รวมทั้งชุมชนหนองน้ำเย็นและเกาะกก-หนองแดงเม ที่ยังมีชาวประมงอาศัยอยู่บ้างประปราย

อีกคำบอกเล่าหนึ่งก็คือ อาหารทะเลที่เคยส่งออกไปขายต่างประเทศและสร้างรายได้จำนวนมาก ปัจจุบันไม่สามารถขายได้แล้ว โดยเฉพาะปูนั้นถูกตักกลับเนื่องจากปนเปื้อนสารพิษ คำบอกเล่านี้ไม่มีข้อมูลอย่างเป็นทางการยืนยัน แต่

ก็สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่พ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นไม่ยอมรับซื้อสัตว์ทะเลจากท้องทะเลมาบตาพุด ทำให้บรรดาผู้มีอาชีพแกะเนื้อปูที่เคยมีอยู่ในบางชุมชนต่างต้องตกงาน

ส่วนชาวชุมชนที่ไม่ได้ประกอบอาชีพประมงก็รู้สึกถึงผลกระทบดังกล่าว เช่น ชาวชุมชนเกาะกก-หนองแดงเมื่อบอกเล่าว่า พวกเขาจำเป็นต้องกินปลาทะเลทั้ง ๆ ที่รู้ว่าปลาที่กินมีสารอะไรสักอย่าง ตัวแทนชุมชนบ้านพลงเชื่อมโยงปัญหาว่า การที่ชาวประมงต้องออกไปหาปลาไกลทำให้เขาต้องซื้ออาหารทะเลแพงขึ้น ส่วนชุมชนตลาดมาบตาพุดซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายเองก็ได้รับผลกระทบเนื่องจากขายปลาไม่ได้ ส่วนในฐานะผู้บริโภค บางรายระบุว่าปัจจุบันมีอาหารทะเลทั้ง ๆ ที่เมื่อก่อนไม่เคยเป็นอะไร โดยมีอาการเป็นผดผื่นคัน ต้องกินยาแก้แพ้ตลอด แม้แต่พระสงฆ์เองก็ยังบอกว่า ในการรับบาตรปัจจุบันพบว่าอาหารทะเลน้อยลง

สาเหตุของปัญหานี้ หลายชุมชนเชื่อว่าเกิดจากน้ำเสียที่โรงงานอุตสาหกรรมลักลอบปล่อยออกสู่ทะเล และหลายชุมชนสันนิษฐานว่าเหตุที่ไม่พบปลาใกล้ฝั่ง โดยเฉพาะบริเวณใกล้ที่ถมทะเลของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เป็นเพราะการถมทะเลและการสร้างเขื่อนกันตลิ่งพังได้ส่งผลให้กระแสน้ำเปลี่ยนทิศทาง นอกจากนี้ยังพบว่าโรงงานมีการฉีดโฟมหรือเติมสารต่าง ๆ ลงไปในทะเลเพื่อกำจัดคราบน้ำมัน ซึ่งคราบน้ำมันจะเกาะตัวและตกผลึกเป็นตะกอนอยู่ในน้ำ น้ำจะไหลวนในอ่าวจนเกิดเป็นเลนหรือตะกอนดำ ทำให้สัตว์น้ำไม่สามารถอยู่ในบริเวณนี้ได้ ต้องออกไปอยู่ไกลขึ้น

สภาพปัญหาที่ชาวบ้านบอกเล่า มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาทางวิชาการของกองจัดการคุณภาพน้ำ กรมควบคุมมลพิษเช่นกัน ซึ่งได้ตีพิมพ์ในรายงานผลการวิเคราะห์ปริมาณปรอทในเนื้อเยื่อสัตว์น้ำทะเลบริเวณหน้านิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ปี 2541 โดยพบว่า สารปรอทในเนื้อเยื่อสัตว์น้ำทะเลบริเวณนี้มีค่าอยู่ในช่วง 0.03 – 1.04 ไมโครกรัมต่อกรัมน้ำหนักแห้ง แม้ว่าความเข้มข้นนี้จะยังไม่เกินค่ามาตรฐานอาหารที่มีสารปนเปื้อนของกระทรวงสาธารณสุขซึ่งกำหนดให้มีได้ไม่เกิน 0.5 ไมโครกรัมต่อน้ำหนักเปียก หรือประมาณ 1.25 ไมโครกรัมต่อน้ำหนักแห้ง แต่ความเข้มข้นสูงสุดที่วัดได้มีค่าใกล้เคียงกับค่าความเข้มข้นสูงสุดที่ยอมให้มีได้

นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบตัวอย่างน้ำทะเลและเนื้อปลาที่เก็บจากบริเวณสถานีประมงตำบลตะพง จังหวัดระยอง และหาดทรายทองใกล้นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ที่สื่อมวลชนจากหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ได้เก็บตัวอย่างและส่งให้แล็บเอกชนตรวจสอบเมื่อเดือนมิถุนายน 2541 ผลการตรวจปรากฏว่า ทั้งน้ำทะเลและเนื้อปลามีทองแดงและสารปรอทสะสมในระดับที่สูงเกินค่ามาตรฐานเช่นกัน (ดูตารางที่ 4.5)

ตารางที่ 4.5 มลสารที่พบในตัวอย่างน้ำทะเลและปลาบริเวณทะเลระยอง

รหัสตัวอย่าง	ค่าเฉลี่ยมลสารที่พบ (ไมโครกรัม/ลิตร)	
	ทองแดง (Cu)	ปรอท (Hg)
S1	123.5	39.2
S2	119.6	27.4
S3	115.9	44.3
S4	125.5	23.2
ค่าเฉลี่ย	121.125	33.525
R1	112.7	60.4
R2	119.6	65.8
R3	116.6	56.4
R4	119.6	15.5
ค่าเฉลี่ย	117.125	49.525

	ค่าเฉลี่ยมลสารที่พบ (ไมโครกรัม/กรัม)	
F1	0.057	ND
F2	ND	22.1
F3	0.042	26.8
ค่าเฉลี่ย	0.033	16.3
F4	0.035	20.3
F5	ND	23.11
F6	ND	29.3
ค่าเฉลี่ย	0.012	24.24
F7	ND	10.3

- หมายเหตุ : 1. ค่ามาตรฐาน Cu ไม่เกิน 50 ไมโครกรัม/ลิตร (ใกล้ชายฝั่ง), Hg ไม่เกิน 0.1 ไมโครกรัม/ลิตร (ใกล้ชายฝั่ง)
2. S = ตัวอย่างน้ำทะเลใกล้สะพานสถานีประมง ต. ตะพง จ. ระยอง
3. R = ตัวอย่างน้ำทะเลที่หาดทรายทองใกล้นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด
4. F1 – F3 = ตัวอย่างปลาใกล้สะพานสถานีประมง ต. ตะพง
5. F4 – F6 = ตัวอย่างปลาที่หาดทรายทองใกล้นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด
6. F7 = ตัวอย่างปลาหมึก

ที่มา : บางกอกโพสต์ 11 ตุลาคม 2541

8. การลักลอบปล่อยน้ำเสีย

ปัญหาการลักลอบปล่อยน้ำเสียเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวและมีข้อสังเกตจากชุมชนที่ให้สัมภาษณ์คือ มักมีการปล่อยน้ำเสียช่วงเดียวกับที่ฝนตกหรือช่วงเช้า ส่วนชุมชนที่ได้รับความเดือดร้อนชัดเจนจากปัญหานี้ได้แก่ ชุมชนมาบตา เนื่องจากมีโรงงาน (นอกเขตนิคมฯ มาบตาพุด) ตั้งอยู่เหนือชุมชนและอยู่เหนือลำคลองห้วยใหญ่ที่เป็นแหล่งน้ำใช้ของชุมชน เมื่อโรงงานลอบระบายน้ำเสียสู่คลองบ่อขี้ ๗ ชาวมาบตาจึงไม่สามารถใช้น้ำในคลองได้ต่อไป คงมีเพียงบางชุมชนที่อยู่เหนือโรงงานขึ้นไปที่ยังสามารถใช้น้ำในคลองสายนี้ได้

ชาวบ้านชุมชนตากวนก็ได้รับความเดือดร้อนในลักษณะคล้ายกัน เพราะว่าโรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงในลำคลองก่อนไหลสู่ทะเล ซึ่งน้ำมีลักษณะสีแดงแบบสีสนิมเหล็กและบางครั้งมีกลิ่น ชาวบ้านที่ออกเรือจับปลาเมื่อสัมผัสโดนน้ำบริเวณชายฝั่งที่เป็นจุดปล่อยน้ำเสียจะทำให้ผิวหนังคัน

ชุมชนห้วยโป่งเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่พบเจอปัญหาการลักลอบปล่อยน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรม ผู้นำชุมชนเล่าว่า “...เขาก็ปล่อยลงคลองในช่วงหน้าฝน...ช่วงที่เขาไปตรวจดูแลนี่ เขาก็ทำบ่อบำบัดน้ำเสียให้เป็นอย่างดีเลย เป็นน้ำใสออกมาปลานี้วิ่งได้ พอหลังจากนั้นเขาน้ำฝนหรือฝนตกปั๊บ ก็จะปล่อยน้ำจากโรงงาน”

9. ผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ-เสียหาย

ปัญหาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำและเสียหายจากธรรมชาติเป็นปัญหาร่วมของเกือบทุกชุมชนในจำนวน 25 ชุมชน ลักษณะปัญหาที่โดดเด่นจากคำบอกเล่าที่คล้าย ๆ กัน คือความผิดปกติของการออกดอกผลและผลผลิตที่ตกต่ำ โดยเฉพาะปัญหาในการปลูกมะม่วง ซึ่งเป็นไม้ผลหลักที่ปลูกกันหลายชุมชน ชาวบ้านตั้งข้อสังเกตว่า ปัจจุบันต้นไม่มีโรคเหาะและไม่ออกดอกผลตามฤดูกาล ต้องคอยฉีดยา หากเป็นมะม่วงเมื่อออกดอกแล้วก็ไม่ค่อยติดลูก หากจะให้ได้ผลต้อง

คอยติดตามบำรุงแตกต่างจากสมัยก่อนที่ไม่ต้องฉีดยาเร่งดอกหรือยาบำรุง ออกดอกมาก็ดีลูกเกือบทั้งหมด ซึ่งชาวบ้านมีความรู้สึกว่าการผลิตแบบนี้เกิดมาจากมลพิษในอากาศ โดยเฉพาะปัญหาจากน้ำฝน

หลายชุมชนบอกเล่าปัญหาที่คล้ายกันอีกว่า เมื่อฝนตกยอดอ่อนและช่อดอกของมะม่วงจะเหี่ยวและเป็นรอยไหม้ ดอกจะร่วงและแห้งหมด ชาวบ้านบางคนต้องฉีดน้ำช่วยล้างช่อดอกทันทีหลังฝนตก เพื่อช่วยไม่ให้ดอกร่วง ปัญหาผลผลิตตกต่ำและเสียหายของมะม่วงเป็นปัญหาใหญ่ของหลายครัวเรือน ชาวบ้านรายหนึ่งที่ชุมชนกรอกยายชาเล่าว่า ก่อนที่อุตสาหกรรมจะขยายใหญ่โตอย่างทุกวันนี้ ครอบครัวยุคของเขาเคยมีรายได้หลักจากการขายมะม่วงปีหนึ่งประมาณ 100,000 – 200,000 บาท แต่ปัจจุบันมีรายได้จากมะม่วงเพียงไม่กี่พันบาทเท่านั้น

ไม่เพียงแต่มะม่วงเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบจากน้ำฝน ยอดอ่อนของต้นไม้อื่น ๆ เช่น ขนุน และดอกไม้ต่าง ๆ รวมถึงพืชผักสวนครัวก็มีปัญหาเช่นกัน ชาวบ้านที่ชุมชนมาบข่าและบ้านพลึงที่ปลูกพืชสวนครัวกันมาก พบว่าเวลาฝนตกลงมาพืชผักจะเน่าเป็นจุด ๆ บ้าง หรือเป็นจุดแห้ง ๆ บ้าง หากฝนไม่ตก ผักก็จะปกติดี แต่ถ้าฝนตกเมื่อไหร่ก็มีปัญหานี้ ทำให้ผักมีราคาแพง

ชาวบ้านเล่าต่อว่า เคยร้องเรียนไปยังหน่วยงานด้านเกษตรของราชการว่า พืชผลที่เสียหายเป็นเพราะน้ำฝน แต่ก็ได้รับการแย้งจากเจ้าหน้าที่ว่า ปัญหาเรื่องดอกร่วงหรือช่อแห้งไม่ติดผลที่ชาวบ้านเดือดร้อนน่าจะเป็นปัญหาจากโรคพืช เช่น เพี้ยมากกว่า

10. อุบัติภัยจากสารอันตราย

ในบริเวณเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุดเกิดอุบัติภัยบรรทุกสารเคมีพลิกคว่ำและไฟลุกไหม้อยู่บ่อยครั้ง ชาวบ้านชุมชนยังมีบรรทุกสารเคมีวิ่งผ่านใกล้หมู่บ้าน อาทิ ชุมชนบ้านบน ชุมชนมาบข่า เป็นต้น หลายชุมชนจึงเห็นว่าอุบัติภัยเป็นปัญหาใหญ่และมีความวิตกกังวลสูงในเรื่องนี้ โดยที่ความกลัวมี 2 ลักษณะสำคัญคือ กลัวอุบัติภัยจากสารอันตรายหรือสารเคมีและกลัวโรงงานระเบิด

ผู้นำชุมชนบ้านล่างสะท้อนความรู้สึกให้ฟังว่า “ในฐานะที่เราอยู่มาบตาพุดมาตั้งแต่แรกเริ่มมีอุตสาหกรรมนะ ผมกลัวอุบัติภัยอุบัติเหตุมาก เป็นความเสี่ยงของคนมาบตาพุดทั้งตำบล เพราะสารพิษมีทั้งหมด 13 ล้านชนิด ไม่รู้อยู่ที่มาบตาพุดกี่ชนิด”

กล่าวได้ว่า ความกลัวโรงงานระเบิดเป็นสิ่งที่อยู่ในใจของชาวบ้านเกือบทุกคน โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่ติดหรือห่างจากนิคมฯ ไม่มากนัก ผู้นำชุมชน รวมทั้งชาวบ้าน บอกเล่าด้วยความวิตกแบบเดียวกันว่า กลัวว่าจะเกิดเหตุวินาศกรรมตลอดจนการระเบิดโดยอุบัติเหตุ ฯลฯ ดังนั้นในยามที่เกิดเสี่ยงดังก่อกอง ชาวบ้านจึงมีอาการขวัญผวา

จากการติดตามสถิติพบว่า แม้ยังไม่เคยมีเหตุการณ์โรงงานระเบิด แต่ตลอดระยะ 4 ปีที่ผ่านมา พบมีเหตุการณ์อุบัติภัยใหญ่ ๆ เกิดขึ้นทั้งจากโรงงานอุตสาหกรรม ระบบท่อ และบรรทุกสารเคมี ประมาณ 13 ครั้ง ในจำนวนนี้เป็นอุบัติเหตุจากการขนส่งถึง 9 ครั้ง เฉพาะในปี 2543 และ 2544 มีอุบัติภัยเกิดขึ้นปีละ 5 ครั้งด้วยกัน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก จ - 1)

ตัวอย่างเหตุการณ์ใหญ่คือ กรณีก๊าซฟอสจีนหรือก๊าซคาร์บอนิลคลอไรด์รั่วจากท่อในกระบวนการผลิตของโรงงานโพลีไทยคาร์บอนेट จำกัด ที่ตั้งอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2543 เป็นผลให้ชาวบ้านในชุมชนมาบข่าซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 3 กิโลเมตรจำนวนกว่า 150 คน ได้รับผลกระทบ มีอาการหายใจลำบาก แน่นหน้าอก อาเจียน ในจำนวนนี้มีประมาณ 70 คนต้องเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาล และมีพนักงานโรงงานไทยโพลีคาร์บอนेट จำกัด เสียชีวิต 1 คน (อภิญา, 2544; น. 167 - 175)

อุบัติเหตุครั้งนั้นเป็นครั้งแรกที่ทำให้ชาวบ้านมาพบชุลและชุมชนใกล้เคียงอื่น ๆ ตระหนักจริงจางว่า ไกลบ้านพวกเขามีสารพิษเหมือนกับ “ระเบิดปรมาณู” ตั้งอยู่ใกล้อย่างยิ่ง

สถานการณ์และความวิตกกังวลนี้ทำให้ชาวบ้านเกือบทุกชุมชนที่ให้สัมภาษณ์บอกเป็นเสียงเดียวกันว่าพวกเขาไม่ต้องการให้มีการขยายโรงงานเพิ่มอีกแล้ว เพราะโรงงานที่มีอยู่ในปัจจุบันก็สร้างความเดือดร้อนให้มากพอแล้ว และนี่เป็นเหตุผลข้อหนึ่งที่ทำให้มีชาวบ้าน เช่น ที่ชุมชนกรอกยายชา ชุมชนอิสลาม เป็นต้น รวมกลุ่มกันคัดค้านโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินบีแอลซีพีที่กำลังจะก่อสร้างบนพื้นที่ถมทะเลของนิคมฯ มาบตาพุดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา

แต่บางชุมชนอย่างเช่นชุมชนตลาดมาบตาพุด ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย ก็จะบอกว่าถ้าโรงงานจะมาสร้างก็ขอให้โรงงานมีการจัดการหรือวิธีการป้องกันด้านมลภาวะให้ดีกว่าที่เป็นอยู่

11. สุขภาพอ่อนแอ-ภาวะป่วยเรื้อรัง-โรคทันสมัย

ตัวแทนชุมชนระบุว่า ภาวะการป่วยเรื้อรัง รักษาไม่หายขาดเสียที ต้องกินยาอยู่ตลอดเวลา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับคนจำนวนไม่น้อยในพื้นที่มาบตาพุด ในลักษณะที่ชาวห้วยโป่งในระบุว่า “เมื่อก่อนคนเป็นหวัด อาทิตย์สองอาทิตย์ นิดยาซักเข็มก็หายแล้ว นี้นิดยา 2 - 3 เข็ม นิดยา กินยา ไอ้โห กินซะ... ไม่หายหรอก กินยาเหนื่อยเลย”

โรคเรื้อรังที่เป็นกันมากได้แก่ ภูมิแพ้ โรคเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ โรคผิวหนัง อาการไอเรื้อรัง โรคหอบ-หืด ซึ่งโรคต่าง ๆ เหล่านี้จะกำเริบหนักขึ้นเมื่อมีสิ่งมากระตุ้น เช่น กลิ่นเหม็นจากโรงงานหรือเมื่อได้รับฝุ่นละอองจากโรงโม่หินและรถบรรทุกหิน เป็นต้น

ชาวบ้านกรอกยายชาบอกความรู้สึกว่า ตัวเองป่วยบ่อยป่วยง่ายขึ้น เช่นเดียวกับชาวบ้านชุมชนเกาะกอกฯ ที่รู้สึกตัวตัวเองมีร่างกายที่อ่อนแอลงและเจ็บป่วยง่าย เพียงแค่โดนละอองฝนก็เป็นไข้แล้ว ชุมชนหนองน้ำเย็นก็จะมีเด็กที่ป่วยบ่อยป่วยซ้ำซ้อน พอหายได้สองสามวันก็ป่วยอีก อาการป่วยโดยทั่วไปคือเป็นไข้ตัวร้อน อาการเหมือนไข้หวัด หรือบางคนก็จะมีอาการแพ้อาหารทะเล

ประธานชุมชนอิสลามบอกว่า เขาคิดว่าร่างกายของเขาเป็นตัววัดสารเคมีต่าง ๆ ได้ดี เพราะเมื่อมีกลิ่นเหม็นเมื่อไรร่างกายของเขาคือต่อต้านทันที ไม่ว่าจะเป็นอาการแน่นหน้าอก อาการคันตามผิวหนัง ถึงขนาดว่าเคยมีอาการแพ้จนหน้าบวมเป็นกระดิ่ง ต้องเข้ารักษาที่โรงพยาบาล ตัวเขาเองยังเป็นห่วงลูกหลานและเด็ก ๆ ที่ได้รับสารต่าง ๆ จนทำให้เกิดโรคระบบทางเดินหายใจ ในทำนองเดียวกัน ชาวบ้านบางคนบอกว่า ตัวของเขาเองเกิดความเคยชินกับสารพิษต่าง ๆ ที่สะสมอยู่ในร่างกายแล้ว แต่จะห่วงพวกเด็ก ๆ มากกว่า ขณะที่ผู้อำนวยการโรงพยาบาลมาบตาพุดบอกเล่าว่า มีผู้ป่วยหลายคนที่เป็นหอบหืด และเมื่อสอบถามก็ได้ข้อมูลคล้าย ๆ กันว่า อยู่ทีอื่น ไม่เคยเป็น พอมาอยู่ที่นี่ไม่นานเป็นหอบหืดตลอด แต่ข้อมูลเหล่านี้ก็ยังไม่สามารถเอาสถิติมาวัดได้

ด้านเจ้าอาวาสวัดหนองสนมตั้งข้อสังเกตว่า คนจังหวัดระยองเป็นโรคมะเร็งมากขึ้น ท่านสังเกตจากการไปสวดงานศพของชาวบ้านและสอบถามญาติโยมว่าเสียชีวิตด้วยโรคอะไร ก็มักได้รับคำตอบว่าเป็นมะเร็งที่ระบบทางเดินอาหารหรือระบบทางเดินหายใจ เช่น มะเร็งลำไส้ เป็นมะเร็งเม็ดเลือดขาวก็มี ซึ่งแตกต่างจากสมัยก่อนคือคนจะเป็นโรคเหล่านี้ไม่เยอะเท่าไร มักเป็นมะเร็งปอดกับกระเพาะอาหารกันเท่านั้น

ไม่เพียงแต่ข้อสังเกตของเจ้าอาวาสวัดหนองสนมเท่านั้น ชาวคนจังหวัดระยองเป็นโรคมะเร็งมากขึ้นกลายเป็นที่พูดร่ำลือกันกว้างขวาง ประกอบกับในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดมีอุตสาหกรรมปิโตรเคมีเป็นกลุ่มโรงงานหลัก ซึ่งอุตสาหกรรมกลุ่มนี้มีผลต่อการเสี่ยงเกิดโรคมะเร็งด้วย

กระแสน้ำและปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวทำให้สถาบันมะเร็งแห่งชาติ ในสังกัดกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุขเข้ามาศึกษาติดตามปัญหานี้ และจากการสัมภาษณ์รองผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยของสถาบันมะเร็งพบว่า ในการศึกษาเบื้องต้นด้วยการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลผู้ป่วยที่รวบรวมจากทุกโรงพยาบาลในจังหวัดระยองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540, 2541 และ 2542 ชี้ว่า แนวโน้มการเกิดโรคมะเร็งและชนิดของโรคมะเร็งของคนระยองแตกต่างจากที่อื่น และพบสถิติผู้ป่วยมะเร็งเม็ดเลือดขาวเมื่อเทียบจำนวนผู้ป่วยทั้งหมดในอัตราส่วนต่อแสนประชากร สูงกว่าผู้ป่วยโรคมะเร็งชนิดเดียวกันในพื้นที่อื่น ๆ

การศึกษาดังกล่าวเป็นเพียงการศึกษาเบื้องต้นที่ยังขาดความสมบูรณ์ของข้อมูลหลายประการด้วยกัน เช่น ขาดฐานข้อมูลจำนวนประชากรที่ถูกต้อง เพราะสถิติที่มีอยู่ของสำนักงานทะเบียนราษฎรและของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติยังมีความแตกต่างกันมาก นอกจากนี้การวิเคราะห์โรคมะเร็งก็เป็นการศึกษาที่ทำได้อย่างยิ่ง เนื่องจากจำเป็นต้องมีการติดตามและอยู่ประจำพื้นที่ศึกษา การตรวจจับตัวไอระเหยสารเคมีในอากาศก็ทำได้ยากเนื่องจากเมื่อสารแพร่กระจายสู่อากาศมักมีการเปลี่ยนแปลงกลายเป็นสารตัวใหม่ และมักจะตรวจไม่เจอ นอกจากนี้ความพยายามศึกษาเรื่องนี้ที่ผ่านมายังต้องเผชิญอุปสรรคด้านอื่นด้วย เช่น ไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากโรงงานในการเจาะเลือดคนงานมาตรวจ เป็นต้น

12. ความเครียด

การศึกษากลับมาพบว่า ชุมชนมาบตาพุดอยู่ในภาวะเครียดจากหลายสาเหตุด้วยกัน ตามการระบุของตัวแทนชุมชนต่าง ๆ ต้นเหตุความเครียดที่ชัดเจนอันหนึ่งคือ ปัญหากลิ่นเหม็นจากโรงงาน ซึ่งชาวบ้านบอกว่าบางครั้งกลิ่นมาแรงมากจนทนไม่ได้ หรืออยู่ในบ้านไม่ได้ ขณะเดียวกันอาการเจ็บป่วยบ่อย ๆ จากกลิ่นเหม็นที่ร่างกายรับเข้าไปก็กลายเป็นการสร้าง ความเครียดซ้ำขึ้นมาด้วย

ตัวแทนชุมชนเกาะกอกฯ เล่าว่า ครั้งหนึ่งความเครียดที่เกิดจากกลิ่นเหม็นรุนแรงถึงกับทำให้คนวิกลจริตออกมาอาละวาดจะเอาระเบิดมาถล่มโรงงานที่เป็นต้นตอของกลิ่น และเคยมีชาวบ้านอีกคนหนึ่งซึ่งอยู่ในชุมชนเกาะกอกฯ พอได้รับกลิ่นเหม็นแล้วจะเกิดอาการเครียด นอนไม่หลับ จนต้องเดินถือปืนออกมาอาละวาด ผู้เล่ายังบอกว่าบางทีเขาเองก็คิดว่าตัวเขาเสียสุขภาพจิตไปแล้วเหมือนกัน

นอกจากสาเหตุจากกลิ่นเหม็นแล้ว ยังมีปัญหาความเครียดที่เกิดจากภาวะมลพิษอื่น ๆ เช่น เสียงดังของโรงงาน การก่อสร้าง สถานบันเทิง และการจราจรที่คับคั่งโดยเฉพาะช่วงเวลาเร่งด่วน รวมถึงความเครียดที่เกิดโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัวจากความวิตกกังวลและความกลัวต่าง ๆ เช่น กลัวโรงงานระเบิดหรืออุบัติเหตุจากสารอันตราย

ผลกระทบต่อการประกอบอาชีพก่อให้เกิดความเครียดแก่ชุมชนในแถบนี้เช่นกัน เช่น ชุมชนประมงริมทะเลอยู่ในภาวะเครียดที่การออกเรือไปจับปลาลำบากขึ้นมากและได้ปริมาณน้อยลง ขณะที่น้ำบริเวณชายฝั่งก็เป็นพิษ ทำให้เกิดผื่นคันบ่อย ๆ ชาวบ้านที่เคยเปิดร้านค้าขายบริเวณชายหาดต้องเลิกไปเมื่อหาดทรายแถบนี้ถูกกัดเซาะจนเกือบไม่มีนักท่องเที่ยวแวะมา

แม้แต่ผู้ประกอบการธุรกิจโรงแรมรายใหญ่รายหนึ่ง (ขอสงวนนาม) ก็ให้สัมภาษณ์ว่า ปัจจุบันนี้ตัวเขาเองมีความเครียดมาก เครียดจนต้องกินยาระงับประสาท ปัญหาใหญ่ที่โรงแรมกำลังประสบอยู่คือ การกัดเซาะอย่างรุนแรงบริเวณหาดแสงจันทร์หน้าโรงแรม ส่งผลให้จุดที่เคยเป็นท่าเลทองของธุรกิจโรงแรมและการท่องเที่ยวกระเทือนอย่างหนัก และทำให้โรงแรมตกอยู่ในภาวะขาดทุน

13. เอดส์

ผู้นำชาวบ้านจากชุมชนเกาะกอก-หนองแตงเม ได้สะท้อนให้ฟังว่า การเข้ามาของโรงงานทำให้ชาวบ้านได้เงินก้อนใหญ่จากการขายที่ดิน นำเงินไปเที่ยวสถานเริงรมย์ต่าง ๆ หลายรายได้เสียชีวิตลงด้วยโรคเอดส์ เช่นเดียวกับที่ผู้อำนวยการโรงพยาบาลมาบตาพุดได้เล่าเรื่องอันน่าสะเทือนใจของครอบครัวหนึ่งให้ฟัง ครอบครัวนี้มีลูก 3 คน เดิมฐานะค่อนข้างยากจน มีรายได้วันละไม่กี่ร้อย แต่ต่อมากลับร่ำรวยล้นพ้นขึ้นมากจากการขายที่ดิน มีเงินในมือ 20 ล้านบาท ด้วยความไม่เคยมีเงิน เมื่อได้เงินมาก่อนใหญ่ก็ไม่รู้จักใช้ จึงนำมาปรนเปรอลูกเต็มที่ ซื้อรถให้ลูกขับ ลูกทั้ง 3 คนเที่ยวเตร่และติดโรคเอดส์ทั้งหมด ช่วงที่คุณหมอไปเจอครอบครัวนี้ เป็นช่วงที่ประกาศขายรถเพื่อจะนำเงินไปรักษาลูกคนเล็กซึ่งเหลืออยู่คนเดียว แต่สุดท้ายก็จบชีวิตลง เงินที่ได้มาก็ถูกผลาญใช้จ่ายไปหมด

เจ้าอาวาสวัดมาบชลูดได้ตั้งข้อสังเกตและรวบรวมข้อมูลขึ้นมาพบว่า สถิติการตายด้วยโรคเอดส์ของการมาปนกิจศพที่วัดค่อนข้างสูง สถิติในปี พ.ศ. 2543 และ 2544 ที่ท่านได้รวบรวมบันทึกไว้ด้วยตัวท่านเอง มีผู้เสียชีวิตด้วยโรคเอดส์รวม 29 ราย จากสถิติทั้งหมด 50 และ 48 รายตามลำดับ

เมื่อมาพิจารณาสถิติของทางราชการคือ จากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง พบว่า โรคเอดส์เป็นหนึ่งในสาเหตุการตายสูงสุด 10 อันดับของจังหวัดระยองในระหว่างปี พ.ศ. 2539 – 2543 และมียอดผู้ป่วยเอดส์/ผู้ติดเชื้อที่มีอาการสะสมตั้งแต่ปี 2531 – 30 กันยายน 2543 ในจังหวัดระยองรวม 6,750 ราย เป็นผู้ป่วย 4,706 รายและผู้ติดเชื้อมีอาการ 2,044 ราย ในปี 2543 จำนวนผู้ป่วยเอดส์ของจังหวัดระยองขยับสูงขึ้นเป็นอันดับ 6 ของประเทศ โดยมีอัตราผู้ป่วย/ติดเชื้อมีอาการเท่ากับ 22.41 ต่อประชากรแสนคน ในขณะที่อัตราผู้ป่วย/ติดเชื้อมีอาการของประเทศอยู่ที่ระดับ 12.24 ต่อประชากรแสนคน อำเภอที่พบยอดผู้ป่วย/ผู้ติดเชื้อมีอาการสะสมสูงสุดในระยองคือ อำเภอเมือง 3,852 ราย รองลงมาคือ อำเภอแกลง 1,012 ราย โดยมีปัจจัยเสี่ยงจากการมีเพศสัมพันธ์ร้อยละ 88.82 ผู้ป่วย/ผู้ติดเชื้อร้อยละ 63.97 อยู่ในกลุ่มอาชีพรับจ้าง (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง, 2544; น. 94-98)

อย่างไรก็ดี บุคคลที่ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ไม่รู้สึกว่า ชุมชนแถบนี้ไม่ได้รู้สึกว่าเป็นปัญหาหลักของที่นี่ ตรงกันข้าม ผู้แทนชุมชนบ้านล่างเห็นว่า สถานเริงรมย์มีน้อยเกินไป ไม่สอดคล้องกับจำนวนประชากรที่มีอยู่ ทำให้คนระยองต้องไปเที่ยวสถานเริงรมย์ที่จังหวัดอื่นที่อยู่ใกล้ ๆ เช่น ชลบุรี เขาเสนอว่าน่าจะควรมีสถานบันเทิงเพิ่มขึ้น

14. ฟังเมืองเปลี่ยนแปลง

ปัญหาฟังเมืองที่เปลี่ยนไปตลอดเวลาเป็นสิ่งที่เจ้าอาวาสวัดมาบชลูด นายแพทย์จากโรงพยาบาลมาบตาพุดและโรงพยาบาลระยอง นักธุรกิจ และเจ้าหน้าที่รัฐบางท่านเห็นว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มลพิษจากโรงงานมากระทบกับชาวบ้านโดยตรงและรุนแรง โดยเฉพาะในเรื่องของเขตกันชน เช่นกรณีโรงกลั่นน้ำมันเออาร์ซีโรงเหนือ⁷ ซึ่งเกิดจากการกว้านซื้อที่ดินของนายทุนและนักการเมืองในพื้นที่เขตกันชนระหว่างนิคมอุตสาหกรรมกับชุมชนเพื่อสร้างโรงงานแล้วจึงผนวกเข้ากับพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดในภายหลัง โดยขอเปลี่ยนผังเมืองจากสีเขียวเป็นสีม่วงตามมา

หรือเช่นกรณีการก่อสร้างศูนย์กำจัดกากอุตสาหกรรมของบริษัทเจนโก้ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ชี้ชัดเจนถึงปัญหาความไม่แน่นอนของผังเมืองในพื้นที่นี้ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลมาบตาพุดเล่าว่า เมื่อชาวบ้านที่อำเภอปลวกแดงคัดค้านไม่ให้ทางเจนโก้ก่อสร้างหลุมฝังกลบขยะพิษที่นั่น สุดท้ายรัฐบาลก็แก้ปัญหาอย่างง่าย ๆ โดยการนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดให้บริษัทเจนโก้ย้ายที่ตั้งศูนย์กำจัดกากเข้ามาตั้งในพื้นที่ของนิคมฯ ที่มีอยู่ประมาณ 60 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เตรียมไว้เพื่อ

⁷ เดิมคือโรงกลั่นสตาร์ไฟนนิ่ง

การสันถนาการของชุมชน และอยู่ใกล้ชุมชนมาบชลดและโรงพยาบาลมาบตาพุด โดยเฉพาะตัวโรงพยาบาลที่อยู่ห่างกันไม่ถึง 100 เมตรดี ทำให้ชาวบ้านที่มาบชลดและผู้มาใช้บริการที่โรงพยาบาลเดือดร้อนจากปัญหากลิ่นเหม็น ด้านชาวบ้านเล่าว่าไม่มีใครคิดว่ารู้ ๆ จะมีหลุมฝังกลบขยะพิษลูกใหญ่เท่าภูเขามาอยู่ใกล้บ้านทั้งที่พื้นที่นี้กำหนดไว้เป็นพื้นที่สีเขียว ทางราชการก็มีแผนการสร้างโรงพยาบาลกำหนดไว้ก่อนล่วงหน้าหลายปี⁸

แม้จนปัจจุบันก็ยังมีการขายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมออกมาเรื่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย แต่ก็ไม้อาจจะไปอยู่ที่อื่นได้ เนื่องจากยากจนไม่มีเงินไปซื้อที่ดินที่อื่น จึงจำต้องทนอยู่ หรือบ้างก็รอขายที่ดินก่อน นอกจากนี้ผู้นำชุมชนบางคนสะท้อนว่า ชาวบ้านไม่มีความรู้เรื่องผังเมือง ว่าผังเมืองคืออะไร หมายถึงอะไร ไม่รู้ว่าที่ไหนจะเปลี่ยนเป็นอะไรต่อไป ชาวบ้านจะขัดแย้งกับราชการก็ไม่ได้ เพราะเขามักจะอ้างว่าการลงทุนของที่นี่สูงมาก

เจ้าอาวาสวัดมาบชลดแสดงความเห็นว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ก็คือรัฐไม่มีการวางแผนการขายเมืองที่ดี มีการทำลายผังการใช้ที่ดิน เขตกันชนหายไป และที่สำคัญที่สุดคือความไม่แน่นอนของนโยบายรัฐ ประเด็นนี้สอดคล้องกับข้อคิดเห็นของประธานหอการค้าจังหวัดระยองที่กล่าวว่า ที่นี่ไม่มีการควบคุมผังเมือง นิคมอุตสาหกรรมขยายตัวใหญ่ขึ้นชุมชนและที่อยู่อาศัยก็ขยายตัวเช่นกัน เมื่อก่อนทั้งชุมชนและนิคมอุตสาหกรรมไม่ได้ใหญ่เท่าทุกวันนี้ ปัจจุบันกลายเป็นว่าทั้งชุมชนและอุตสาหกรรมอยู่ในที่เดียวกัน จึงเกิดผลกระทบขึ้น โดยเฉพาะเรื่องกลิ่นเหม็น⁹

ผู้ประกอบการโรงแรมรายหนึ่งร่วมสะท้อนความเห็นว่าการขยายตัวของโครงการต่าง ๆ ควรจะมีขีดจำกัด ควรต้องมีการกฎหมายเขียนไว้ชัดเจนลงไปและมีการติดตามที่แน่นอน การขยายตัวของโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดทุกระยะเกิดขึ้นอย่างไม่มีขอบเขตเลย แผนการถมทะเลที่สร้างปัญหามากก็เกิดขึ้นจากการวางแผนผังไม่ดี พอมีปัญหาที่ดินแพงก็ใช้วิธีการเพิ่มพื้นที่ด้วยการถมทะเล มีการดูดทรายตามมา ซึ่งไปทำให้กระแสน้ำเปลี่ยน ไปสร้างปัญหาต่อระบบนิเวศน์และปัญหาอื่น ๆ ตามมาเป็นลูกโซ่ ขยายทะเลของระยองเสียหายหมด ถนนขาด ท่อประปาขาด กลุ่มชาวประมงก็ได้รับความเดือดร้อน จับปลาไม่ได้ ไม่มีที่จอดเรือเพราะไม่มีหน้าหาดเหลือให้ใช้

เขาชี้ถึงความแตกต่างของผังเมืองไทยกับต่างประเทศว่า “ผมเคยไปอยู่แคลิฟอร์เนีย ที่นั่นโรงงานอุตสาหกรรมหนักจะตั้งอยู่นอกเขตเมือง ไกลจากที่อยู่อาศัยมาก นอกจากนั้นนโยบายต่าง ๆ ของที่นั่นเดินไปพร้อม ๆ กันหมดทั้งอุตสาหกรรม สาธารณสุข และสิ่งแวดล้อม ต่างประเทศมีการวางแผนทุกส่วน” พร้อมทั้งย้ำถึงความสำคัญของเรื่องนี้ว่า “หากรัฐบาลไทยวางแผนผังเมืองให้ดีและจัดการด้านสิ่งแวดล้อมให้ดี ธุรกิจโรงแรมและการบริการอื่น ๆ ก็สามารถอยู่ร่วมกับอุตสาหกรรมได้”

15. สาธารณูปโภคไม่พร้อม

จากการศึกษาวิจัยพบว่าชุมชนส่วนใหญ่ขาดระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานที่จำเป็นหลายอย่าง ทั้งระบบน้ำประปา ปัญหาไฟฟ้าตก ไฟฟ้าดับ ถนน และบางชุมชนไม่มีโทรศัพท์ เป็นต้น

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดคือเรื่องน้ำประปา นอกจากชุมชนส่วนใหญ่จะไม่มีน้ำประปาใช้แล้ว ในสองชุมชนครั้งที่มีก็ต้องประสบปัญหาน้ำประปาหยุดบ่อยและไม่ไหลเนื่องจากแรงดันน้ำไม่พอ ส่วนบางชุมชนแม้จะมีประปาหมู่บ้าน แต่ก็ไม่มีระบบท่อส่งน้ำ ชุมชนต้องนำภาชนะมาขนน้ำไปเอง หรือหากใครต้องการต่อท่อเข้าบ้านก็ต้องใช้งบของตนเอง ซึ่งชาวบ้านจำนวนมากไม่มีเงินที่จะดำเนินการได้

⁸ ดูเพิ่มเติมบทที่ 7

⁹ ภาพการเปลี่ยนแปลงของผังเมืองได้ในภาคผนวก ก.

ผู้นำชุมชนตากวน-อ่าวประจักษ์เผยว่า เหตุผลหนึ่งที่ทางเทศบาลไม่อยากลงทุนให้ชุมชนคน เนื่องจากบริเวณนี้เป็นพื้นที่เป้าหมายที่ต้องอพยพชาวบ้านออก เพราะเป็นเขตพื้นที่สีม่วงหรือเขตอุตสาหกรรม

ถนนเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่ชัดเจนในแง่ของการถูกล่อยปละละเลยและผลกระทบ เช่น ถนนเลียบทะเลขาด เนื่องจากปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งจากการถมทะเลของนิคมฯ มาบตาพุด, สภาพถนนชำรุด-เสียหายบ่อย เนื่องจากต้องรองรับรถบรรทุกขนาดใหญ่ที่วิ่งเข้าออกนิคมฯ วันละหลายเที่ยวและมีปริมาณน้ำหนักรถมาก, ถนนไม่มีไหล่ทาง, และสัญญาณจราจรไม่ครบ-ไม่ดี ทำให้เกิดอุบัติเหตุบ่อย นอกจากนี้ ชุมชนยังถูกเอาเปรียบและได้รับความเดือดร้อนจากการก่อสร้างถนนเข้านิคมฯ มาบตาพุดด้วย กล่าวคือ การก่อสร้างถนนสายดังกล่าวได้ปิดกั้นเส้นทางสัญจรดั้งเดิมของชาวบ้านที่ชุมชนเกาะกก-หนองแดงเม ทำให้ชาวบ้านต้องไปอ้อมรถไกลขึ้น และยังเป็นจุดที่เกิดอุบัติเหตุมีผู้ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตหลายราย จนชาวบ้านที่เดือดร้อนต้องรวมตัวกันประท้วง กระทบทางจังหวัดและทางนิคมฯ ยินยอมแก้ไขปัญหาด้วยการสร้างสี่แยกไฟแดง เปิดทางให้ชาวบ้านได้ใช้สัญจรด้วย

รูปที่ 4.11 “สี่แยกไอ้ยู่” ถนนใหญ่ของนิคมฯ ตัดขวางถนนเดิมของชาวบ้านและสร้างเกาะกลางยาวตลอดกั้นไม่ให้รถจากทางแยกเลี้ยวได้ สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านที่สัญจรไปมาอย่างมาก ทั้งอุบัติเหตุและถูกจี้ปล้นหลายรายในจุด U-TURN ที่เปลี่ยนชาวบ้าน นำโดยคุณชูชน ภูซงค์ ต้องปิดถนนประท้วง จนในที่สุดจึงต้องทุบเกาะกลางทิ้งและเปลี่ยนเป็นติดตั้งไฟจราจรแทน

ในภาพรวม หลายชุมชนสะท้อนความรู้สึกไม่พอใจค่อนข้างมากกับระบบสาธารณูปโภคในพื้นที่เทศบาลเมืองมาบตาพุด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำ ไฟฟ้า ถนน และการบริการสาธารณะ ซึ่งค่อนข้างสอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง ผลกระทบทางสังคมของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดในโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกจังหวัดระยอง ประเทศไทย¹⁰ (จันทนา อินทปัญญา และคณะ, 2543)

16. ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและครอบครัว

ตัวแทนจากบางชุมชนระบุว่า ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและชุมชนเปลี่ยนไปนับตั้งแต่มีโรงงานอุตสาหกรรม ผู้แทนชุมชนเกาะกก-หนองแดงเมบอกเล่าถึงลักษณะความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวปัจจุบันว่า คนในครอบครัวห่างเหินกัน มีลักษณะต่างคนต่างอยู่มากขึ้น ไม่มีเวลาพบปะกัน เนื่องจากแต่ละคนไปทำงานนอกบ้าน บรรยาย

¹⁰ ภูมิภาคผนวก ข-2

ของการพูดคุยปรึกษาหารือกันขาดหายไป และมีการทอดทิ้งผู้สูงอายุ สาเหตุประการหนึ่งมาจากการมีโรงงานเข้ามา ทำให้ชาวบ้านส่งลูกหลานไปศึกษาเล่าเรียนสูงขึ้น เพราะต้องการให้ลูกมีความรู้ ทำให้ต้องแยกห่างจากกัน ขณะเดียวกันมีสถาบันเทวสถานและร้านอาหารเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่น หันไปพบปะและชุมนุมกันตามสถานที่เหล่านี้แทนบ้าน ทั้งในยามปกติและยามที่มีปัญหาขัดแย้งกับครอบครัว

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็เปลี่ยนไปในลักษณะต่าง ๆ เช่น ความเกื้อกูลกันของสมาชิกในชุมชนลดน้อยลง การร่วมมือทำกิจกรรมต่าง ๆ พลดน้อยลงไป ยกเว้นต่อเมื่อเกิดปัญหาหรือเหตุเดือดร้อนขึ้นเท่านั้น ปัจจัยสำคัญข้อหนึ่งที่ทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเดียวกันเปลี่ยนไปคือ การอพยพของแรงงานต่างถิ่นจำนวนมากเข้ามาในพื้นที่นี้ ทำให้เกิดภาวะแปลกหน้าต่อกัน

ความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไปนี้สอดคล้องกับข้อค้นพบที่ปรากฏในการศึกษาผลกระทบของโรงงานอุตสาหกรรมที่มีต่อคุณภาพชีวิตประชาชนในชุมชนมาบตาพุด ที่ว่าความผูกพันแบบพี่น้องระหว่างคนในชุมชนและความสามัคคีลดลง เนื่องจากทุกคนต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพ (สุรทิน มาลีหาล และคณะ, 2543; น. 56) และการศึกษาเรื่องผลกระทบทางสังคมของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดในโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกจังหวัดระยอง ประเทศไทย ที่พบว่าชาวมาบตาพุดรู้สึกถึงความสัมพันธ์ในครอบครัวของตัวเองอยู่ในระดับที่ไม่น่าพอใจ นอกจากนี้ชาวมาบตาพุดยังมีความพอใจในสภาพแวดล้อมชุมชน ความปลอดภัยในสังคม และวิถีชีวิต น้อยกว่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เปรียบเทียบ (จันทนา อินทปัญญา และคณะ, 2543; น. 68)

17. ปัญหาเด็กแคมป์

เจ้าอาวาสวัดมาบตาพุด ครูโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร แพทย์ประจำโรงพยาบาลมาบตาพุด รวมทั้งผู้นำชุมชนบางแห่ง ระบุตรงกันว่า พื้นที่มาบตาพุดมีปัญหาเกี่ยวกับ “เด็กแคมป์” หรือลูกหลานคนงานก่อสร้างที่ต้องย้ายเข้า-ออกโรงเรียนบ่อย ๆ เช่น เรียนได้ 3 เดือนก็ย้ายออก ขณะเดียวกันก็อาจมีเด็กย้ายเข้ามาใหม่ในช่วงกลางเทอม

ปัญหาดังกล่าวนี้นำสร้างความปวดหัวอย่างมากแก่ครูในการจัดการทะเบียนเข้า-ออกของนักเรียน นอกจากนี้มีผลต่อการเรียนและการมีชีวิตรวมหมู่ของเด็กด้วย เพราะเมื่อเด็กต้องย้ายโรงเรียนบ่อย การเรียนก็ตกต่ำ เรียนไม่ทันเพื่อน ผลสุดท้ายกลายเป็นว่าเด็กเลิกสนใจและท้อแท้ต่อการเรียน ทั้ง ๆ ที่โดยพื้นฐานแล้วเด็กบางคนมีสติปัญญาดี บางโรงเรียนยังพบปัญหาว่าวัฒนธรรมของเด็กเข้ากันไม่ได้ ทำให้เด็กแบ่งเป็นพวกเป็นฝ่าย เช่น แคมป์เด็กอีสาน แคมป์เด็กใต้ เป็นต้น หรือหากเป็นกลุ่มที่มีจำนวนน้อยก็กลายเป็นปมด้อย เนื่องจากถูกเด็กกลุ่มใหญ่ในชั้นเรียนล้อเลียน

เนื่องจากในพื้นที่มาบตาพุดมีโครงการก่อสร้างจำนวนมาก มีคนงานก่อสร้างหลายกลุ่มผลัดเปลี่ยนเวียนกันเข้ามาทำงานไม่ขาดสาย ในลักษณะของการอพยพมาทั้งครอบครัวเข้าอาศัยอยู่ตามบ้านพักที่สร้างขึ้นชั่วคราว หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “แคมป์คนงาน” ธรรมชาติของคนงานเหล่านี้จะมีการเคลื่อนย้ายไปเรื่อย ๆ ตามแหล่งงานและการจ้างงาน อยู่กับที่เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง เช่น 3 เดือน 6 เดือน หรือ 1 ปี โดยมีสถานะการจ้างงานแบบลูกจ้างรายวัน ดังนั้นต่อปัญหาเดือดร้อนจากกลิ่นเหม็นหรือปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น หรือแม้แต่ร่วมประชุมกับทางโรงเรียนเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาให้เด็กนักเรียนคนงานก่อสร้างเหล่านี้ที่เป็นพ่อแม่ของเด็กนักเรียนก็ไม่สามารถที่จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ เนื่องจากการขาดงานหนึ่งวันย่อมหมายถึงการสูญเสียรายได้ที่จำเป็นต่อการจุนเจือครอบครัว

18. ศรัทธาในศาสนาเสื่อมลง

ชุมชนที่ระบุปัญหานี้โดยตรงก็คือชุมชนอิสลาม เนื่องจากตามหลักปฏิบัติของศาสนาอิสลามนั้นห้ามดื่มเหล้าหรือของมีเมาต่าง ๆ แต่หลังจากที่มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาจำนวนมาก มีประชากรใหม่ ๆ ย้ายเข้ามาเช่าบ้านบ้าง ห้องพักบ้าง คนเหล่านี้มีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่แตกต่างจากชุมชนดั้งเดิมมาก ดังเช่นที่ตัวแทนชุมชนสะท้อนว่า

“ตกเย็นมาพวกนี้เขาจะถือว่า...ประเทศไทยนะ เขาก็จะกินจะดื่มของเขา บ้านเช่าเขาเช่านะ เขาก็จ่ายสิทธิ บางสิ่งบางอย่างกลายเป็นว่าหล่อหลอมให้กับเด็กรุ่นหลังมาเห็น พฤติกรรมตัวนี้มาเสียไป กลายเป็นว่าศูนย์ จริยธรรมอิสลามค่อนข้างจะเสื่อมลงไปนิด”

ส่วนทางด้านศาสนาพุทธ ผู้นำชุมชนและเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ มีข้อสังเกตคล้ายคลึงกันว่า ชาวบ้านเข้าวัดและทำบุญใส่บาตรน้อยลงไปมากจากอดีต ผู้บวชพระก็มีน้อยลงและระยะเวลาบวชสั้นลง ส่วนใหญ่ปัจจุบันนิยมบวชเพียง 7 วันหรือ 15 วันเท่านั้น ประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ค่อนข้างจะเลือนหาย

ดังเช่นที่เจ้าอาวาสวัดหนองสนมกล่าวว่า เมื่อความสัมพันธ์ของคนในสังคมเปลี่ยนไป วัดก็พลอยลดความสำคัญลงไปด้วย ปัจจุบันวัดเป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น ไม่ใช่สถานที่ที่คนมาปฏิบัติธรรม เพราะคนไม่ได้เอาธรรมะเป็นหลัก จำนวนพระในวัดก็ลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ เดียวนี้จะรวมคนเพื่อช่วยกันพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ก็ทำไม่ได้แล้ว เพราะไม่มีการสืบทอดวัฒนธรรมเดิมกัน

ขณะที่เจ้าอาวาสวัดมาบชูดก็ย้ำในสิ่งเดียวกันว่า ความสัมพันธ์ของชุมชนกับวัดเปลี่ยนไปมาก สังคมเดิมมีความสมดุล เมื่อคนมีความเครียดเกิดขึ้น ก็ไม่จำเป็นต้องหันไปพึ่งยาเสพติดอย่างในปัจจุบัน ความเครียดจะคลายลงเองโดยธรรมชาติอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพราะสังคมเรามีวัฒนธรรมมีศาสนาคอยรองรับ แต่ขณะนี้คนในชุมชนไปสนใจสิ่งใหม่ ๆ ที่เข้ามา เช่น นิยมกินเหล้าออกมากกว่าเหล้าขาว มีร้านอาหารเพิ่มขึ้นมา ช้างมีการจัดโซว์คิงดูดลูกค้า เงินทองกลายเป็นสิ่งจำเป็น คนจึงขัดแย้งกันง่าย ทะเลาะกันง่าย กลายเป็นมีความเครียดง่ายและต้องหันไปพึ่งยาเสพติด

เจ้าอาวาสวัดกรอกยายชาเล่าว่า วัดตามชายทะเลเช่นวัดกรอกยายชา ส่วนใหญ่ชาวประมงจะมาทำบุญ แต่ปัจจุบันรายได้ลดลง ทำให้ไม่ค่อยมาทำบุญ ไม่มีเงินสร้าง-ทำนุบำรุงวัดอย่างอดีต หากเปรียบเทียบเมื่อ 10 กว่าปีที่แล้ว ในหนึ่งปี มีพระบวชใหม่ประมาณ 20-30 รูป ปัจจุบันเหลือเพียง 7-8 รูปเท่านั้น เนื่องจากคนป่วยและขาดปัจจัย ต้องหาเงินมารักษาโรค นอกจากนี้เมื่อมีโรงงานทำให้คนทำงานในโรงงาน ไม่มีเวลา หากลาบวชก็ต้องบวชสั้น ๆ 7-15 วัน อาจกล่าวได้ว่าโรงงานทำลายสถาบันศาสนาโดยอ้อม

19. ความแออัด

การพัฒนาในพื้นที่มาบตาพุดทำให้จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นจนทำให้เกิดความแออัด ประชากรที่เพิ่มขึ้นจำนวนมากเป็นแรงงานจากภาคอีสานที่เข้ามาเช่าบ้านหรือห้องพักอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ

ชุมชนที่ได้รับผลกระทบด้านนี้ได้แก่ชุมชนห้วยโป่งใน ซึ่งมีประชากรแฝงเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านบอกว่าประชากรแฝงในชุมชนห้วยโป่งในส่วนมากมาจากจังหวัดกำแพงเพชรและนครสวรรค์ ประชากรแฝงที่เพิ่มขึ้นนี้ทำให้จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นด้วย ส่งผลให้อาการเรียนของโรงเรียนมีไม่เพียงพอต่อจำนวนเด็กนักเรียน ส่วนชาวบ้านชุมชนอิสลามบอกว่า จำนวนประชากรแฝงมีมากกว่าประชากรดั้งเดิมของชุมชนเสียอีก และการเพิ่มขึ้นของประชากรหรือความแออัดของประชากรในชุมชนอิสลามนี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อเนื่องดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังสร้างความวุ่นวาย ซึ่งชาวบ้านเล่าว่า “แต่ก่อนระบบชนบทก็คือ 2 หมู่ 3 หมู่สงบ นีติก ๆ คีน ๆ ยังขี่มอเตอร์ไซค์กันแปดปาด ๆ มั่วกันไปหมด คนจะหลับจะนอนก็ไม่มีอันสุขใจเท่าไรแล้ว”

ชุมชนมาพบกันก็ได้รับผลกระทบคล้ายกัน โดยชาวบ้านเล่าว่ามีประชากรอยู่กันอย่างหนาแน่นมาก การจัดการอะไรต่าง ๆ ภายในชุมชนเป็นไปอย่างลำบาก เพราะจำนวนประชากรจะเข้า ๆ ออก ๆ อยู่ตลอดเวลา ส่วนชุมชนอื่นที่ไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้ทุกชุมชนต่างมีประชากรแฝงเช่นกัน แต่ยังไม่ถึงระดับก่อให้เกิดความแออัดต่อชุมชน

ชุมชนที่มีประชากรแฝงส่วนใหญ่มักมีปัญหาสืบเนื่องตามมาคล้าย ๆ กันคือ ปัญหาเล็กน้อยและปัญหาสุขภาพจิต ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

20. ยาเสพติด

ยาเสพติดเป็นต้นเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการลักเล็กขโมยน้อย ปัญหาแหล่งมั่วสุม ฯลฯ ซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชนบ้านพลง ชุมชนตากวน ชุมชนอิสลาม ชุมชนเกาะกก-หนองแดงเม ชุมชนขอร่วมพัฒนา ชุมชนเขาไผ่ ชุมชนมาบข่า และชุมชนมาบลุด

ชาวบ้านชุมชนบ้านพลงบอกว่า ปัญหาเรื่องยาเสพติดภายในชุมชนตอนนี้มีความรุนแรงอยู่ในระดับที่รับมือไม่ได้ ขณะที่ชาวบ้านขอร่วมพัฒนาเล่าว่า ในชุมชนจะมีคนขายยาเสพติด แต่ไม่มีคนผลิต คนที่ขายยาเสพติดจะเข้ามาอยู่ในชุมชนประมาณ 2-3 เดือน หลังจากนั้นก็จะเปลี่ยนที่อยู่ไปเรื่อย ๆ ชาวบ้านยังเล่าอีกว่า กลุ่มคนที่ใช้ยาเสพติดส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้ใช้แรงงาน เช่น พนักงานรักษาความปลอดภัย เนื่องจากต้องทำงานในช่วงกลางคืน จึงต้องใช้ยาเสพติดช่วยกระตุ้น

ปัญหาจากยาเสพติดปรากฏชัดเจนและสร้างความเดือดร้อนมากขึ้นตั้งแต่ฐานเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะจากการซื้อ-ขายที่ดินที่เกิดขึ้นขนานใหญ่ และสังคมเมืองเริ่มขยายตัว รวมไปถึงการที่มีคนต่างถิ่นเคลื่อนย้ายเข้ามามากขึ้นในรูปของแรงงาน มีหอพักและสถานบันเทิงเกิดขึ้นหลายแห่ง นอกจากยาเสพติดแล้ว ยังมีบ่อนการพนันเกิดตามมากขึ้นด้วยจนกลายเป็นการมั่วสุมของคน เจ้าอาวาสวัดมาบลุดเคยถึงปัญหานี้ว่า ปัจจุบันบ้านไหนที่มีลูกชายแล้วไม่คิดยาบ้าต้องถือว่าโชคดีมาก

21. ลักเล็กขโมยน้อย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าปัญหาการลักเล็กขโมยน้อยเป็นปัญหาต่อเนื่องมาจากการมีคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่ร่วมกันกับคนในชุมชน ทำให้มีความพลุกพล่านและผู้คนมิได้มีความสัมพันธ์ต่อกันทั้งหมดดังเดิม

ชุมชนตลาดมาบตาพุดเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบนี้เป็นอย่างมาก ซึ่งส่วนใหญ่คนในชุมชนจะมีอาชีพค้าขาย “เมื่อก่อนบอกตรง ๆ ว่าชุมชนที่ไม่ค่อยมีการลักขโมย แต่ช่วงระยะหลังนี้จะมีมาก เพราะว่าอะไร คนจากที่อื่นมาอยู่เยอะ เข้าบ้านอะไร... พอตกลง... ตกลงอะไรเข้าเนาะนี่ บางทีนี่ในตลาดในซอยนะวางถาดวางอะไรไว้นะก็โดนขโมย”

ส่วนชาวบ้านชุมชนขอร่วมพัฒนา ชุมชนตากวน และชุมชนบ้านพลง ระบุเช่นเดียวกันว่า ข้าวของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่วางหรือแขวนไว้นอกบ้านมักจะถูกลักขโมยไป ไม่ว่าจะเป็นรองเท้าที่ถอดไว้หน้าบ้าน เสื้อผ้าที่ตากไว้ ชุดชั้นในผู้หญิง ฯลฯ อย่างไรก็ดี ปัญหาในช่วงหลัง ๆ นับว่าเบาบางลง เพราะได้รับการดูแลและปราบปรามจากตำรวจ ด้านชุมชนเกาะกกให้ความเห็นว่า การลักขโมยมาจากกลุ่มของพวกคดียาเสพติดเพราะเมื่อคนกลุ่มนี้ต้องการยา แต่ไม่มีเงินซื้อยามาเสพ จึงต้องขโมยของ

สำหรับชุมชนอื่น ๆ ที่ไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้ จากการบอกเล่าของชาวบ้านเกือบทุกชุมชนบอกเป็นเสียงเดียวกันว่าในแต่ละชุมชนมีการลักเล็กขโมยน้อยคล้าย ๆ กัน แต่ไม่ได้อยู่ในขั้นรุนแรง หรือเยอะเหมือนอย่างชุมชนบ้านพลง ชุมชนตลาดมาบตาพุด และชุมชนขอร่วมพัฒนา แต่หากเปรียบเทียบกับสมัยก่อนที่จะเกิดความเปลี่ยนแปลงไปมากอย่างทุกวันนี้ ชาวบ้านอยู่กันโดยไม่ต้องมีรั้วบ้านและไม่ต้องปิดประตูบ้าน ไม่เคยมีข้าวของหาย หรือหากมีบ้าง ชาวบ้านจะรู้กันเองว่า ใครเป็นผู้ขโมย ทำให้สามารถควบคุมกันเองได้ ต่างจากสมัยนี้

22. อุบัติเหตุการจราจร

อุบัติเหตุจากการจราจรก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นบ่อยนับตั้งแต่มีนิคมฯ เกิดขึ้นและมีประชากรแฝงที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นจำนวนมาก ทำให้การสัญจรเป็นไปอย่างพลุกพล่าน¹¹

ตัวแทนชุมชนขอร่วมพัฒนาแล้วว่า กลุ่มคนงานที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน เมื่อทำงานมีเงินก็จะซื้อรถมอเตอร์ไซด์กันเป็นส่วนใหญ่ และมีการขับซิ่งกันอย่างหวาดเสียว ในทำนองว่าซิวอดกัน ซึ่งมีการเกิดอุบัติเหตุบ่อยมาก บางครั้งก็ถึงขั้นเสียชีวิต

ชาวบ้านชุมชนหนองแฟบและชุมชนบ้านบนเล่าว่า ในชุมชนมีอุบัติเหตุรถชนกันบ่อยมากบนถนนเส้นหลักของหมู่บ้าน ส่วนชุมชนบ้านพลบบอกว่า สาเหตุที่เกิดอุบัติเหตุบ่อยครั้งเป็นเพราะสัญญาณหรือเครื่องหมายจราจรต่าง ๆ มีไม่ครบถ้วน บางคนที่ไม่ค่อยชำนาญเส้นทางก็อาจจะพลาดพลั้งก่อให้เกิดอุบัติเหตุได้ ในบางครั้งก็มีการเถวชนคนเดินถนน และเมื่อถามถึงหน่วยงานที่รับผิดชอบก็จะมีการเถียงกัน อย่างเทศบาลก็จะบอกว่าเป็นความรับผิดชอบของกรมโยธาธิการ

บริเวณที่ตัวแทนชุมชนหลายคนระบุว่า เป็นจุดที่มีอุบัติเหตุจราจรบ่อยครั้งในช่วงโมงเร่งด่วนคือ บริเวณสี่แยกวัดโหนดหินซึ่งมีทางแยกเข้าโรงเรียนวัดโหนดหิน ทำให้มีนักเรียนและผู้ปกครองพลุกพล่านในช่วงเร่งด่วน ประกอบกับมีรถยนต์รวมทั้งรถขนส่งสินค้าต่าง ๆ จำนวนมากที่วิ่งเข้า-ออกนิคมอุตสาหกรรม และมักขับซิ่งด้วยความรวดเร็ว จึงมักเกิดอุบัติเหตุขึ้นบ่อย ๆ บริเวณอื่นที่มีอุบัติเหตุจราจรเกิดขึ้นเป็นประจำได้แก่ บริเวณสี่แยกตากวน และทางเข้านิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด

23. รายได้ลด-รายจ่ายเพิ่ม

ผู้ที่ได้รับผลกระทบหลัก ๆ เรื่องรายได้ก็คือ ผู้ประกอบอาชีพภาคการประมง ภาคการเกษตร ภาคการท่องเที่ยว และรวมถึงอาชีพที่เกี่ยวข้องกัน หรือบางอาชีพ ซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชนที่ได้ล่มสลายไป เช่น การหาหอยเสียบ ซึ่งในอดีตระยะของมีหอยเสียบเยอะ เคยมีการเก็บบริเวณแหลมเจริญ กันอ่าว ชาวบ้านเก็บคองและขายได้วันละ 200-300 บาท โดยใช้คันไถ ปัจจุบันอาชีพนี้หายไปแล้ว หรือเช่น อาชีพการเก็บถั่วลิสงเขียวหรือถั่วลิสงหวาน ซึ่งมักขึ้นตามป่าละเมาะและที่สาธารณะต่าง ๆ ชาวบ้านมักนำมาตัดเป็นท่อน ๆ ท่อนละ 1 เมตร เพื่อนำไปร้อยแข่งปลาทุ ร้อยเหน็บดับจาก ร้อยเหน็บหล้าคา ในวันหนึ่ง ๆ จะหากันได้ประมาณ 1,000 เส้น รวม ๆ แล้วนับแสนเส้น โดยจะไปเก็บกันตั้งแต่เช้าซึ่งจะมีรถมารับชาวบ้านไปเก็บถั่วลิสงกัน เจ้าอาวาสวัดกรอกยายชาและตัวแทนชุมชนร่วมกันเล่าว่าชาวบ้านที่ทำอาชีพนี้ไม่มีเงิน รายได้จากอาชีพนี้สามารถส่งลูกเรียนหนังสือได้จนจบ และยังทำให้เกิดอาชีพต่อเนื่องจากการเก็บถั่วลิสงอีกหลายอย่าง ซึ่งอาชีพนี้ก็สูญหายไปพร้อมกับการรุกเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ

ขณะเดียวกันชาวประมงที่อาศัยริมฝั่งทะเลตั้งแต่กรอกยายชาไปถึงบ้านล่าง (เกาะเสม็ด) รายได้เดิมสูงประมาณ 1,000 – 4,000 บาทต่อวัน ปัจจุบันหาได้เพียงไม่กี่ร้อยหรือเพียง 100 บาท

สาเหตุสำคัญข้อหนึ่งของรายได้ลดคือ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินขนาดใหญ่จากพื้นที่ป่าละเมาะ ป่าชายเลน และอื่นๆ พื้นที่เหล่านี้ถูกแปรเปลี่ยนเป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ซึ่งทำให้อาชีพดั้งเดิมที่เคยพึ่งพาอยู่กับธรรมชาติและทรัพยากรท้องถิ่นต้องสูญหายไปด้วย เมื่อโรงงานเปิดดำเนินการก็ก่อให้เกิดมลพิษรูปแบบต่าง ๆ ที่กระทบต่อคุณภาพน้ำ

¹¹ คู่มือชีวิตที่เกี่ยวข้องในภาคผนวก ข-1, ข-3, ข-6, ข-7, ข-13, ข-14, ข-24

ทะเลและสัตว์น้ำในทะเล การที่ปริมาณและคุณภาพของสัตว์น้ำทะเลเปลี่ยนไปก็ย่อมส่งผลกระทบต่อผู้ประกอบการอาชีพประมงและอาชีพต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นคนแกะเนื้อปู แม่ค้าขายอาหารทะเล ฯลฯ เป็นต้น

ส่วนการที่สถานที่ท่องเที่ยวปัจจุบันของระยองเสื่อมโทรมลงอย่างมาก ทั้งด้วยปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งและความสกปรกของน้ำทะเล ก็ทำให้เกิดผลกระทบเกี่ยวโยงกันเป็นลูกโซ่ ตั้งแต่ธุรกิจโรงแรม ธุรกิจรถเช่า ร้านค้า รวมทั้งอาชีพขับรถรับจ้างรับ-ส่งนักท่องเที่ยวของชุมชน ร้านค้าของชุมชนริมทะเลต้องทยอยเลิกกันไป ขณะที่ผู้ประกอบการโรงแรมรายหนึ่งเล่าให้ฟังว่าปัจจุบันรายได้ของโรงแรมลดลงอย่างมาก จากเดิมมีคนเคยพัก 100 เปอร์เซ็นต์ ปัจจุบันเหลือไม่ถึง 10 เปอร์เซ็นต์

ในทางกลับกัน ชาวบ้านกลับมีรายจ่ายบางอย่างเพิ่มขึ้น อันเป็นผลพวงของการพัฒนาอุตสาหกรรมเช่นกัน อาทิ เช่น ค่าน้ำดื่ม ตามที่กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า พื้นที่นี้มีประมาณ 22 ชุมชนกว่าที่ไม่มีน้ำประปาใช้ ทำให้แต่ละครัวเรือนต้องซื้อน้ำถังหรือน้ำแกลลอนเป็นน้ำดื่ม-ปรุงอาหารประจำบ้าน ด้วยราคาลงละ 10 บาท ค่าใช้จ่ายส่วนนี้จะมากหรือน้อยขึ้นกับจำนวนสมาชิกภายในครัวเรือน เช่น ชาวบ้านรายหนึ่งที่ชุมชนรอกยายชาบอกว่า “เดือนหนึ่งใช้ประมาณ 40 - 50 ถัง... เพราะต้องใช้ทุกอย่างนะ ทำกับข้าว ทุกอย่างเลยนะหุงต้มอะไรนี่”

รายจ่ายที่เพิ่มอีกประการหนึ่งคือ ค่ารักษาพยาบาล เนื่องจากชาวบ้านมีสุขภาพอ่อนแอและเจ็บป่วยมากขึ้น ถี่ขึ้น โดยเฉพาะจากปัญหาคลื่นเหิม ดังเช่นที่ผู้นำชุมชนรอกยายชาบอกว่า เขาต้องไปหาหมอเดือนละประมาณ 3 - 4 ครั้ง เฉลี่ยค่ายาและค่ารักษาประมาณเดือนละ 400 - 500 บาท หรือบางทีก็ซื้อยามากินเอง ครั้งละ 60 - 70 บาทบ้าง 150 บาทบ้าง

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาอื่นที่พบว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมที่นี้ไม่ได้มีผลทำให้ความเป็นอยู่ของชุมชนดีขึ้นกว่าเดิม บ้างว่าแย่ลงด้วยซ้ำ เนื่องจากค่าครองชีพสูงขึ้นมาก ประกอบกับมีหนี้สินจำนวนมากจากการผ่อนเครื่องใช้ภายในบ้าน เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ เป็นต้น (จันทนา อินทปัญญา และคณะ, 2543)

ภาวทางสังคมและเศรษฐกิจดังกล่าวสอดคล้องกับคำสรุปสั้น ๆ ถึง “รายได้ลดลงและรายจ่ายจำเป็น” ของอาจารย์ ทศวิ สุวรรณวัฒน์ ประจำภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ชี้ว่าภูมิภาคนี้มีลักษณะการกระจุกตัวของรายได้สูงมากและเศรษฐกิจของที่นี่มักถูกอ้างอยู่เสมอว่าดี แต่ความจริงคือ มีกลุ่มคนที่มีรายได้สูงไม่มากนัก เป็นคนกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น ในทางตรงกันข้าม คนที่นี้กลับมีรายจ่ายสูงขึ้น เพราะค่าครองชีพของที่นี่แพงขึ้น ค่าน้ำประปาก็แพงกว่าภาคอื่น หลายชุมชนต้องซื้อน้ำถังมาใช้เพราะไม่มีน้ำประปา คนเจ็บป่วยก็เพิ่มสูงขึ้นทำให้ต้องสิ้นเปลืองค่ารักษาพยาบาลมากกว่าพื้นที่อื่นที่ไม่มีปัญหามลพิษอุตสาหกรรม

ประธานหอการค้าจังหวัดระยองชี้ตรงกันถึงปัญหาการกระจุกตัวของรายได้ของจังหวัดระยอง และขยายความให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นโดยเปรียบเทียบให้เห็นความต่างกับจังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นหนึ่งในสองจังหวัดยุทธศาสตร์ของการพัฒนาอีสเทิร์นซีบอร์ดว่า จังหวัดชลบุรีมีขนาดเศรษฐกิจใหญ่กว่าของระยองประมาณ 5-6 เท่า โรงงานอุตสาหกรรมก็มีหลากหลายกว่าระยองมาก ที่นั่นมีโรงงานตั้งแต่ขนาดเล็กที่มีคนงานไม่กี่สิบคนไปจนถึงหลายพันคน เป็นประเภทอุตสาหกรรมแบบ Labour intensive ก็เยอะ รวมถึงมีโรงงานที่ไม่ก่อปัญหาใหญ่เรื่องมลพิษมากกว่า แต่ของจังหวัดระยองมีมูลค่าของอุตสาหกรรมใหญ่กว่ามาก โดยมีจำนวนโรงงานน้อยกว่า “คือที่นี่เป็นอุตสาหกรรมหนักขนาดใหญ่ อย่างที่นิคมฯ มาบตาพุด มีไม่กี่โรงงานหรอก เพียงแต่มูลค่าการลงทุนสูง คนจึงมองว่าผลผลิตที่ออกมามีมูลค่าสูงมาก บางครั้งตัวเลขที่จะเอาไปใช้ในการคำนวณผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดดูใหญ่ แต่ความจริง ๆ แล้วมีผู้ผลิตเพียงไม่กี่รายเท่านั้น เมื่อมีการหารเฉลี่ยรายได้ต่อหัว ต่อคนอะไรทำนองนี้ ของจังหวัดระยองจะสูงมากเลย แต่จริง ๆ มันแค่คนกลุ่มเดียวที่มีไม่ถึง 10 เปอร์เซ็นต์ ไม่ถึง 5 เปอร์เซ็นต์ของประชากรระยองทั้งหมด”

24. ปัญหาการจ้างงาน

มีคนท้องถิ่นจำนวนน้อยมากที่ได้เข้าไปทำงานประจำภายในนิคมอุตสาหกรรมทั้ง 3 แห่ง ตัวแทนชุมชนจำนวนหนึ่งเชื่อว่า สาเหตุที่คนท้องถิ่นไม่ได้รับการจ้างก็เพราะทางโรงงานกลัวว่าคนในพื้นที่จะรู้เรื่องภายใน บางโรงงานเกรงว่าเมื่อเกิดอุบัติเหตุแล้วทำให้คนงานเสียชีวิต หากมีคนงานซึ่งเป็นคนในพื้นที่รู้ก็จะนำข่าวที่โรงงานต้องการปิดมาเปิดเผย ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อโรงงานได้ ส่วนเหตุผลเรื่องวุฒิการศึกษาที่กล่าวอ้างกันนั้นไม่น่าจะจริง เพราะว่ามีคนในชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากที่เรียนจบมีความรู้ในระดับ ปวช. - ระดับปริญญาตรี แต่ก็ไม่สามารถหางานในนิคมฯ ได้ ส่วนชุมชนห้วยโป่งในให้เหตุผลที่สมัครงานยากเพราะโรงงานจะรับคนที่มีการศึกษาในระดับเกรด 3 ขึ้นไป

“เขาบอกว่าคนเขาเต็ม รับไม่ได้ บางทีก็บอกให้ไปสมัครที่กรุงเทพ แล้วจะเรียกตัว คนที่ไม่รู้ตาสีตาสา เขาไม่รู้ว่าโรงงานอยู่ตรงไหน จะไปสมัครได้ยังไง ต้องทำเรื่องที่นี่ถึงจะถูกต้อง ลูกชายผมน่าจะจบมาแล้วก็ไปสมัคร เขาก็ทำเฉย ๆ เหมือนไม่มีอะไร ไม่สนใจโยคี จบวิทยาศาสตร์คอมพิวเตอร์มาจากบางแสน” นี่เป็นหนึ่งในเสียงสะท้อนจากผู้นำชุมชนหนองแฟบ

นอกจากนี้ยังมีการใช้ระบบการจ้างงานชั่วคราว หรือ Subcontract โดยให้บริษัทเอกชนเข้ารับเหมางานเป็นช่วง ๆ บริษัทเหล่านี้จะมีพนักงานของตัวเอง หรือบางบริษัทก็มีการจ้างคนในชุมชนบ้าง แต่เป็นงานใช้แรงงาน อาทิ ทำสวน ก่อสร้าง โดยงานเหล่านี้ไม่เป็นงานถาวร ทำให้สักระยะหนึ่งก็ตกงาน บางรายเล่าให้ฟังว่าเคยเป็นลูกจ้างประจำในโรงงานแห่งหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ประสบปัญหาภาวะเศรษฐกิจ มีการจัดระบบงานใหม่เป็น Subcontract จึงเสมือนว่าเขาถูกปลดออกจากตำแหน่งโดยปริยาย เมื่อหมดงานเขาไม่สามารถกลับเข้าไปเป็นพนักงานประจำได้เหมือนเดิม

ในสภาวะที่การประกอบอาชีพเดิม เช่น ประมงและเพาะปลูกทำได้ยากขึ้น การที่อุตสาหกรรมไม่อาจเป็นคำตอบหรือที่พึ่งได้จึงเป็นสภาพทางตันสำหรับชาวชุมชนใกล้เคียงนิคมฯ ขนาดใหญ่ของประเทศแห่งนี้

25. การเมืองท้องถิ่น

เทศบาลเมืองมาบตาพุดเป็นแห่งที่ 6 ของประเทศที่มีการเลือกตั้งนายกเทศมนตรีโดยตรงจากประชาชนซึ่งเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2544 อันเป็นปีเดียวกับที่มีการยกระดับเทศบาลตำบลเป็นเทศบาลเมือง ในระบบเดิมนั้นประชาชนจะใช้สิทธิเลือกสมาชิกสภาเทศบาล และสภาเทศบาลจึงทำหน้าที่เลือกนายกเทศมนตรีอีกทอดหนึ่ง

ช่วงของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่าการเมืองในระดับเทศบาลมีความขัดแย้งกันสูงมากระหว่างฝ่ายบริหารของนายกเทศมนตรีและฝ่ายสภาเทศบาล ผู้แทนของฝ่ายบริหารให้สัมภาษณ์ว่าความขัดแย้งนี้เป็นอุปสรรคใหญ่ที่ทำให้ไม่สามารถดำเนินนโยบายสำคัญ ๆ เพื่อชุมชนตามที่พูดไว้ในระหว่างการหาเสียงได้ เช่น นโยบายการจัดหาน้ำประปาแก่ชุมชนเป้าหมายภายในเวลา 4 ปี รวมถึงนโยบายการประกันภัยหมู่ ก็จะผลักดันให้มีการประกันภัยเพื่อคุ้มครองชุมชนในเขตเทศบาลด้วยการประสานงานกับโรงงาน เป็นต้น แต่เมื่อมีการนำเรื่องเข้าสู่สภา กลับไม่ได้รับการสนับสนุนจากสภาจึงไม่สามารถขออนุมัติงบประมาณมาดำเนินการได้

สถานการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับความเห็นของผู้นำของหลายชุมชนที่ว่า สาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมาบตาพุดที่เดือดร้อนจากปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องมลพิษ สุขภาพ สาธารณูปโภค และอื่น ๆ แต่ไม่ได้รับการแก้ไข ก็เนื่องจากความขัดแย้งและเห็นแก่ผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มของนัการเมืองท้องถิ่น ภาวะที่เป็นอยู่ทำให้ชุมชนเปราะบางและมีความรู้สึกไม่พึงพอใจเทศบาลไม่ได้

อย่างไรก็ดีจากการสอบถามตัวแทนฝ่ายบริหารของเทศบาลพบว่า ทางเทศบาลไม่มีอำนาจหลายอย่างเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่นี้ เช่น ไม่มีอำนาจที่จะอนุมัติหรือไม่อนุมัติให้สร้างโรงงานต่าง ๆ ภายในนิคมอุตสาหกรรม ที่

อยู่ในพื้นที่เทศบาลฯ เนื่องจากเป็นอำนาจโดยตรงของการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ยกเว้นเฉพาะโรงงานประเภท 1 - 3 ที่ทางเทศบาลจะมีอำนาจอนุมัติให้สร้างและสามารถสั่งปิดการดำเนินงานได้ บทบาทที่ทางเทศบาลฯ สามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับกรณีปัญหาจากนิคมอุตสาหกรรมมาตาพุดได้ อยู่เพียงขั้นของการติดต่อประสานงานทั่วไปหรือกรณีที่มีปัญหาร้องเรียนจากชุมชน

ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาขึ้น อันเป็นผลมาจากการดำเนินกิจกรรมของโรงงานต่าง ๆ จากนิคมอุตสาหกรรม ทางเทศบาลจึงไม่สามารถดำเนินการแก้ไขหรือเข้าไปจัดการอะไรได้ เนื่องจากสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่นอกเหนือขอบเขตอำนาจที่เทศบาลมีอยู่

26. ภาพพจน์เสียหาย

ผู้แทนชุมชนและบุคคลหลายคนที่ให้สัมภาษณ์มีความรู้สึกคล้ายกันว่า ปัญหามลพิษที่มาตาพุดทำให้มาตาพุดมีภาพพจน์ที่ไม่ดีนักในสายตาของคนทั่วไป เพราะที่นี้กลายเป็นตัวอย่างผลกระทบด้านลบของการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ทำให้ชาวบ้านจังหวัดอื่น ๆ เช่น ชาวบ้านจากอำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา และชาวบ้านจากจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ หรือกลุ่มต่าง ๆ มาศึกษาเป็นตัวอย่างความผิดพลาดของการพัฒนาอันเกิดจากการที่รัฐบาลปล่อยปละละเลยไม่แก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง แม้ว่าในขณะเดียวกันผู้แทนชุมชนหลายคน เด็กนักเรียน และครูที่ให้สัมภาษณ์ต่างก็มีความรู้สึกที่ไม่อยากให้สภาพที่ชาวบ้านมาตาพุดประสบอยู่ต้องเกิดขึ้นกับที่อื่นอีก

ประธานหอการค้าจังหวัดระยองมีความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า ระยองมีภาคเศรษฐกิจอยู่หลายภาคด้วยกัน ไม่ใช่เฉพาะภาคอุตสาหกรรมภาคเดียว ข่าวสารเชิงลบจากมลพิษอุตสาหกรรมที่เผยแพร่สู่สาธารณะมักไปกระทบเศรษฐกิจภาคอื่น ๆ ด้วย ยกตัวอย่างเช่น การเกษตร การท่องเที่ยว การประมง ทำให้คนทั่วไปเชื่อว่าผลผลิตทางอาหารจากที่นี่มีสารตกค้างหรืออะไรพวกนี้ หรือเมื่อมีข่าวว่าประชาชนไปพบปลาตายตามชายหาดและบอกว่าเป็นเพราะน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม ชาวแบบนี้เผยแพร่ออกไปโดยที่ไม่สามารถพิสูจน์สาเหตุที่แท้จริงว่าเป็นเพราะโรงงานหรืออาจเป็นเพราะชาวประมงเทปลาที่ไม่ใช้ทิ้งเอง แล้วบังเอิญโดนน้ำซัดเข้าฝั่ง ก็จะกลายเป็นข่าวใหญ่ และทำให้คนที่ไม่รู้ข้อเท็จจริงเหล่านี้มีภาพที่ไม่ดีต่อระยอง คนก็ไม่อยากมาเที่ยว มากินอาหารทะเลที่นี่ ซึ่งจะกระทบเศรษฐกิจอื่น ๆ ไปด้วย จำเป็นที่จะต้องมืองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมเข้ามาควบคุมดูแลเรื่องนี้จริงจัง

27. เบื้องการศึกษา-งานวิจัย

ระหว่างการศึกษากาตสนาม ผู้ศึกษาถูกตั้งคำถามจากผู้นำชุมชนหลายคนที่พูดคุยด้วยว่า

“ศึกษาแล้วไปทำอะไร”

“ศึกษาแล้วช่วยแก้ปัญหาให้ชาวบ้านได้หรือไม่”

“มีหลายหน่วยงานเข้ามาศึกษา แล้วก็เงียบหายไป ชาวบ้านไม่เคยรู้ว่าผลเป็นอย่างไร”

“มาศึกษากันเยอะ แต่ไม่เห็นมีประโยชน์อะไรกับชาวบ้านเลย”

ฯลฯ

คำถามเจือปนน้ำเสียงเอือมและเหนื่อยหน่ายที่ผู้ศึกษาได้รับ รวมถึงคำพูดอย่างตรงไปตรงมาของผู้แทนชุมชนบางคน บอกได้ชัดเจนว่า คนมาตาพุดจำนวนไม่น้อยเบื่องานการศึกษาและงานวิจัยที่มีหลายหน่วยงานเข้ามาทำ เพราะเห็นว่าไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไร ปัญหายังเกิดซ้ำซากเหมือนเดิม ไม่มีอะไรดีขึ้นอย่างแท้จริง เช่นเดียวกับความเห็นของผู้แทนฝ่าย

บริหารของเทศบาลเมืองมาบตาพุดที่กล่าวว่า ที่ผ่านมามีการศึกษาวิจัยเรื่องมาบตาพุดกันมาก แต่ไม่เห็นว่าจะมีประโยชน์อะไรต่อกับชุมชน แม้แต่ตัวงานวิจัยเองทางเทศบาลก็ยังไม่เคยเห็น ไม่มีการส่งมาให้ดูสักที

ขณะที่ครูนวลปรารักษ์ พูนกิจ ที่พยายามต่อสู้เรียกร้องให้เกิดการแก้ไขปัญหามลพิษมาตลอดหลายปีก็หมดความหวังกับงานศึกษาวิจัยที่มีคนทำกันมากมาย โดยเฉพาะเรื่องของสุขภาพ ซึ่งเธอเล่าว่า “เรื่องของสุขภาพ ครูขอฝากนิดหนึ่งว่า ถ้าจะทำ ขอให้ทำจริง ๆ คืออยากจะเจอตรงนี้นานแล้ว เพราะว่าแต่ละฝ่ายมานี้มาเอาข้อมูลไปปับ มาครั้งแรกเหมือนกับด้านเดิมที่เคย คือช่วยเราเต็มที่เหมือนกับว่าจะให้ข้อมูลกับเราเต็มที่ (เหมือนกัน) แต่พอกลับไปแล้วไม่รู้ไปเจออะไรหรือยัง ไม่ทราบ เปลี่ยนไปมองว่าไม่มีผลกระทบอะไรในเรื่องสุขภาพ...แม้แต่ผอ. (ผู้อำนวยการ) ของสถาบันมะเร็งที่มา (ศึกษา) เอง ก็ไม่กล้าพูดจริง ๆ พูดแต่ว่า ไม่มีผลกระทบ เราถามว่าแน่ใจหรือว่าไม่มีผลกระทบ”

28. ไม่เชื่อโรงงาน-หมดหวังในการพึ่งพาหน่วยงานรัฐ

ความไม่เชื่อถือในคำพูดของฝ่ายโรงงานเกิดขึ้นโดยเป็นผลมาจากการที่โรงงานไม่สามารถปฏิบัติในสิ่งที่ประชาสัมพันธุ์ไว้กับชุมชนได้ การไม่เปิดเผยข้อมูลของฝ่ายโรงงาน การบ่ายเบี่ยงที่จะรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้นหรือการไม่ให้ความสำคัญกับการสร้างหลักประกันความปลอดภัยต่อประชาชน

ตัวแทนชาวบ้านเล่าว่า เมื่อโรงงานจะเข้ามาก่อสร้างในพื้นที่ใกล้ชุมชนจะมีการประชาสัมพันธ์โครงการไว้ดี มีการพูดจากับชาวบ้านค่อนข้างดีและแสดงให้เห็นว่าโรงงานที่จะสร้างมีระบบดี มีมาตรฐาน แต่เมื่อโรงงานเปิดดำเนินการแล้วกลับไม่เป็นอย่างที่พูดเอาไว้

ชาวบ้านเคยเจรจาขอให้โรงงานในนิคมอุตสาหกรรมฯ จัดตั้งกองทุนอุบัติภัยขึ้นมาเพื่อเป็นการประกันความเสียหายแก่ชาวบ้าน ผู้ประกอบการก็จะอ้างว่าได้เสียภาษีไปแล้ว เมื่อชาวบ้านร้องว่า ปัญหามลพิษที่มาบตาพุดเดิมที่แล้วอากาศแย่แล้ว ผู้ประกอบการก็จะอ้างว่า มลพิษอากาศที่มาบตาพุดยังอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน แต่ขณะเดียวกันผู้ประกอบการก็ไม่กล้ารับประกันว่าจะไม่เกิดอุบัติเหตุขึ้น ทั้งยังมีการขยายโรงงานโดยไม่แยแสต่อเสียงของชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วย

ส่วนความหมดหวังในการพึ่งพาหน่วยงานรัฐเป็นผลมาจากการที่ผู้เดือดร้อนมีความเห็นว่า รัฐมีปัญหาตั้งแต่ระดับของนโยบายและการดำเนินการ กล่าวคือ ในขณะที่เร่งการพัฒนาอุตสาหกรรมแต่การพัฒนาส่วนอื่น ๆ กลับล่าช้า ทั้งรัฐยังปิดบังข้อมูลแก่ชุมชน ไม่กล้าพูดความจริงกับประชาชน ต่อเมื่อต้องแก้ปัญหา โดยทั่วไปก็ทำแบบเฉพาะหน้า ปัญหาความเดือดร้อนที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ไม่ได้รับการแก้ปัญหาที่ต้นตอ

ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ กรณีการจัดการความเดือดร้อนของชาวบ้านและโรงเรียนจากปัญหากลิ่นเหม็น ภายใต้การดำเนินการที่ดูเหมือนจะ “เต็มที่” ของภาครัฐ แม้ว่าทุกวันนี้สภาพปัญหาอาจดีขึ้น แต่ก็ยังมีกลิ่นปะปนมาในอากาศเป็นช่วง ๆ แม้แต่ช่วงที่คณะผู้ศึกษาลงเก็บข้อมูลก็ยังได้รับกลิ่นเหม็นเป็นพัก ๆ ชาวบ้านจึงรู้สึกว่าการพึ่งพาการแก้ปัญหายังจริงจังไม่ได้เลย ได้เพียงในระดับบรรเทาลง ทั้งนี้แทบไม่ต้องพูดถึงการแสดงความรับผิดชอบในกรณีรัฐเองเป็นต้นเหตุของปัญหา ในทำนองเดียวกัน รัฐก็ไม่มีมาตรการจัดการหรือลงโทษเอกชนหรือนักลงทุนที่กระทำผิดอย่างจริงจัง

ในภาพรวม ชาวบ้านยังรู้สึกว่ารัฐไม่เปิดกว้างที่จะรับรู้ความเดือดร้อนของประชาชน ตรงกันข้ามกลับพยายามบิดเบือนและหรือปกปิดข้อมูลต่อชุมชนด้วย ตัวอย่างเช่น ปัญหาการลักลอบปล่อยน้ำเสียลงสู่ทะเล ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ในพื้นที่นี้ โดยเฉพาะช่วงเวลาฝนตกหนัก เช่น บางครั้งมีการปล่อยน้ำสีเหลือง ๆ จากทางโรงปูลงทะเล เมื่อชาวบ้านร้องเรียนขึ้นมา ฝ่ายผู้เกี่ยวข้องก็จะอ้างกับชาวบ้านว่าเป็นจิปาถะ แต่ชาวบ้านมั่นใจว่า ไม่ใช่

หรือกรณีการแก้ไขปัญหามลพิษ สุขภาพ ดังเช่นที่ครู โรงเรียนมาบตาพุดสะท้อนว่า “ส่วนใหญ่จะเป็นหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเรื่องสุขภาพนะ หมอเองเขาก็ไม่กล้าระบุ อันนี้ครูก็เห็นใจเขานะ เพราะเขาเองก็ไม่กล้าจะพูดออกมา... เขาบอกว่ามันก่อนะเรื่องด้วยนะสารตัวนี้ แต่ถ้ามาดูในที่เขาวัดแล้ว เขาก็บอกว่ามันไม่เกินมาตรฐาน” นั่นคือสิ่งที่ครู โรงเรียนมาบตาพุด

พันพิทยาการได้แต่คับข้องใจ เพราะความเห็นของฝ่ายสาธารณสุขที่ดูเหมือนว่าเรื่องยังเป็นที่ยอมรับได้นั้น สำหรับความรู้สึกของครูก็คือเสี่ยงแล้ว

แม้แต่เด็กนักเรียนโรงเรียนมาบตาพุดฯ ยังสะท้อนว่า รัฐบาลควรสั่งให้ย้ายโรงงานออกไปจากชุมชนมากกว่าย้ายโรงเรียนจึงถูกต้อง การย้ายโรงเรียนทำให้พวกเขาต้องเดินทางไปโรงเรียนไกลขึ้น และต้องกลับมาบ้านที่อยู่ในที่เดิม ครอบครัวก็อยู่ที่เดิม การติดตั้งแอร์ก็ไม่ได้แก้ปัญหา นอกจากนี้แอร์ที่ทางโรงงานคิดให้มีหลายเครื่องที่ใช้ไม่ได้

ส่วนตัวแทนภาคธุรกิจให้สัมภาษณ์กล่าวถึงการแก้ปัญหากลิ่นเหม็นที่โรงเรียนมาบตาพุดฯ ด้วยการติดตั้งแอร์และมีการย้ายโรงเรียนไปในที่สุดว่า “การแก้ปัญหาที่ผ่านมาของหน่วยงานรัฐเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ปัญหาสุขภาพของประชาชนไม่ดีขึ้น” และ “การลงมาเก็บข้อมูลเช่นนี้ (งานวิจัยที่ทำอยู่) ก็เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า กระทรวงสาธารณสุขล้าหลังมาก”

นอกจากนี้เขายังเห็นว่า “กลไกการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมก้าวไม่ทันกับการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม ทั้งกระทรวงมหาดไทย กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ขณะที่กระทรวงอุตสาหกรรมโตเร็วกว่ากระทรวงอื่นมาก

“ในระดับโครงสร้างการเมือง - การบริหารส่วนท้องถิ่นก็มีปัญหา เป็นที่ทราบกันดีที่นี้ว่า ข้าราชการระดับซี 8 ขึ้นไปไม่สามารถทำอะไรได้ แม้จะรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้น เนื่องจากปัญหาที่เป็นปัญหาระดับชาติ ใหญ่โตเกินกว่าที่หน่วยงานท้องถิ่นจะแบกรับได้”

อีกกรณีให้เห็นได้ชัดก็คือกรณีการถมทะเลของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดที่ชาวบ้านกล่าวว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการกัดเซาะชายหาดอย่างรุนแรง ซึ่งผู้เดือดร้อนได้ยื่นเรื่องร้องเรียนถึงหน่วยงานราชการท้องถิ่น รวมถึงผู้ว่าราชการจังหวัดจนถึงระดับกระทรวงแต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ปัจจุบันรัฐบาลโดยกระทรวงคมนาคมจัดประชุมหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหมด รวมถึงกรมเจ้าท่า ซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบดูแลพื้นที่ชายฝั่ง ที่ประชุมมีมติสรุปให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทำเรื่องของงบประมาณสร้างเขื่อนกันคลื่นฟังกไปที่กรมเจ้าท่าจำนวน 176 ล้านบาท โดยกรมเจ้าท่าเรียกเก็บเงินจำนวนนี้จากการนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด การก่อสร้างเขื่อนกันคลื่นฟังกเริ่มเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2543 แต่ทว่าแผนการนี้ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง ขณะที่การถมทะเลมีผลทำให้กระแสน้ำบริเวณใกล้เคียงเปลี่ยนทิศ เกิดกระแสน้ำวน และทะเลบริเวณหาดตากวนใกล้จุดถมทะเลของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดกลายเป็นทะเลเปิด น้ำทะเลเน่าเสีย และเกิดการสะสมของตะกอนเลน

บทที่ 5

การรับมือและการจัดการปัญหา

การพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดได้นำพาความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่และมากมายมาสู่พื้นที่แห่งนี้ ทั้งด้านบวกและด้านลบ โดยที่ชุมชนท้องถิ่นที่นี้คือผู้ที่อยู่กับความเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างไม่อาจต้านทานและยากที่จะหลีกเลี่ยง อย่างไรก็ตามจากข้อค้นพบต่าง ๆ ในการศึกษาครั้งนี้ คือภาพสะท้อนที่ชัดเจนถึงด้านลบของการพัฒนาที่เกิดขึ้น และแน่นอนว่าผลพวงนี้ย่อมตกอยู่กับคนภายในชุมชนที่อาศัยอยู่ แม้การพัฒนาที่มาบตาพุดได้ผ่านระยะเวลามาแล้วถึง 20 ปี ทว่าสาธารณชนและสังคมวงกว้างเพิ่งได้ยินหรือคุ้นเคยมากขึ้นกับคำว่า มาบตาพุดเพียงเมื่อ 4-5 ปีนี้เอง ภายหลังจากที่ข่าวมลพิษอากาศครั้งรุนแรงที่ทำให้เด็กนักเรียนล้มป่วยพร้อมกันคราวเดียวหลายสิบคนแพร่สะพัดผ่านสื่อต่าง ๆ ทั่วประเทศเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2540¹

เหตุการณ์ครั้งนั้นเสมือนช่วยเปิดประตูพื้นที่นี้ให้คนภายนอกและหน่วยราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเข้าไปค้นหาและตรวจสอบข้อเท็จจริงอย่างเอิกเกริกเป็นครั้งแรก ความจริงและประจักษ์หลักฐานหลายอย่างที่ผ่านมาการนำเสนอของสื่อมวลชน นักวิชาการ และบุคคลอีกหลายกลุ่มจึงได้สะท้อนให้เห็นถึงภาพผลพวงด้านร้ายของการพัฒนาที่ผ่านมาในระดับหนึ่ง รวมทั้งความไร้ประสิทธิภาพในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนผู้ลงทุน หรืออีกนัยหนึ่งคือ การจัดการปัญหาของรัฐบาล ผู้เป็นเจ้าของนโยบายการพัฒนา และของเจ้าของกิจการผู้เข้ามาใช้พื้นที่นี้เป็นแหล่งลงทุน

ในส่วนของบทนี้เป็นการศึกษาและประมวลข้อมูลแนวทางการรับมือและการจัดการปัญหาผลกระทบ โดยเฉพาะทางด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงต่อการแก้ไขและป้องกันปัญหา และชุมชนที่เรียกว่าผู้ได้รับผลกระทบ² โดยประมวลและวิเคราะห์จากคำบอกเล่าของผู้ให้สัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมายเฉพาะของการศึกษา บุคคลต่าง ๆ ในพื้นที่มาบตาพุด และจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเชิงเอกสาร โดยจะแยกกล่าวเป็น 7 ระดับด้วยกันคือ ระดับบุคคลและครัวเรือน, ระดับชุมชน, ระดับสถานประกอบการ, ระดับหน่วยงานราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค, ระดับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น, ระดับการนิคมอุตสาหกรรม และระดับรัฐบาล

1. ระดับบุคคลและครัวเรือน

การศึกษานี้ได้รวมบุคคลและครัวเรือนไว้ในระดับเดียวกันหรือเป็นกลุ่มเดียวกัน เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนในการวิเคราะห์และการนำเสนอเรื่อง

จากการสัมภาษณ์ การประมวลข้อมูล และการวิเคราะห์ของผู้ศึกษาพบว่า แนวปฏิบัติและลักษณะการรับมือกับปัญหาที่มากกระทบแต่ละบุคคลและแต่ละครอบครัวในพื้นที่มาบตาพุด โดยทั่วไปมีลักษณะร่วมกัน ทั้งในแง่ความคิดและวิธีการ แบ่งคร่าว ๆ ได้เป็น 2 แนวทาง คือ

¹ ดูภาคผนวก จ - 2

² ดูภาคผนวก จ - 3 และ จ - 4

1.1 จำยอมทนและแก้ปัญหาแบบเฉพาะหน้า

วิธีการรับมือปัญหาของชาวมาบตาพุดส่วนใหญ่ ในเบื้องต้นที่สุดก็คือการอดทนและจำยอมรับสภาพปัญหา ชาวบ้านมาบตาพุดได้แต่พยายามช่วยเหลือและแก้ปัญหาให้ตัวเองและญาติพี่น้องด้วยวิธีต่าง ๆ ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หรืออาจเรียกว่าเป็นการแก้ปัญหาแบบเฉพาะหน้า เช่น เมื่อมีปัญหากลิ่นเหม็น ก็ปิดบ้าน ปิดประตูหน้าต่าง เอาผ้าชุบน้ำปิดจมูก หากใครมีรถก็ขับรถหนีกลิ่นเหม็นไปไกล ๆ โดยอาศัยทิศทางลมช่วยในการหนีกลิ่น ซึ่งชาวบ้านมักชำนาญทิศทางการหนีกลิ่น แต่ถ้ากลิ่นมานาน้อย ๆ ชาวบ้านจะชินชา หรืออย่างเช่นในกรณีเมื่อมีปัญหาน้ำบ่อต้นใช้ไม่ได้ สีเป็นสนิมแดงบ้าง เหลืองบ้าง มีผ้าจับบ้าง ก็แก้ด้วยการกรอง-ใส่คอลรีน-ต้ม ล้างบ่อ หรือใส่หินลงไปบ่อให้ตกตะกอน หรืออาจปรับเปลี่ยนการเข้ามาเป็นใช้เฉพาะชักผ้า-รดน้ำต้นไม้เท่านั้น และซื้อน้ำถังมาใช้ดื่ม-หุงต้มแทน เมื่อมีปัญหาหาดพัง-เล่นน้ำทะเลไม่ได้ก็ไปเที่ยวหาดที่ไกลขึ้น กรณีที่เนื้อปลาที่จับจากทะเลมีกลิ่นเหม็นน้ำมันก็ปรุงกลิ่นและทนกลิ่นเหม็นนั้น ฯลฯ การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นล้วนเป็นไปในลักษณะเฉพาะหน้าและฉาบฉวย

เราพบว่า การที่ชาวบ้านต้องทนกับปัญหานั้นอยู่ในขั้นของความ “เคยชิน” กับปัญหา ทำให้ชาวบ้านหลายคนไม่รู้สึกรู้ว่า “ปัญหา” เป็น “ปัญหา” เช่น กรณีกลิ่นเหม็น ชาวบ้านหลายคนอยู่จนชินจนไม่รู้สึกรู้ว่ามีกลิ่นอีกต่อไป เช่น มีชาวบ้านเล่าว่า เขาขับรถผ่านโรงแยกก๊าซธรรมชาติของ ปตท. บ่อยจนชิน และไม่ได้กลิ่นก๊าซอีก ต่อเมื่อพาคนนอกพื้นที่ผ่านไปทางนั้น และมีการบ่นเรื่องกลิ่นเหม็นขึ้นมา จึงทำให้ตัวเองรู้สึกแปลกใจขึ้นมาว่า ทำไมเขาจึงไม่ได้กลิ่นเลย

อย่างไรก็ดีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยก็พร้อมให้ความร่วมมือในการแก้ปัญหา ความร่วมมือของชาวบ้านมาบตาพุดในนามบุคคลหรือระดับครัวเรือนเพื่อให้มีการแก้ปัญหาจะมีลักษณะประนีประนอมและถ้อยทีถ้อยอาศัยเป็นหลัก คนมาบตาพุดส่วนใหญ่ไม่ได้ต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมมาก่อน เป้าหมายของการแก้ปัญหา ก็เพื่อ “ให้โรงงานอยู่ได้ และก็ขอให้เราอยู่ได้” ดังที่ตัวแทนชุมชนคนหนึ่งสะท้อนออกมา

และมีคนอีกกลุ่มที่ตัดสินใจหนีปัญหาไปเลย ด้วยการย้ายบ้านหนีหรือย้ายถิ่นฐานไปทำการเกษตรในท้องถิ่นอื่น ปัจจุบันมีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่คิดอยากอพยพไปอยู่ที่อื่นที่ตัวเองและครอบครัวควรจะอยู่อย่างไม่ต้องวิตกกังวลอย่างตอนนี้ แต่ก็ไม่สามารถทำได้ เพราะการย้ายถิ่นฐานคือเรื่องใหญ่ของแต่ละครอบครัวและต้องการปัจจัยอื่น ๆ เชื้ออำนาจ ฉะนั้นในท่ามกลางสภาพที่เป็นอยู่ เราจึงพบว่ามีคนจำนวนไม่น้อยเช่นกันที่อยู่ที่มาบตาพุดอย่างจำยอมและต้องทนกับภาวะปัญหาที่เกิดขึ้น จนกลายเป็นความเคยชิน ความอดัดอดคับข้อง หดหู่ เครียด จนถึงขั้นคับแค้นก็มี ดังเช่นที่เด็กนักเรียนโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคารระบายออกมา

1.2 พยายามแก้ปัญหาที่ต้นเหตุและแก้ไขระยะยาว

ชาวบ้านจำนวนน้อยที่มีความคิดและพยายามต่อสู้ให้มีการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุจริง ๆ และต้องการผลักดันให้มีการแก้ไขปัญหาระยะยาวเพื่ออนาคตของลูกหลานภายในชุมชน คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่พยายามรวมตัวและลุกขึ้นมาต่อสู้ เพราะเห็นว่าถ้าฟังการแก้ปัญหาเฉพาะหน้านั้นไม่เพียงพอ ดังเช่นที่แกนนำการต่อสู้เรียกร้องคนหนึ่งของขบวนการพัฒนาเล่าว่า วันหนึ่งมีกลิ่นเหม็นรุนแรงพัดเข้าสู่ชุมชน ชาวบ้านพากันหนีไปหมด ใครมีรถก็ขับรถหนีไป มีเพียงคนพิการคนหนึ่งที่ไม่สามารถหนีไปไหนได้ เพราะขาขาดหนึ่งข้าง พ่อแม่พี่น้องญาติ ๆ ก็หนีกันไป ชายทะเลเพื่อสูดอากาศบริสุทธิ์ ยกเว้นชายพิการคนนั้น ภาพที่เห็นทำให้เกิดความสะเทือนใจและกลายเป็นแรงบันดาลใจว่าถึงเวลาที่ต้องรวมตัวกันต่อสู้เรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมกลับคืนมา และก็พยายามต่อสู้เรื่อยมา แต่ก็พบว่ายังไม่สามารถทำให้เกิดการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุได้

ชาวบ้านกลุ่มนี้มีความพยายามร้องเรียนและต่อสู้เพื่อให้ปิดโรงงานที่ก่อปัญหา และไม่ขยายต้นเหตุของปัญหาเพิ่มเติม นั่นคือ ไม่ให้ขยายโรงงานเพิ่ม แต่ความพยายามนี้ก็ยังไม่ได้ผล

การรับมือกับปัญหาในพื้นที่มาบตาพุดที่เป็นการแก้ปัญหาต้นเหตุหรือในระยะยาวเป็นเรื่องที่ไม่อาจทำได้ในระดับบุคคลหรือครัวเรือน ยกเว้นการหนีปัญหาหรืออยู่อย่างจำยอม ซึ่งภาวະดังกล่าวเป็นสิ่งอันตราย เนื่องจากไม่อาจคาดเดาได้ว่า การอยู่ในภาวะจำยอมที่ทำให้ต้องจำนนต่อความเดือดร้อน จะทำให้แรงกดดันที่มีอยู่ทำให้คนเครียดจนถึงขั้นคับแค้นและนำไปสู่การกระทำอันรุนแรงในอนาคตได้หรือไม่

2. ระดับชุมชน

ระดับชุมชนในที่นี้รวมชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมาบตาพุด โรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร ตลอดจนวัดภายในพื้นที่ การรวมตัวของชุมชนเกิดขึ้นเมื่อไม่อาจทนต่อกลิ่นเหม็นที่แทรกซึมปะปนอยู่ในอากาศเกือบตลอดเวลา นำไปสู่การปรึกษาหารือและรวมตัวกันเรียกร้องต่อสู้ การศึกษานี้พบว่าทั้งชุมชน วัด และโรงเรียน ต่างก็มีบทบาทสำคัญในการผลักดันจนกรณีปัญหามาบตาพุดได้รับความสนใจของสาธารณชนและนำมาสู่ความพยายามแก้ไขปัญหาคืบคลานในระดับหนึ่ง โดยชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องนี้ด้วย

การรับมือและการจัดการปัญหาของระดับชุมชนอาจจัดลำดับขั้นได้ดังนี้

2.1 การร้องเรียน เพื่อบอกกล่าวหรือแจ้งให้หน่วยงานหรือผู้ประกอบการรู้ว่าเกิดปัญหาอะไรกับชาวบ้านบ้าง และให้ช่วยดำเนินการแก้ไขปัญหา โดยมากเป็นการยื่นจดหมายและโทรศัพท์ไปแจ้งให้ทราบ ตั้งแต่การนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดไปจนถึงคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม สภาผู้แทนราษฎร และทำเนียบรัฐบาล

2.2 การขอข้อมูล จากหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องและจากโรงงาน รวมถึงการขอให้ทางโรงงานที่ก่อปัญหาส่งเจ้าหน้าที่ไปพบปะชาวบ้านเพื่อรับทราบปัญหาและเป็นข้อมูลให้โรงงานแก้ไขปัญหาต่อไป

2.3 การเรียกร้อง ที่ผ่านมามีหลายรูปแบบ เช่น การยื่นจดหมายเพื่อเรียกร้องขอให้ราชการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการแก้ไขปัญหา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องกลิ่นเหม็น เรื่องน้ำประปา เรื่องชายหาดพัง หรือเรียกร้องให้โรงงานบอกชาวบ้านให้ทราบล่วงหน้าด้วยว่า โรงงานจะทำอะไร เช่น จะหยุดระบบการผลิต หรือ shutdown โรงงาน ขอสัญญาณเตือนให้ชาวบ้านรู้ล่วงหน้า, ขอให้ดำเนินการมาตรการลดผลกระทบต่าง ๆ รวมถึงมาตรการสร้างหลักประกันความปลอดภัยเพื่อรองรับปัญหาและผลกระทบที่จะเกิดกับชาวบ้าน เป็นต้น

ในเรื่องการรวมตัวนั้น อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มครูที่โรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคารเป็นกลุ่มแรก ๆ ที่ลุกขึ้นมาช่วยเหลือตัวเอง เนื่องจากอยู่ใกล้ต้นตอของมลพิษมากที่สุด

ครูนวลปรางค์ พูนกิจ หนึ่งในครูห้าคนแรกที่เริ่มสอนที่นี่มาตั้งแต่โรงเรียนเริ่มเปิดในปี พ.ศ. 2522 ย้อนอดีตให้ฟังว่า การร้องเรียนปัญหาเริ่มต้นประมาณปี พ.ศ. 2536 ตอนแรกก็เป็นปัญหาฝุ่น เสียงดัง และพื้นสะเทือนจากการสร้างโรงกลั่นน้ำมันที่จุ ๆ ก็โผล่มาอยู่ใกล้โรงเรียน พอปี พ.ศ. 2538 โรงกลั่นสร้างเสร็จปัญหากลิ่นก็เกิดตามมา กลิ่นเหม็นมากและโชยมาเกือบตลอดจนอยู่กันไม่ได้

“พวกครูที่บ้านพักครูจะเครียดมาก เพราะว่ากลิ่นมันจะมาตลอด มาเรื่อย ๆ เราไม่ได้พักผ่อนเหมือนกันเสียงแรก ๆ ที่เดินเครื่องทดลองก็เสียงดัง แล้วก็กลิ่น พอกลิ่นนี้ เราเหมือนกับมันอยู่แบบทมานนะ อากาศไม่สดชื่น...อยู่บ้านพักครูนี้เราต้องปิดหน้าต่างหมด มันจะอับมันจะอบเหมือนอยู่ในกล่อง...จะเปิดหน้าต่างระบายอากาศไม่ได้เลย...พอกลิ่นมานี้ทุกคนก็วิ่งไปหมด คือจะเครียดกันหมด ไม่รู้ว่าจะทำไง”

ภาวะที่เกิดขึ้นทำให้โรงเรียนต้องพักการสอนเป็นช่วง ๆ หรือไม่ทั้งครูทั้งเด็กก็ต้องฝึกเรียนหรือสอนให้ผ่าน ๆ ไป เมื่อรุนแรงหนักเข้า ผู้อำนวยการโรงเรียนจึงแต่งตั้งคณะกรรมการด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดูแลปัญหานี้แทนครูและนักเรียนทั้งโรงเรียน ครูนวนลปรางค์ ซึ่งเป็นหนึ่งในคณะกรรมการเล่าถึงความพยายามต่าง ๆ ที่ต้องการนำพาโรงเรียนให้พ้นจากปัญหานี้ว่า “ตอนแรกได้แต่ร้องเรียน โดยร้องเรียนอย่างถูกระเบียบ มีหนังสือร้องเรียนหรือขอพบผู้ที่เกี่ยวข้องและรายงานด้วยปากเปล่า...ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทย์ฯ มาประชุมในแถบระยอง ถ้าเรารู้ เราจะมีคณะกรรมการชุดหนึ่ง...เราจะขออนุญาตไปพบ และเรียนชี้แจงตรงนั้นเลย บางหน่วยงาน บางกลุ่มที่ฟังจากเรา เขาจะมาดูตอนนั้นเลย มาสอบถาม สัมภาษณ์ครู-เด็ก เขาก็ได้ข้อมูลกลับไปเป็นเช่นนี้เรื่อย ๆ เราก็แจ้งการนิคมฯ เทศบาล โรงงาน หากมีปัญหาเราก็จะใช้วิธีแจ้ง

“โรงงานก็คุย แต่คุยกับโรงงานใกล้ ๆ คือเราไม่ได้ไปว่าว่าเป็นโรงงานของคุณนะที่ได้กลิ่น เราไม่ได้ระบุ แต่เป็นการหารือ โทรไปบอกว่ามีกลิ่น เขาจะมาช่วยพิสูจน์ว่าเป็นกลิ่นอะไร...แรก ๆ เหมือนกับเขาไม่ได้สนใจอะไรมากมาย เหมือนกับว่ามันจริงหรือ...บางคนยังบอกว่าเราสร้างภาพ เล่นละคร คนที่เขาไม่รู้ล่ะ แรก ๆ ปัญหาที่พบนั้นแต่ละหน่วยงานมองเช่นนี้ เพราะเขาไม่เคยเจอเหตุการณ์เช่นนี้มาก่อน”

ความพยายามของครูที่จะเรียกร้องให้โรงงานแก้ปัญหาก็แทบจะไร้ผลในตอนแรก เนื่องจากโรงงานจัดการปัญหาแค่ในชั้นพยายามมาอธิบายว่าเกิดอะไรขึ้น แต่กลับไม่มีผลทำให้ปัญหาคือคลายได้ จนกระทั่งผู้ตรวจราชการกระทรวงวิทยาศาสตร์ นายศุภวิทย์ เปี่ยมพงศ์สานต์ ที่เดินทางมาประชุมที่จังหวัดระยองและได้มีโอกาสทราบปัญหาจากการร้องเรียนของคณะครู จึงเดินทางมารับฟังข้อเท็จจริงที่โรงเรียนด้วยตัวเองพร้อมคณะนักข่าว ความทุกข์นานนับปีของครูและนักเรียนจึงกลายเป็นข่าวใหญ่ในหน้าสื่อมวลชนเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2540

ในส่วนของชุมชนนั้น การรวมตัวก็มีแรงขับเคลื่อนไม่ต่างกับของโรงเรียน ชุมชนและวัดโสภณวนารามเริ่มทนไม่ไหวจึงมีการปรึกษาหารือและเกิดการรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องอย่างจริงจังเมื่อปี 2540 ซึ่งเป็นช่วงที่ปัญหากลิ่นเหม็นปะทุรุนแรง และขณะนั้นการปกครองพื้นที่ยังอยู่ในรูปของเทศบาลตำบลมาบตาพุด ชุมชนที่รวมตัวในเวลานั้นมีประมาณ 10 กว่าชุมชน โดยรวมตัวกันเป็น “คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน” จุดมุ่งหมายก็เพื่อต่อสู้และเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น

ลักษณะของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการปัญหามีความต่างกันบ้าง โรงเรียนมาบตาพุดฯ พยายามหลีกเลี่ยงแนวทางการชุมนุมประท้วงหรือความรุนแรงทุกรูปแบบ โดยครูนวนลปรางค์เล่าว่า มีทางชุมชนชวนให้เด็กนักเรียนไปประท้วงปิดถนนปิดโรงงานบ้าง แต่เนื่องจากโรงเรียนเป็นสถานศึกษาและครูก็วิตกว่าเด็กนักเรียนจะประสบอันตราย จึงพยายามเลี่ยงเรื่องการประท้วง และใช้วิธีการร้องเรียนและอธิบายให้ทางโรงงานเข้าใจความเดือดร้อนมากกว่า “ที่เราร้องเรียนหรือที่เราทำไป เราไม่ต้องการที่จะเรียกร้องอะไร เพียงแต่ให้คุณมารับรู้ว่าพวกคุณทำโรงงานนี้มันกระทบกับเราแบบไหน เราต้องการให้คุณรู้ตรงนี้ ว่ามีผลกระทบจริง ๆ เราไม่ได้แกล้ง...”

แต่สำหรับชุมชนนั้น เมื่อร้องเรียนบ่อย ๆ เข้า ปัญหาไม่ดีขึ้น เสียงเรียกร้องจึงดังพร้อมการชุมนุมประท้วง และบางครั้งก็มีการวางพวงหรีดดำพร้อมปิดท้ายด้วยการเผาหุ่นผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้ว่าการนิคมอุตสาหกรรม และผู้จัดการนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดด้วย ที่ล้มเหลวไม่สามารถแก้ปัญหาให้ชาวบ้านได้ เช่นที่ผู้นำชุมชนเกาะกก-หนองแดงเมเล่าว่า “ที่เผานะก็เพราะเขาไม่ยอมรับรู้อะไรเลย เราจึงจำเป็นต้องเผา ปัญหาตรงนั้นมันแก้อะไรไม่ได้เลย เราจึงไปประท้วง”

ขณะที่ผู้นำชุมชนบ้านล่างกล่าวด้วยความผิดหวังในตัวรัฐที่เป็นผู้อนุญาตให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมแต่กลับไม่รับผิดชอบผลที่เกิดขึ้นเองตามมาเลยว่า “ข้าราชการและนักการเมืองอนุญาตให้สร้างโรงงานไปแล้ว ไม่มีความรับผิดชอบต่อ ไม่เคยลงมาติดตามดูแลกันต่อว่า ใครบ้างต้องรับกรรมอย่างไร”

อย่างไรก็ดีเมื่อมองในภาพรวมการต่อสู้เรียกร้องของชุมชนมาบตาพุดจะเห็นว่าไม่มีลักษณะที่รุนแรงและมีความเข้าใจในฝ่ายโรงงานไม่น้อย ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมที่นี่มีรากฐานมายาวนานจนกระทั่งเกิดการพิพาทระหว่างโรงงานและชุมชนในระดับหนึ่ง และขนาดของการพัฒนาก็ใหญ่โตเกินกว่าที่กำลังของชุมชนจะต้านทานหรือไปหยุดยั้งโรงงานได้ นอกจากนี้การศึกษาบางชิ้นยังพบว่า การรวมตัวของชุมชนที่มาบตาพุดไม่ได้เข้มแข็งมาก เพราะได้รับความร่วมมือจากผู้นำชุมชนด้วยตนเองและสมาชิกจากชุมชนต่างๆ ในระดับต่ำด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการร่วมร้องเรียน การติดตามข่าวสาร การเสนอความคิดเห็นและการรวมกิจกรรมที่มีการจัดขึ้นเพื่อแก้ปัญหา (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2544) ดังนั้นการเรียกร้องสูงสุดที่ผ่านมาจึงมีเป้าหมายอยู่ในขั้นของการขอให้แก้ไขปัญหาให้ดีขึ้นหรือลดทอนความรุนแรงของปัญหาลงเท่านั้น ชุมชนไม่ได้เรียกร้องกดดันถึงขั้นการปิดโรงงานอย่างถาวรหรือขับไล่โรงงานออกจากพื้นที่

การให้น้ำหนักกับการหยุดขยายโรงงานก็ยังเป็นเสียงที่เพิ่งเริ่มต้น รวมไปถึงยังไม่มี การนำแนวทางการฟ้องร้องศาลหรือกลไกทางกฎหมายมาดำเนินคดีกับโรงงานผู้ก่อมลพิษอย่างจริงจัง เท่าที่ปรากฏคือ มีการแจ้งความต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจให้ดำเนินคดีกับโรงงานต่าง ๆ ที่ปล่อยสารพิษออกสู่ชุมชนเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2540

ในแง่มุมที่เกี่ยวกับสุขภาพนั้นก็พบว่า ข้อเรียกร้องส่วนใหญ่ของชุมชนเน้นให้มีการดำเนินการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นปัญหากลิ่นเหม็นหรือเรื่องการกัดเซาะชายฝั่ง ชุมชนเคยพยายามเรียกร้องให้มีการตรวจสอบสุขภาพของชาวบ้านอย่างจริงจังจากหน่วยงานทางด้านสาธารณสุข ว่าอาการเจ็บป่วยที่คนจำนวนมากเป็นอยู่เกี่ยวข้องกับมลพิษหรือไม่ และควรจะมีแนวทางการรักษาและป้องกันอย่างไรบ้าง ทว่าข้อเรียกร้องเหล่านี้ยังไม่ได้ได้รับการสนองตอบในลักษณะที่มีการศึกษาและติดตามอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ

อย่างไรก็ตาม การต่อสู้เรียกร้องที่ผ่านมาส่งผลทำให้ผู้แทนครูและชุมชนที่รวมตัวได้เข้าไปมีบทบาทร่วมติดตามและผลักดันให้มีการแก้ไขปัญหาของ “คณะทำงานติดตามผลการแก้ไขเหตุเดือดร้อนรำคาญ เรื่องกลิ่นจากโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด” ที่คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติมีมติให้แต่งตั้งขึ้นมา³ ซึ่งนับเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเฝ้าระวังและติดตามของชุมชนก้าวสำคัญของพื้นที่นี้ บทบาทดังกล่าวได้กลายเป็นตัวกระตุ้นสำคัญให้มีการแก้ไขปัญหาจริงจังขึ้น ทั้งนี้ชาวบ้านและตัวแทนชุมชนเล่าว่า ในอดีตเคยมีการจัดตั้งหน่วยเฉพาะกิจ เป็นความร่วมมือกันติดตามตรวจสอบปัญหาระหว่างตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โรงงาน และชุมชน โดยมีถนัดตรวจตามจุดต่าง ๆ ตลอด 24 ชั่วโมง เป็นเวลา 1 เดือน ทำให้ปัญหากลิ่นเหม็นน้อยลง แต่เมื่อหน่วยเฉพาะกิจนี้ล้มเลิกไป กลิ่นก็กลับมาเหมือนเดิม

3. ระดับสถานประกอบการ

ท่ามกลางปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นกับชุมชนและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทำให้สถานประกอบการหรือโรงงานถูกร้องเรียนอยู่บ่อยครั้งจากฝ่ายชุมชนผ่านการนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด อย่างไรก็ตามเนื่องจากพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด นิคมอุตสาหกรรมผาแดง และนิคมอุตสาหกรรมตะวันออกมีอาณา

³ ดูหัวข้อ 7. ระดับรัฐบาล ในบทเดียวกัน

บริเวณติดต่อกันกว้างใหญ่รวมหมื่นกว่าไร่ และยังมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่อยู่รวมกันถึง 89 โรงงาน (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2544) ประเภทอุตสาหกรรมของแต่ละโรงก็คล้ายคลึงใกล้เคียงกัน จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะระบุให้ได้ชัดเจนลงไปว่าโรงงานใดคือต้นเหตุมลพิษ ไม่ว่าจะเป็นการลักลอบทิ้งกากของเสียอันตราย การปล่อยน้ำเสีย โดยเฉพาะปัญหาเรื่องกลิ่นเหม็น หากทางฝ่ายโรงงานไม่ยอมรับอย่างตรงไปตรงมาเมื่อมีการร้องเรียนเกิดขึ้น

จากการประมวลข้อมูลเชิงเอกสารและการพูดคุยกับชุมชน รวมถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.) พอจะสรุปปัญหาและลักษณะหรือแนวทางการจัดการปัญหาของโรงงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นดังนี้คือ

ปัญหาที่โรงงานได้รับการร้องเรียนมากที่สุดคือ เรื่องกลิ่นเหม็น ซึ่งตัวแทนจาก สผ. ที่มีบทบาทสำคัญในการเข้าไปตรวจสอบ (audit) โรงงานในช่วงปี 2540 – 2541 ที่เกิดปัญหารุนแรงและเป็นผู้นำคณะทำงานดมกลิ่นเข้าไปตามหาต้นตอกลิ่นเหม็น สรุปถึงปัญหาที่เกิดขึ้นว่ามาจาก 4 จุดด้วยกันคือ 1) โรงงานไม่ได้สนใจติดตามดูแลแก้ไขปัญหาเมื่อเกิดความผิดปกติขึ้นในกระบวนการผลิต (abnormal operation) เช่น ระบบผิดปกติ การปฏิบัติงานผิดปกติ ไฟฟ้าดับ ไฟฟ้ากระพริบ เตาะเผาเสีย, 2) ความผิดพลาดของเจ้าหน้าที่ในการปฏิบัติงาน (human errors) เช่น ลืมปิดฝา ลืมเช็ควาล์วอุปกรณ์ที่ใช้อยู่ผิดปกติหรือไม่ เป็นต้น, 3) ขาดการซ่อมบำรุง (maintenance) เครื่องจักรและอุปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นงานที่ต้องทำสม่ำเสมอ, 4) ไม่มีการตรวจสอบทั้งจากฝ่ายโรงงานและฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยหลักการโรงงานต้องมีการตรวจสอบภายในของตนเอง ถือเป็นการทำ self monitoring ขณะที่ทาง กนอ. ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงก็เลยไม่ได้ตรวจสอบโรงงานเช่นกัน ในช่วงที่มีปัญหารุนแรงนั้น กนอ. ไม่มีเจ้าหน้าที่ด้านสิ่งแวดล้อมที่คอยทำหน้าที่ตรวจสอบโรงงานเลย และ 5) การขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน โรงงานไม่เคยเข้าไปรู้จักชาวบ้าน ขณะเดียวกัน กนอ. ก็ไม่เคยออกไปดูแลชาวบ้านเช่นกัน

อย่างไรก็ดีเมื่อเกิดขึ้นปัญหาขึ้นและมีการร้องเรียนจากตัวบุคคลหรือในนามของชุมชน การรับมือในเบื้องต้นของเจ้าของสถานประกอบการหรือผู้รับผิดชอบโรงงานก็คือ พยายามปกปิดปัญหาหรือบ่ายเบี่ยงความรับผิดชอบเป็นลำดับแรก หรือโยนความผิดไปให้โรงงานอื่นพร้อมกันนั้นหรือไม่ก็จะเรียกร้องการพิสูจน์โดยเป็นฝ่ายโยนโจทย์กลับมาที่ผู้ร้องเรียนว่า ให้ไปพิสูจน์ว่ามีปัญหาจริงและเกี่ยวข้องกับโรงงานของตนอย่างไร ดังเช่นกรณีของโรงกลั่นน้ำมันสตาร์ช ที่เจ้าหน้าที่โรงงานเป็นฝ่ายย้อนมาคัดค้านกับครูที่โรงเรียนมาตาปุดะ ให้ระบุให้ได้ว่ากลิ่นที่รบกวนโรงเรียนเป็นกลิ่นอะไรกันแน่ เช่น เป็นกลิ่นแก๊ส แก๊สอะไร ช้ายังให้ชี้ชัดว่ามาจากโรงงานไหน หรือเช่นกรณีปัญหากลิ่นไม้ขีดไฟที่ทำให้เหม็นคลุ้งไปทั้งชุมชนซอยร่วมพัฒนา และทางชุมชนไปร้องเรียนว่ามาจากโรงกลั่นเออาร์ซี แต่ทางโรงกลั่นก็ปฏิเสธ จนกระทั่งตัวแทนของชุมชนต้องพิสูจน์ด้วยการปีนขึ้นไปเก็บตัวอย่างอากาศด้วยถุงพลาสติกที่ระบายจากปล่องของโรงกลั่นที่สูงราว 90 เมตร แล้วนำไปให้ห้องแล็บพิสูจน์ เป็นต้น

หากไม่สามารถเลี้ยงฟันและต้องจ้องต่อหลักฐาน ฝ่ายโรงงานก็มักเลี้ยงที่จะต้องรับผิดชอบด้วยการทำให้ปัญหารุนแรงน้อยกว่าความเป็นจริง เช่นการอ้างว่ามีเทคโนโลยีดีอยู่แล้วในการควบคุมป้องกันความปลอดภัย หรือที่พบเสมอ ๆ คือการอ้างเรื่องค่ามาตรฐานของมลพิษ ดังเช่นกรณีของโรงกลั่นเออาร์ซี เมื่อผลการตรวจสอบตัวอย่างอากาศจากถุงพลาสติกระบุว่ามีการละเมิดค่ามาตรฐาน ทางโรงงานก็รีบแก้ไขด้วยการอ้างว่าสารเคมีที่ตรวจพบนั้นไม่สูงเกินค่ามาตรฐาน การอ้างเรื่องค่ามาตรฐานของมลสารเป็นวิธีการสำคัญข้อหนึ่งที่ผู้ประกอบการมักนำมาใช้เพื่อเป็นความชอบธรรมแก่ตน พร้อมกับเป็นการปิดหนทางการดำเนินการอื่น ๆ กับ

โรงงานไปในตัว เนื่องจากการพิสูจน์เรื่องมลพิษนั้นเป็นเรื่องสลับซับซ้อน เกี่ยวโยงถึงหลักวิชาการ ต้องใช้งบประมาณ และอื่น ๆ อีกหลายประการ ซึ่งเกินศักยภาพและขีดความสามารถของชุมชนจะทำได้

การจัดการปัญหาที่เริ่มมาจากฝ่ายโรงงานเองจึงเป็นเรื่องที่พบไม่บ่อยนักหรืออาจไม่พบเลย โดยเฉพาะหากสิ่งนั้นหมายถึงการลงทุนอีกมากที่จะติดตามมา ภาระหนักในเรื่องนี้จึงอยู่ที่การติดตามตรวจสอบโรงงานที่เคร่งครัดของฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐ อย่างไรก็ตามอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดล้วนเป็นอุตสาหกรรมหนักและใช้เทคโนโลยีขั้นสูง ถ้าพึ่งขีดความสามารถของหน่วยงานราชการทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคไม่สามารถตรวจจับเอาผิดได้ง่าย นอกจากนี้ความใหญ่โตของอิทธิพลและทุนในพื้นที่นั้นก็เป็อุปสรรคใหญ่ในการทำงานของเจ้าหน้าที่ระดับล่าง การจะจัดการปัญหาและควบคุมโรงงานให้ปฏิบัติตามมาตรการและกฎระเบียบด้านสิ่งแวดล้อมให้ได้นั้น รัฐบาลต้องเข้ามาดำเนินการเองโดยตรงและมีความจริงจังในเรื่องนี้ ดังเช่นกรณีเหตุการณ์เมื่อปีพ.ศ. 2540 ที่เกิดปัญหามลพิษหนักจนรุนแรงที่ทำให้เด็กนักเรียนและครูจำนวนมากเจ็บป่วย เมื่อฝ่ายผู้ประกอบการต่างปฏิเสธที่จะยอมรับผิดชอบต่อตรงไปตรงมา และด้วยแรงกดดันจากข่าวสารผ่านสื่อมวลชนที่ติดตามเรื่องนี้อย่างใกล้ชิด ทำให้รัฐบาลต้องเร่งดำเนินการ นั่นคือมีการแต่งตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจร่วม 4 หน่วยงาน จาก 2 กระทรวงหลักคือ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ และกระทรวงอุตสาหกรรม เข้ามาทำหน้าที่ตรวจสอบว่าโรงงานใดบ้างที่เป็นต้นเหตุ ว่าด้วยศักยภาพและขีดจำกัดด้านเทคโนโลยีของทางราชการในขณะนั้นทำให้การตรวจสอบหาต้นตอของปัญหามลพิษหนักทำไม่ได้ คณะทำงานฯ ต้องหันกลับมาพึ่งสิ่งสามัญที่สุดของมนุษย์คือ ใช้จมูกคนเพื่อสูดดมพิสูจน์หาที่มาของกลิ่นเหม็นจากโรงงานต่าง ๆ และตั้งเป็นคณะทำงานดมกลิ่นขึ้นมา ซึ่งมีทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ ตัวแทนจากชุมชนและโรงเรียนช่วยเหลือกัน⁴

การเอาจริงเอาจังจากภาครัฐและการร่วมมือจากประชาชนทำให้สามารถตรวจพบความผิดของโรงงานขนาดใหญ่ที่เป็นต้นตอของกลิ่นเหม็นรุนแรงโดยที่ฝ่ายผู้ประกอบการไม่อาจบ่ายเบี่ยงไม่ยอมรับผิดชอบได้อีกต่อไป โรงงานที่ตรวจสอบพบความผิดและมีการดำเนินการให้แก่ปัญหาอย่างเร่งด่วน เช่น โรงกลั่นน้ำมันระยองต้องปรับปรุงระบบ Scrubber ที่ถังบรรจุกำมะถันเหลว และติดตั้งอุปกรณ์กรองก๊าซเพิ่ม, บริษัททุนเท็กซ์ต้องติดตั้งตัวกรองกลิ่นที่อาคารผลิต ติดตั้ง Wet Scrubber บริเวณบ่อบำบัดน้ำเสียและสร้างถังพักน้ำเสียเพิ่มขึ้น และโรงกลั่นน้ำมันสตาร์ปิโตรเลียม ต้องติดตั้งฝาครอบปิดหน่วยบำบัดน้ำเสีย ติดตั้งระบบบำบัดโอโซนจากสถานีขนถ่ายน้ำมัน และเดินท่อสำหรับระบบบำบัดโอโซนจากหน่วยบำบัดน้ำเสีย เป็นต้น

การทำงานร่วมกันของตัวแทนฝ่ายต่าง ๆ ภายใต้การกำกับดูแลของคณะทำงานร่วม 4 หน่วยงานมีผลสำคัญที่ทำให้สถานการณ์ปัญหาโดยเฉพาะเรื่องกลิ่นเหม็นดีขึ้นมาก แต่ก็ยังไม่สามารถควบคุมปัญหาได้ทั้งหมด เมื่อติดตามดูสถิติการร้องเรียนที่มีถึง กนอ.มาบตาพุด ผู้วิจัยพบว่ายังคงมีการร้องเรียนเป็นระยะ ๆ จากชุมชนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ เช่น ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2543 – กันยายน พ.ศ. 2544 มีการร้องเรียนจากชุมชนทั้งหมด 9 แห่ง รวม 45 ครั้ง คือ จากชุมชนซอยร่วมพัฒนา ชุมชนตลาดไผ่ผอน โรงเรียนมาบตาพุดฯ ชุมชนบ้านพลง / เนินพยอม วัดมาบตาพุด / ชุมชนบ้านล่าง ชุมชนตลาดมาบตาพุด โรงเรียนบ้านมาบตาพุด ชุมชนอิสลาม และชุมชน

⁴ ดูหัวข้อ 7. ระดับรัฐบาล ในบทเดียวกัน

เมืองใหม่ โดยโรงงานที่ถูกร้องเรียนหลักคือ โรงกลั่นน้ำมันเออาร์ซี โรงเหนื่อ ซึ่งอยู่ติดกับชุมชนฝั่งตะวันออก (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2544)

ภาวะที่เกิดขึ้นสะท้อนชัดเจนว่า การควบคุมมลพิษจากโรงงานขนาดใหญ่เหล่านี้ไม่ให้มีผลกระทบต่อชุมชนที่อาศัยอยู่รายรอบเป็นเรื่องที่ทำได้ยากในทางปฏิบัติ ขณะเดียวกันการจะควบคุมมลพิษรูปแบบต่าง ๆ ให้ได้ประสิทธิภาพสูงย่อมหมายถึงการลงทุนอีกมหาศาล ทำให้ผู้ประกอบการ**ไม่พร้อมลงทุนเรื่องการควบคุมมลพิษ** ไม่ว่าจะเป็นเรื่องกลิ่นเหม็น การบำบัดน้ำเสีย ของเสียอันตราย ฯลฯ ทั้งนี้ไม่นับรวมข้อจำกัดทางด้านเทคโนโลยีในการควบคุมมลพิษ ที่แม้ในปัจจุบันโลกของเทคโนโลยีได้ก้าวหน้าไปมากก็ตาม แต่บางสิ่งบางอย่างเทคโนโลยีก็ยังไม่สามารถควบคุมและจัดการได้

เพราะฉะนั้นแนวทางการจัดการปัญหาของฝ่ายผู้ประกอบการจึงมักออกมาในรูปของ**การรับมือกับความไม่พอใจของชุมชนเป็นหลัก**ด้วยวิธีการต่าง ๆ มากกว่าการลงทุนเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัย เช่น การสร้างภาพลักษณ์ของโรงงานที่ให้ความสำคัญสิ่งแวดล้อม การบริจาคปัจจัยต่าง ๆ แก้วัด การมอบทุนการศึกษา การจัดกิจกรรมกีฬาและงานรื่นเริง เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมของผู้ประกอบการภายใต้โครงการ Eco-Industrial Estate (EIE) ที่ผู้ประกอบการในนิคมอุตสาหกรรมทั้ง 3 แห่งร่วมกันทำโดยการสนับสนุนของการนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ขณะที่ข้อเรียกร้องเชิงรูปธรรมของชุมชนบางอย่างที่ยื่นถึงนิคมอุตสาหกรรมและผู้ประกอบการ เช่น ขอให้จัดตั้งกองทุนอุบัติเหตุขึ้นมาเพื่อเป็นการประกันความเสียหายแก่ชาวบ้านที่อาจเกิดขึ้นจากอุตสาหกรรม ยังคงได้รับการปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าพวกเขาได้เสียภาษีให้รัฐไปแล้ว

หากผู้ประกอบการอุตสาหกรรมยังคงยึดแนวทางการจัดการปัญหาเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันอาจจะไม่เป็นผลดีต่อภาพรวมของการพัฒนาอุตสาหกรรมไม่ว่าจะเป็นที่มาบตาพุดหรือที่ใดก็ตาม แนวทางดังกล่าวเป็นเพียงแค่การระงับความโกรธเป็นครั้ง ๆ และเอาตัวรอดเฉพาะหน้าของผู้ประกอบการ ขณะที่ผลกระทบที่แท้จริงไม่ได้รับการป้องกันและแก้ไขให้ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสิ่งแวดล้อมและสุขภาพคน ดังเช่นที่นักธุรกิจของจังหวัดระยองคนหนึ่งกล่าวว่า “เจ้าของกิจการเหล่านี้รับผิดชอบเพียงแค่การ *negotiate* (การเจรจาต่อรอง) กับชาวบ้าน โดยไม่ได้ทำอะไรดีขึ้นเลย สิ่งที่ทำเพียงแต่ *breakdown* อารมณ์ชาวบ้านลงเพื่อจะได้ยุติการร้องเรียนและไม่ทำให้เขาเสียชื่อเสียง แต่ในระยะยาวจะไม่มีอะไรดีขึ้น สภาพจิตใจและสุขภาพของคนมีแต่แย่ลง”

4. ระดับหน่วยงานราชการส่วนกลางและภูมิภาค

ในส่วนนี้เป็นการประมวลข้อมูลจากเสียงสะท้อนของชุมชนและข้อมูลเชิงเอกสารบางส่วน รวมถึงการพูดคุยสอบถามความคิดเห็นจากผู้แทนหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรง โดยเน้นหนักไปที่หน่วยงานด้านสาธารณสุขและสุขภาพที่มาจากส่วนกลาง 2 แห่งคือ กองระบาดวิทยา สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข และสถาบันมะเร็งแห่งชาติ และส่วนภูมิภาค 3 แห่งคือ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด โรงพยาบาลระดับศูนย์ของจังหวัด คือโรงพยาบาลระยอง และโรงพยาบาลระดับชุมชนคือ โรงพยาบาลมาบตาพุด นอกจากนี้ได้พูดคุยกับหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมจากส่วนกลาง 1 แห่งคือ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.) กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม (ปัจจุบันคือกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม)

ก่อนที่จะกล่าวถึงวิธีการรับมือและการจัดการปัญหาของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องนั้นควรได้ทำความเข้าใจกับภาวะโดยรวมที่เจ้าหน้าที่ของรัฐประสบอยู่ ภาวะดังกล่าวที่เกิดขึ้นตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงขั้นการ

ปฏิบัติงานของหน่วยงานต่างเป็นทั้งตัวกำหนดและอุปสรรคใหญ่ในการทำงานรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

1. การทุ่มเทให้กับโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกที่เป็นนโยบายสำคัญสุดของประเทศในการกระตุ้นการลงทุนและการพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้โครงสร้างอำนาจและการตัดสินใจระดับนโยบายในเรื่องต่าง ๆ ของพื้นที่นี้แตกต่างจากที่อื่น นั่นคือ คณะกรรมการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ที่มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานเป็นผู้กุมการตัดสินใจและการดำเนินนโยบาย ภาวะที่เกิดขึ้นส่งผลสำคัญทำให้ข้าราชการฝ่ายบริหารระดับสูงของจังหวัด หรือแม้แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดไม่มีอำนาจหน้าที่สั่งการในหลาย ๆ เรื่องที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเรื่องเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับหรืออาจกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของพื้นที่นี้ ในด้านสาธารณสุขและการดูแลสุขภาพของประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่นี้ก็เช่นกัน สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดซึ่งเป็นหน่วยงานบริหารระดับจังหวัดที่กำกับดูแลด้านนี้โดยตรงก็ไม่สามารถสั่งการในหลายเรื่องได้

2. ความแข็งแกร่งของนโยบายส่งเสริมการลงทุน ทำให้มีการปกป้องการลงทุนและระแวดระวังไปถึงภาพลักษณ์ต่าง ๆ ที่อาจกระทบเสียหายต่อการลงทุนด้วย ภาวะนี้ กอปรกับการให้น้ำหนักและความสำคัญแก่นโยบายแต่ละด้านไม่เท่ากัน ทำให้รัฐบาลไม่มีนโยบายที่ชัดเจนและต่อเนื่องในการดูแลสุขภาพของประชาชนที่อาศัยอยู่ใกล้เคียง แม้ว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นอยู่ในขั้นรุนแรงก็ตาม หน่วยงานราชการทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคจึงไม่ได้รับการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ที่จะช่วยเอื้อให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน อาทิเช่น ด้านงบประมาณ การพัฒนาความรู้ความเชี่ยวชาญในเชิงวิชาชีพ เทคโนโลยีที่จำเป็น และทรัพยากรบุคคลอื่น ๆ การดำเนินโครงการพิเศษด้านสุขภาพ เช่น การติดตามเฝ้าระวังสุขภาพจากผลกระทบของอุตสาหกรรมและการศึกษาวิจัยอย่างจริงจังถึงความเสี่ยงของการเป็นโรคมะเร็งที่สัมพันธ์กับปัญหามลพิษในพื้นที่นี้ก็ไม่สามารถทำได้เช่นกัน

3. ความใหญ่โตของขนาดการลงทุนและนักลงทุนทั้งทุนต่างชาติและทุนท้องถิ่นที่ต่างทรงอิทธิพลไปในแบบที่ต่างกัน ประกอบกับผลกระทบต่อเนื่องในเชิงผลประโยชน์จากการลงทุน สร้างความลำบากใจแก่ข้าราชการในการทำงานอย่างยิ่ง การจะยืนยันหรือชี้ชัดว่าโรงงานใดเป็นแหล่งกำเนิดมลพิษหรือเป็นเหตุให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพไม่สามารถทำได้ง่าย ๆ หรือทำไม่ได้เลยในช่วงที่ผ่านมา เนื่องจากกลัวการตอบโต้กลับจากฝ่ายโรงงาน เช่น การกดดันที่อาจทำให้ข้าราชการถูกสั่งย้าย การฟ้องกลับหากข้อมูลไม่เพียงพอหรือฝ่ายเจ้าหน้าที่ผิดพลาดขึ้นมา เนื่องจากโรงงานแต่ละแห่งในพื้นที่เป็นโรงงานขนาดใหญ่ทั้งสิ้น หากสั่งหยุดงานเพียงวันเดียว โรงงานจะเสียหายมากเป็นสิบล้านบาทต่อวัน และอาจทำให้คนงานตกงานด้วย นอกจากนี้อิทธิพลของโรงงานยังผลต่อการทำงานของบุคลากรทางการแพทย์ด้วย เช่น มีการจ่ายเงินเดือนประจำแก่แพทย์ประจำโรงพยาบาลของรัฐ

4. การเข้าถึงข้อมูล การขาดข้อมูล การไม่มีระบบข้อมูลที่ดีพอ ก็เป็นภาวะที่เป็นปัญหาพื้นฐานอย่างหนึ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการทำงานของข้าราชการ เช่น การไม่สามารถได้ข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นจากฝ่ายนิคมอุตสาหกรรม ความแตกต่างของฐานข้อมูลด้านสถิติประชากรของแต่ละหน่วยงาน เช่น ของสำนักงานทะเบียนราษฎรและของ สศช. เป็นต้น รวมถึงการไม่มีระบบข้อมูลที่ดีภายในหน่วยงานสาธารณสุขเองอันเนื่องมาจากการที่ผ่านมาไม่มีการวางระบบการรายงานข้อมูลการตรวจรักษาผู้ป่วย การติดตามผลและการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อใช้เป็นหลักฐานทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ เป็นต้น

5. การไม่ได้รับความร่วมมือในการตรวจเช็คสุขภาพของชุมชนและจากโรงงาน การนัดหมายหรือเกณฑ์ชาวบ้านเพื่อมารับการตรวจสุขภาพหรือเก็บข้อมูลทำได้ลำบาก เจ้าหน้าที่สาธารณสุขกล่าวว่าสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยให้ความร่วมมืออาจเป็นเพราะ เมื่อเก็บข้อมูลเสร็จแล้วเรื่องก็เงียบไป ไม่มีการเชิญชาวบ้านมาร่วมประชุมและไม่มีการส่งผลตอบกลับไปให้พวกเขา รวมทั้งอาจเห็นว่าไม่มีการแก้ไขปัญหาอะไรให้ดีขึ้นมา ชาวบ้านจึงหมดหวังเพราะรู้สึกว่าการที่หน่วยงานรัฐไม่ได้ ในส่วนของโรงงาน พบว่าบางโรงงานไม่ให้ความร่วมมือในการตรวจเลือดคนงาน ทำให้ไม่สามารถติดตามศึกษาผลกระทบทางสุขภาพในกลุ่มคนงานได้

ภาวะต่าง ๆ ดังกล่าวมีผลสำคัญที่ทำให้การรับมือและการจัดการปัญหาของหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะในสภานิติบัญญัติ อยู่ในลักษณะของการตั้งรับปัญหาและพยายามแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเฉพาะบางส่วนเท่าที่จะทำได้เท่านั้น แพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านเวชกรรมป้องกันประจำสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง แพทย์ประจำโรงพยาบาลระยองและโรงพยาบาลมาบตาพุดต่างเห็นเหมือนกันว่า เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ทุกคนทำงานเต็มที่แต่ศักยภาพที่มีอยู่ยังไม่เพียงพอที่จะรองรับขนาดและระดับปัญหาที่เกิดขึ้นจากอุตสาหกรรมในมาบตาพุดได้ ทั้งในแง่ความรู้ความเชี่ยวชาญ ชีตความสามารถ กำลังบุคลากร และขนาดของสถานพยาบาล

ปัญหาด้านบุคลากรและความเชี่ยวชาญที่เห็นชัดเจนคือ การขาดแคลนแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านอาชีวเวชศาสตร์ ซึ่งเป็นสาขาจำเป็นสำหรับการรับมือและป้องกันปัญหาโรคและพิษภัยจากอุตสาหกรรมโดยตรง ระยะเวลาที่ผ่านมาจนถึงช่วงที่มีการศึกษาวิจัยนั้น ปรากฏว่าที่จังหวัดระยองมีแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านอาชีวเวชศาสตร์เพียงคนเดียวและประจำอยู่ที่โรงพยาบาลบ้านฉาง ส่วนแพทย์อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นที่โรงพยาบาลระยอง โรงพยาบาลมาบตาพุด รวมถึงแพทย์ในโรงพยาบาลเอกชนต่าง ๆ ที่อยู่ระยองต่างมีความรู้ด้านนี้โดยผ่านการอบรมหลักสูตรระยะสั้น (3 เดือน) ด้านอาชีวอนามัยของกรมการแพทย์ทั้งสิ้น สำหรับพยาบาลก็ผ่านการอบรมอาชีวอนามัยแบบหลักสูตรระยะสั้น (3 เดือน) เช่นกัน ซึ่งเมื่อเทียบกับลักษณะของปัญหามลพิษและระดับความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้น ความรู้ความเชี่ยวชาญของบุคลากรเหล่านี้จึงไม่เพียงพอ

ในแง่ของสถานพยาบาลที่จะรองรับผู้ป่วยด้านนี้ก็ขาดแคลนเช่นกัน รัฐบาลเคยมีนโยบายที่จะจัดให้โรงพยาบาลมาบตาพุดเป็นโรงพยาบาลด้านอาชีวเวชศาสตร์โดยตรงตามมติของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเรื่องแผนปฏิบัติการในการป้องกันและแก้ไขปัญหาผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ในการประชุมครั้งที่ 8/2541 เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2541 และได้รับรองรายงานการประชุมฯ เรื่องนี้ในการประชุมครั้งต่อมาคือ ครั้งที่ 9/2541 เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2541 คือให้มีการปรับปรุงมาตรการส่งเสริมให้โรงพยาบาลมาบตาพุดเป็นโรงพยาบาลด้านอาชีวเวชศาสตร์ ให้สามารถตรวจรักษาโรคจากสารเคมีและอุบัติเหตุจากการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ (หนังสือราชการที่ วว 0802/15385 จากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติถึงปลัดกระทรวงสาธารณสุข ลงวันที่ 6 พ.ย.41)

ทว่ามติดังกล่าวคงยังไม่มีผลในเชิงปฏิบัติแม้จนปัจจุบัน (2544) โรงพยาบาลมาบตาพุดยังคงมีฐานะเป็นเพียงโรงพยาบาลชุมชนขนาด 30 เตียง ผู้อำนวยการโรงพยาบาลมาบตาพุดกล่าวว่า โรงพยาบาลแห่งนี้มีเครื่องมือด้านอาชีวอนามัยน้อย ซึ่งช่วยอะไรยังไม่ได้ รัฐยังไม่ได้สนับสนุนด้านงบประมาณ ความรู้ความเชี่ยวชาญและทรัพยากรอะไรเลยตั้งแต่มีนโยบายนี้ออกมา สิ่งที่มีอยู่ในโรงพยาบาลเป็นการแสวงหาเอง ขณะที่ศูนย์อาชีวอนามัยมาบตาพุด ซึ่งเป็นศูนย์ที่ตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนงานด้านอาชีวอนามัยในนิคมอุตสาหกรรมก็ไม่สามารถให้บริการด้านนี้ได้จริง แม้จะมีเครื่องมือทันสมัยมากกว่าโรงพยาบาลมาบตาพุดมาก แต่ก็มีเพียงสถานที่และชื่อที่บ่งบอกงานของตัวเอง ยังไม่มีบุคลากรผู้เชี่ยวชาญมาทำหน้าที่เช่นกัน

เมื่อภาวะเป็นอย่างนี้ โรงพยาบาลของรัฐที่มีอยู่ในระยองจึงไม่สามารถทำงานเฝ้าระวังสุขภาพและติดตามอย่างต่อเนื่องหรือทำงานเชิงป้องกันอื่น ๆ ที่เป็นงานเชิงรุกได้เลย ศักยภาพที่มีอยู่สามารถทำได้เพียงขั้นของการให้บริการตรวจรักษาโรคทั่วไป การออกหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ร่วมกับเทศบาลหรือนิคมอุตสาหกรรมเพื่อตรวจรักษาโรคทั่วไปแก่ชุมชนต่าง ๆ และอาจรวมถึงบางโครงการที่เกี่ยวข้องกับโรงงานบ้าง อย่างเช่น การให้คำปรึกษาด้านสุขภาพจิตแก่พนักงานโรงงาน โดยเฉพาะปัญหาความเครียดจากการทำงาน และการเฝ้าระวังยาเสพติดในโรงงาน เช่น การตรวจเช็คเรื่องการเสพยาบ้าในโรงงาน เป็นต้น ในขณะที่โรงงานขนาดใหญ่ภายในนิคมฯ มักหันไปใช้บริการโรงพยาบาลเอกชนที่มีภาพลักษณ์และเครื่องมือทางการแพทย์ที่ทันสมัยกว่า โดยไม่ต้องคำนึงว่าต้องเป็นแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านอาชีวเวชศาสตร์หรือไม่ เมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินหรืออุบัติเหตุรุนแรงขึ้น เช่น กรณีก๊าซฟอสจีนรั่ว⁵ และมีชาวบ้านเจ็บป่วยจากการสัมผัสและสูดดมก๊าซพิษเข้าไปพร้อมกันในคราวเดียวหลายร้อยคน ทำให้โรงพยาบาลมาบตาพุดที่อยู่ใกล้ที่สุดรวมถึงโรงพยาบาลอื่น ๆ ไม่อยู่ในภาวะที่จะรับมือกับปัญหาได้เลย

ภายใต้การตั้งรับปัญหาที่เป็นอยู่ยังพบว่า ในขั้นของการปฏิบัติงานหน่วยงานแต่ละส่วนยังขาดการประสานงานที่มีประสิทธิภาพ มีการทำงานซ้ำซ้อนกันหรือต่างคนต่างทำ และขาดความจริงใจในการทำงาน ซึ่งล้วนส่งผลให้การจัดการปัญหาไม่มีประสิทธิภาพรวมทั้งตามปัญหาไม่ทัน ตัวอย่างเช่น ปัญหาเรื่องการเก็บตัวอย่างอากาศ ซึ่งในทางเทคนิคทำได้ยากมาก เนื่องจากเมื่อมลสารหรือสารเคมีระบายนสู่อากาศแล้วจะมีการผสมหรือทำปฏิกิริยาและอาจกลายเป็นมลพิษตัวใหม่ก็ได้ ผู้เชี่ยวชาญจากกองระบาดวิทยากล่าวว่า การเก็บตัวอย่างอากาศจึงควรทำอย่างรวดเร็วเมื่อเกิดเหตุและต้องมีการเฝ้าติดตามอยู่เสมอ ซึ่งการทำตรงนี้จะให้ได้ผลดีควรต้องให้หน่วยงานท้องถิ่นทำ แต่ก็ทำไม่ได้เนื่องจากติดขัดเหตุผลหลายด้านทั้งงบประมาณ ความพร้อม และอื่น ๆ ทำให้หลายครั้งที่มีการเก็บตัวอย่างแล้วแต่เมื่อมีการทดสอบทางห้องแล็บแล้วไม่เจอมลสารหรือตรวจเจอน้อยมาก

อย่างไรก็ดี การพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์นั้น แม้หลายครั้งจะพบว่าผลการตรวจสอบออกมาในลักษณะตรงกันข้ามกับปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ตรวจไม่พบมลพิษ หรือค่าที่ตรวจพบนั้นต่ำกว่าค่ามาตรฐานที่ยอมรับได้มาก ทำให้ไม่มีการดำเนินการทั้งจากฝ่ายราชการและฝ่ายโรงงานในการแก้ไขปัญหา ผู้เชี่ยวชาญคนเดียวกันนั้นก็มีความเห็นว่าการที่ตรวจพบก็เรื่องหนึ่งแต่เมื่อมีการร้องเรียนจากชาวบ้านว่ามีปัญหากลิ่นเหม็นหรือมีชาวบ้านเจ็บป่วยขึ้น ภาวะของปัญหาเพียงเท่านี้ก็น่าจะเพียงพอที่จะต้องมีการเร่งดำเนินการแก้ไขอย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดปัญหาขึ้นในพื้นที่นี้ ซึ่งทราบกันดีอยู่แล้วว่ามีความเสี่ยงสูงในเรื่องมลพิษ

5. ระดับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องโดยตรงในพื้นที่คือ สำนักงานเทศบาลเมืองมาบตาพุด อย่างไรก็ตามหากมองในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียงกับบทบาทและอำนาจหน้าที่ของเทศบาลจะพบว่า เทศบาลไม่มีอำนาจแทบจะโดยสิ้นเชิงในการกำหนดแนวทางการพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่มาบตาพุดเลย ทั้งนี้รวมถึงไม่มีอำนาจอนุมัติเรื่องการจัดตั้งโรงงานในพื้นที่นี้ การจัดเก็บและการจะได้รับประโยชน์จากภาษีต่าง ๆ ของการลงทุนอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรม ยกเว้นแต่จะเฉพาะโรงงานประเภท 1 – 3 ที่อยู่นอกเขตการดูแลของนิคมอุตสาหกรรม แม้แต่ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม

⁵ คูภาคผนวก จ - 2 (2543)

ทางเทศบาลก็ระบุไว้ชัดในเอกสารแนะนำตนเองว่าการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมในพื้นที่นี้อยู่ในความรับผิดชอบของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (เอกสารแนะนำเทศบาลเมืองมาบตาพุด, ไม่ระบุ)

บทบาทหน้าที่หลักของเทศบาลเมืองมาบตาพุดจึงจำกัดอยู่ที่เรื่องของการจัดการปัญหาขยะมูลฝอยและน้ำเสียจากชุมชนและย่านพาณิชย์กรรม การดูแลกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง การดูแลเรื่องสาธารณูปโภคและอุปโภคพื้นฐานของชุมชนเมือง และการร่วมมือกับโรงพยาบาลของรัฐในการจัดหน่วยแพทย์เคลื่อนที่เพื่อให้บริการชุมชน

อย่างไรก็ดี ทางเทศบาลฯ ได้พยายามสร้างบทบาทของตนในการเข้ามาแก้ปัญหาผลกระทบของชุมชนจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุด รวมถึงความพยายามที่จะจัดหาน้ำประปาบริการแก่ชุมชนในพื้นที่นี้ ซึ่งมีถึง 20 กว่าชุมชนที่ยังไม่มีน้ำประปาใช้ ขณะที่น้ำฝนก็ใช้ไม่ได้และแหล่งน้ำใต้ดินหรือน้ำบ่อต้นที่ชาวบ้านเคยใช้เป็นประจำก็ปนเปื้อนมลพิษจนไม่สามารถใช้ดื่มกินได้เหมือนอดีต และมีนโยบายที่จะส่งเสริมให้มีการประกันภัยหมู่แก่ชุมชนในเขตเทศบาล แต่นโยบายเหล่านี้ไม่สามารถผลักดันได้สำเร็จเนื่องจากมีความขัดแย้งทางการเมืองและเชิงผลประโยชน์ระหว่างฝ่ายบริหารและฝ่ายสภาของเทศบาล

6. ระดับการนิคมอุตสาหกรรม

การควบคุมดูแลปัญหาสิ่งแวดล้อมและการดำเนินงานของโรงงานต่าง ๆ ภายในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดอยู่ในอำนาจหน้าที่ของสำนักงานนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ที่อยู่ภายใต้การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) ในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรม กนอ. มีหน้าที่โดยตรงในการส่งเสริมการลงทุนของผู้ประกอบการต่าง ๆ ในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมทุกแห่ง รวมถึงมีหน้าที่อีกด้านหนึ่งคือ การควบคุมการดำเนินงานของผู้ประกอบการอุตสาหกรรมให้เป็นไปตามระเบียบ ข้อบังคับ และกฎหมาย รวมทั้งการดำเนินงานที่เกี่ยวกับการสาธารณสุขหรือที่กระทบกระเทือนต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งอำนาจหน้าที่เหล่านี้ของ กนอ. บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2539 ซึ่งเป็นกฎหมายเฉพาะหน่วยงานที่ทำให้ กนอ. มีความอิสระในการควบคุมดูแลผู้ประกอบการทั้งด้านการส่งเสริมการลงทุนและการควบคุมเรื่องสิ่งแวดล้อมที่แยกขาดจากกรมโรงงานอุตสาหกรรม (กรอ.) และหน่วยงานราชการอื่น ๆ

ภายใต้บทบาทหน้าที่ที่ขัดแย้งกันเองนี้ ผู้แทนจาก สผ. เห็นว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้การทำงานของ กนอ. ขาดระบบการตรวจสอบและถ่วงดุล (Check and Balance) ที่ดี โดยทั่วไป กนอ. เลือกเข้าข้างผู้ประกอบการและหลีกเลี่ยงที่จะใช้มาตรการรุนแรงในการจัดการปัญหากับฝ่ายผู้ประกอบการที่กระทำผิด เนื่องจากตนเองเป็นฝ่ายไปเชื่อเชิญให้เขามาลงทุน ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการจัดการสิ่งแวดล้อมให้ดี ไม่รู้จักชุมชน ไม่รู้ว่าชุมชนมีปัญหาอะไรบ้าง รวมถึงเมื่อมีการร้องเรียนจากชุมชนก็ไม่เชื่อชุมชนด้วย ลักษณะดังกล่าวทำให้นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดที่ผ่านมา ๆ มาถูกมองว่าเป็นแดนสนธยาที่ไม่มีหน่วยงานรัฐอื่น ๆ สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้ รวมทั้งชุมชนก็ไม่เคยมีโอกาสรับรู้การดำเนินงานใด ๆ ภายในนิคมอุตสาหกรรม

ปัญหามลพิษในพื้นที่นี้เกิดขึ้นก่อนหน้านี้นานหลายปี หรืออาจกล่าวได้ว่าชุมชนบริเวณมาบตาพุดเริ่มเดือดร้อนนับตั้งแต่ที่มีงานก่อสร้างเริ่มทยอยเกิดขึ้นอย่างขนานใหญ่และต่อเนื่อง จนกระทั่งปัญหามลพิษเริ่มส่งผลกระทบต่อสุขภาพของคนในพื้นที่ ในปี พ.ศ. 2539 การร้องเรียนของชุมชนและโรงเรียนได้พุ่งเป้าหมายไปที่การนิคมฯ มาบตาพุดเป็นลำดับแรกในฐานะผู้ควบคุมดูแลผู้ประกอบการ ทว่าชุมชนมีความรู้สึกว่าการนิคมฯ มาบตาพุดเป็นลำดับแรกในฐานะผู้ควบคุมดูแลผู้ประกอบการ ทว่าชุมชนมีความรู้สึกว่าการนิคมฯ มาบตาพุดเป็นลำดับแรกในฐานะผู้ควบคุมดูแลผู้ประกอบการ ทว่าชุมชนมีความรู้สึกว่าการนิคมฯ มาบตาพุดเป็นลำดับแรกในฐานะผู้ควบคุมดูแลผู้ประกอบการ ทว่าชุมชนมีความรู้สึกว่าการนิคมฯ มาบตาพุดเป็นลำดับแรกในฐานะผู้ควบคุมดูแลผู้ประกอบการ

คือ ฝ่ายนิคมฯ คือผู้ช่วยปกป้องและปิดความรับผิดชอบให้แก่ผู้ประกอบการเสียเอง นอกจากจะบ่ายเบี่ยงการรับผิดชอบแล้ว ยังเรียกร้องการพิสูจน์จากฝ่ายผู้ร้องเรียน หากเสียงไม่พอก็พยายามทำให้เรื่องราวปัญหาที่เกิดขึ้นไม่รุนแรง เช่นที่ชาวบ้านรู้สึกหรือวิตกกังวล โดยไม่ได้ใส่ใจแก้ปัญหาให้ดีขึ้น

ดังนั้นการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ 4 หน่วยงานขึ้นมาจึงไม่เพียงเป็นการลดบทบาทและอำนาจของ กนอ. ในการตรวจสอบโรงงานและดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อมที่มาพบตาคู่เป็นครั้งแรก แต่ยังเป็นการเพิ่มบทบาทหน่วยราชการอื่นให้สามารถเข้าไปถ่วงดุลและมีบทบาทร่วมแก้ไขปัญหามากขึ้นด้วย โดยกระทรวงอุตสาหกรรมมอบอำนาจให้กรมโรงงานอุตสาหกรรมเป็นผู้ตรวจสอบโรงงาน รวมถึงมีอำนาจสั่งปิดและสั่งระงับใบอนุญาตของผู้ประกอบการที่ทำผิด ขณะที่กรมควบคุมมลพิษสามารถเข้าไปเก็บตัวอย่างมาตรวจและให้คำแนะนำในการแก้ไข ปัญหา ส่วนสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมคอยทำงานสนับสนุนและเข้าไปตรวจสอบกระบวนการผลิต และวัตถุดิบที่ใช้ของแต่ละโรงงานว่าปฏิบัติตามขั้นตอนที่ระบุไว้ในรายงานการศึกษามลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมหรือไม่ ระยะแรกที่ปัญหารุนแรงคณะทำงานมีการประชุมกันสัปดาห์ละครั้ง และเปลี่ยนมาเป็นสองสัปดาห์ต่อครั้ง เมื่อปัญหาทุเลาลงจึงกลายเป็นประชุมเดือนละครั้ง

อย่างไรก็ดีขณะที่การนิคมฯ มาพบตาคู่ถูกโจมตีว่าเข้าข้างผู้ประกอบการนั้น ในส่วนของเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติงานของการนิคมฯ ที่จำเป็นต้องปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชาและนโยบายของรัฐ มีความลำบากใจในการทำงานหลายอย่าง นับตั้งแต่เรื่องกำลังคนที่จำกัดอย่างยิ่งในการรับมือกับภารกิจตรวจสอบโรงงานขนาดใหญ่หลายสิบโรง ซึ่งปัจจุบันงานฝ่ายนี้มีกำลังคนเพียงไม่กี่คนจากจำนวนพนักงานและลูกจ้างทั้งหมดของการนิคมฯ มาพบตาคู่ที่มีอยู่ประมาณ 48 คน เรื่องอิทธิพลอันใหญ่โตของฝ่ายผู้ประกอบการทั้งหลายที่เจ้าหน้าที่บอกเล่าว่าเพียงเห็นชื่อในใบจดทะเบียนหุ้นก็ชวนสะดุ้ง การจะเข้าไปตรวจสอบหรือเอาผิดเมื่อตรวจพบความผิดจึงเป็นเรื่องลำบากใจเช่นกัน มินับว่าบางครั้งความรู้ความเชี่ยวชาญที่มีอยู่ยังยากที่จะจับได้ไล่ทันฝ่ายผู้ประกอบการ ที่มีผู้เชี่ยวชาญอยู่จำนวนมาก หากพลาดไปอาจหมายถึงการฟ้องกลับจากฝ่ายผู้ประกอบการด้วย ความลำบากใจอีกประการหนึ่งคือ การปะทะกับชุมชน เจ้าหน้าที่การนิคมฯ กลายเป็นด่านแรกของการรับเรื่องร้องเรียน การด่าว่าโจมตี และประท้วงจากชุมชน โดยเฉพาะเมื่อเวลาถึงพื้นที่และต้องเผชิญหน้ากับความอดอัดคับแค้นใจของชาวบ้าน ท่ามกลางปัญหาและภาวะที่เป็นอยู่ เจ้าหน้าที่ของการนิคมฯ จึงพยายามเลี่ยงหรือไม่สามารถใช้กฎหมายมาดำเนินการกับผู้ประกอบการได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการตรวจสอบมลพิษอากาศซึ่งในทางเทคนิควิชาการเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ยาก แต่หันมาใช้แนววิธีทางรัฐศาสตร์มากกว่า เช่น การโน้มน้าวและสร้างความร่วมมือกับฝ่ายสถานประกอบการเพื่อแก้ปัญหาร่วมกัน

ปัจจุบันสำนักงานนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดได้พยายามปรับปรุงมาตรการเชิงรับมือและการป้องกันปัญหา โดยพยายามจัดทำแผนงานร่วมกับทางจังหวัดและกลุ่มผู้ประกอบการจำนวนหนึ่ง (สำเนาเอกสารจากสำนักงานนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด, ไม่ระบุ) เช่น

- การจัดตั้งศูนย์รับแจ้งเหตุ 24 ชั่วโมงขึ้นและจัดเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ผลัดละ 2 คนเพื่อรับแจ้งเหตุและดำเนินการตรวจสอบหาสาเหตุ และการติดตามข้อมูลความปลอดภัย เช่น การซ้อมแผนฉุกเฉิน การหยุดเดินเครื่องเพื่อซ่อมบำรุงประจำปี (shutdown) และการจัดเก็บสารเคมี
- การป้องกัน เช่น ให้มีการตรวจรายงานการประเมินความเสี่ยง risk assessment ที่โรงงานต้องทำ

การประเมินความเสี่ยงและต้องจัดทำรายงานอีไอเอ ตามประกาศของ กรอ. ที่ 3/2542, มีการติดตามการซ่อมแผนฉุกเฉินของโรงงานเพื่อความมั่นใจว่าแต่ละโรงงานมีความพร้อมอยู่ตลอดเวลา และมีการรวบรวมข้อมูลและเตรียมอุปกรณ์เพื่อความพร้อมในการระงับอุบัติเหตุ

- การตอบโต้ แบ่งออกเป็น 3 ระดับ ระดับแรกคือ เมื่อเกิดอุบัติเหตุขึ้น โรงงานสามารถระงับเหตุได้เอง, ระดับสอง เมื่อเกิดอุบัติเหตุขึ้นและไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ จะต้องขอความช่วยเหลือจากสำนักงานการนิคมฯ มาบรรเทาและหน่วยงานอื่น และระดับสามคือ กรณีที่ทางนิคมฯ ไม่สามารถควบคุมได้ การจัดการปัญหาจะอยู่ในการควบคุมและสั่งการโดยทางผู้ว่าราชการจังหวัดและจะมีการจัดตั้ง “ศูนย์อำนวยการร่วมปฏิบัติการภาวะฉุกเฉิน” ขึ้นควบคุมและแก้ไขสถานการณ์ ซึ่งจะเป็นการประสานความร่วมมือของหลายฝ่ายเข้ามาเพื่อรับมือกับปัญหาฉุกเฉินที่เกิดขึ้น

- การศึกษาวิจัยด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม

หลังจากเกิดปัญหามลพิษรุนแรงขึ้น ทำให้มีการเริ่มการศึกษาวิจัยขึ้นหลายโครงการเกี่ยวกับปัญหาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพจากการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียง โครงการเหล่านี้เป็นความร่วมมือของ กนอ. และหน่วยงานราชการทั้งส่วนท้องถิ่นและส่วนกลาง อาทิเช่น

1. โครงการศึกษาศักยภาพการรองรับมลพิษทางอากาศ (carrying capacity) เพื่อศึกษาว่าบรรยากาศของพื้นที่มาบตาพุดยังสามารถรองรับมลพิษทางอากาศได้อีกหรือไม่ เหตุผลที่นำมาสู่การศึกษานี้เนื่องจากรายงานผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของ สผ. กล่าวว่ามีมลสารในบรรยากาศพื้นที่มาบตาพุดสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานซึ่งแตกต่างจากค่าตรวจวัดความจริงของกรมควบคุมมลพิษและ กนอ. ที่ระบุว่ายังมีค่าเข้มข้นน้อยมาก ดังนั้นคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ จึงมีมติให้กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ดำเนินการให้มีการศึกษาศักยภาพการรองรับมลสารของพื้นที่นี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการตามข้อเท็จจริง ทาง กนอ. และผู้ประกอบการ 91 โรงงาน ได้ระดมทุนจำนวน 20 ล้านบาท โดย กนอ. สมทบทุน 5 ล้านบาท ให้เวลาศึกษา 15 เดือนตั้งแต่เดือนตุลาคม 2544 – ธันวาคม 2545 อย่างไรก็ตามมีผลการศึกษาภายใต้โครงการนี้มีเพียง 3 ตัวคือ ออกไซด์ของไนโตรเจน ออกไซด์ของซัลเฟอร์ และฝุ่นละอองขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน (NO_x, SO_x, PM₁₀) (มติชน 25/8/44) นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดต้องการใช้ผลการศึกษานี้เป็นแนวทางกำหนดการขยายตัวของโรงงานในพื้นที่ต่อไป

2. โครงการป้องกันและควบคุมปัญหามลพิษทางอากาศจากอุตสาหกรรมในประเทศไทย ร่วมกับ กรอ. ภายใต้ความร่วมมือทางวิชาการจาก GTZ⁶

3. การจัดสร้างระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO 14001 กนอ. มาบตาพุดส่งเสริมให้โรงงานใน Complex เข้าสู่ระบบ ISO ขณะนี้มีโรงงานที่ได้รับการรับรองมาตรฐาน ISO 14000 แล้วปริมาณร้อยละ 60

4. โครงการนิคมอุตสาหกรรมเชิงเศรษฐกิจหรือ Eco Industrial Estate เป็นโครงการความร่วมมือกับกลุ่มผู้ผลิตที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ร่วมกัน มีวัตถุประสงค์เพื่อลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมและยกระดับความสำเร็จทางธุรกิจและสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

- การศึกษาวิจัยและดำเนินโครงการเกี่ยวกับผลกระทบทางสุขภาพ ประกอบด้วยโครงการสำคัญ คือ

⁶ ไม่ทราบระยะเวลาดำเนินการ

1. การศึกษาผลกระทบทางระบาดวิทยาของไอร์เอชเอสเคมีต่อสุขภาพของพนักงาน เป็นการเก็บตัวอย่างอากาศในที่ทำงาน เพื่อตรวจวัด Benzene, Toluene, และ Xylene พร้อมกับเก็บตัวอย่างปัสสาวะหาสารตกค้าง ซึ่งเป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยองและศูนย์อาชีวอนามัยมาบตาพุด
2. การศึกษาผลกระทบของสารเคมีด้าน VOC (Volatile Organic Compound) ในอุตสาหกรรมปิโตรเคมีต่อสุขภาพอนามัยของคนงานและชุมชนในเขตนิคมฯ เพื่อหาความสัมพันธ์ของระดับ VOC ที่ได้รับกับการเปลี่ยนแปลงในร่างกายด้านการทำงานของตับ ไต ระบบทางเดินหายใจ และระดับโมเลกุล รับผิดชอบโดยสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์
3. โครงการพัฒนาศูนย์ข้อมูลและวิเคราะห์ความเสี่ยงจากพิษของวัตถุอันตรายของชุมชน ดำเนินงานโดยสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยองและเทศบาลเมืองมาบตาพุด งบประมาณ 400,000 บาท⁷
4. โครงการอาสาสมัครเฝ้าระวังกลิ่นจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ดำเนินงานโดยสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง โรงพยาบาลบ้านฉาง และโรงพยาบาลระยอง ระยะเวลาดำเนินการระหว่าง มีนาคม 2542-กุมภาพันธ์ 2543 งบประมาณ 290,200 บาท
5. โครงการศึกษาการประเมินความเสี่ยงทางด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมของประชาชนโดยรอบนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด สนับสนุนโดย กนอ. รับผิดชอบและดำเนินงานโดยศูนย์อาชีวอนามัยมาบตาพุด จังหวัดระยอง กองอาชีวอนามัย กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข ระยะเวลาศึกษา 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542 - 30 เมษายน พ.ศ. 2543 รวม 6 เดือน งบประมาณรวม 500,000 บาท
6. โครงการเฝ้าระวังผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนโดยรอบการนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จากมลพิษสิ่งแวดล้อม ดำเนินการโดยสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง โรงพยาบาลระยอง โรงพยาบาลบ้านฉาง และโรงพยาบาลมาบตาพุด รับผิดชอบโดยสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง ระยะเวลาดำเนินการ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2542 - 31 กันยายน พ.ศ. 2543 งบประมาณ 808,920 บาท โดยการสนับสนุนของ กนอ.
7. โครงการศึกษาและวิเคราะห์ผลกระทบทางด้านระบาดวิทยาของไอร์เอชเอสเคมีต่อชุมชนตำบลมาบตาพุด รับผิดชอบโดย กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข ระยะเวลาดำเนินการจากตุลาคม พ.ศ. 2543 - กันยายน พ.ศ. 2544 งบประมาณ 2 ล้านบาท สนับสนุนโดย กนอ.
8. โครงการเฝ้าระวังการเกิดโรคมะเร็งที่จังหวัดระยอง ดำเนินการโดยสถาบันมะเร็งแห่งชาติ ซึ่งแบ่งเป็นโครงการศึกษาวิจัยย่อย 2 โครงการ คือ 1) โครงการเฝ้าระวังการเกิดโรคมะเร็งในคนทำงานที่นิคมฯ มาบตาพุดและชุมชนใกล้เคียง โดยการเก็บตัวอย่างเลือดตรวจ DNA เพื่อหา Biomarkers ที่เป็นตัวชี้วัดความเสี่ยงของการเกิดโรค และ 2) โครงการศึกษาอุบัติการณ์ของโรคมะเร็งในจังหวัดระยองและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในปี พ.ศ. 2540 - 2542 มีระยะเวลาดำเนินการตั้งแต่ปีงบประมาณ 2543 โดยการสนับสนุนงบประมาณจากงบเงินบำรุงของสถาบันมะเร็งแห่งชาติ (สำเนาหนังสือราชการ ที่ สธ. 0319/661 จากกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข ถึงผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ลงวันที่ 6 มีนาคม 2545)

7. ระดับรัฐบาล

⁷ ไม่ทราบระยะเวลาดำเนินการ

ดังที่กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้วว่า ขนาดและระดับความรุนแรงของปัญหาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดใหญ่เกินอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานราชการท้องถิ่น การจัดการปัญหา โดยเฉพาะเมื่อต้องตัดสินใจดำเนินมาตรการจำเป็นเกือบทั้งหมดจึงขึ้นอยู่กับหน่วยงานรัฐบาลส่วนกลาง ตั้งแต่ระดับกระทรวง ไปจนถึงคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และคณะรัฐมนตรี

จากการสอบถามและพูดคุยกับกลุ่มบุคคลต่าง ๆ สามารถประมวลปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการจัดการปัญหาของพื้นที่มาบตาพุดได้ ดังนี้

1. ความผิดพลาดของนโยบายและการวางแผนต่อเนื่องเพื่อรองรับการขยายตัวของอุตสาหกรรมและผลกระทบที่จะเกิดตามมา

ผู้แทนหอการค้าจังหวัดระยองชี้ว่า รัฐบาลมีนโยบายการพัฒนาพื้นที่มาบตาพุดให้เป็นเขตอุตสาหกรรมหนักขนาดใหญ่ที่ทันสมัยก้าวหน้า อุตสาหกรรมที่ลงทุนในพื้นที่มาบตาพุดล้วนเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ใช้เทคโนโลยีสูง และก่อมลพิษมาก แต่กลับไม่มีการเตรียมการด้านต่าง ๆ พร้อมกับการลงทุนที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม เช่น ที่จังหวัดระยองไม่มีหน่วยงานของกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ตั้งอยู่เลย หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องหลัก ๆ ในพื้นที่เป็นของกระทรวงอุตสาหกรรมและกระทรวงสาธารณสุข แต่ทั้งสองฝ่ายต่างก็บอกว่า ไม่มีงบประมาณที่จะเข้ามาดูแลเรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

ขณะเดียวกันด้านการศึกษา ผู้แทนหอการค้าฯ ก็เห็นว่ารัฐบาลไม่ได้ส่งเสริมและจัดสรรงบประมาณให้มีการขยายตัวของการศึกษาควบคู่ไปกับการพัฒนาที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น อุตสาหกรรมที่ระยองล้วนเป็นอุตสาหกรรมไฮเทคเกือบทั้งนั้น และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติก็มีการกำหนดให้จังหวัดระยองเป็นศูนย์การศึกษาและวิจัยทางด้านอุตสาหกรรม แต่ที่นี้กลับไม่มีสถาบันศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยเฉพาะด้านเทคโนโลยี ที่จะช่วยผลิตบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถรองรับการพัฒนา หรือการผลิตนักวิชาการที่จะช่วยสนับสนุนช่วยเหลือข้อมูลวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในด้านสังคมก็ควรมีการพัฒนาควบคู่กันอย่างเป็นระบบ คือมีการขยายสาธารณสุขไปทั่วถึงชุมชน ต้องนำเงินภาษีที่เก็บจากผู้ประกอบการมาบำรุงท้องถิ่น การดูแลประชาชนที่ได้รับผลกระทบ ซึ่งอาจต้องมีการจ่ายเงินชดเชยหรืออุดหนุนการศึกษาของคนท้องถิ่น รวมไปถึงการดูแลภาคเกษตรที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมด้วย

นอกจากนี้รัฐควรต้องมีขอบเขตการพัฒนาที่ชัดเจน ผู้ประกอบการท้องถิ่นด้านการท่องเที่ยวรายหนึ่งเห็นว่า การพัฒนาโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกทั้งระยะที่ 1 และ 2 มีการขยายตัวไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่มีกฎกติกาที่แน่นอน ไม่มีการวางแผนเมืองที่ชัดเจน ที่ผ่านมารัฐไม่มีการจัดการผังเมืองที่ดีพอ ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมามากมาย ซึ่งเมื่อเกิดปัญหาแล้วรัฐก็ต้องลงทุนในการแก้ไขปัญหา เช่น หากจำเป็นต้องมีการอพยพคนออกจากพื้นที่ รัฐบาลต้องลงทุนเรื่องนี้ คือต้องจัดหาที่อยู่ใหม่แก่คนในพื้นที่ที่ต้องย้ายออกให้ดีกว่าเดิม และต้องลงทุนด้านสาธารณสุขไปทั่วถึงครบถ้วนแก่คนเหล่านี้ เมื่อย้ายโรงเรียนแล้ว ก็ควรต้องย้ายชุมชนและวัดไปด้วยกัน การแก้ปัญหาโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคารด้วยย้ายโรงเรียนอย่างเดียว แต่ไม่มีการย้ายชาวบ้าน ชาวบ้านก็ยังคงเดือดร้อนเหมือนเดิม หากรัฐบาลยอมลงทุนในเรื่องนี้ ชาวบ้านที่เดือดร้อนจะยอมย้ายออกแน่ วิธีการแก้ปัญหาที่รัฐทำไปในเวลานี้เป็นการแก้ที่ปลายเหตุและไม่สามารถทำให้สถานการณ์ดีขึ้นได้

2. การปกปิดปัญหา-เรียกร้องการพิสูจน์-ลดกระแสความกลัวของชาวบ้าน

แนวปฏิบัตินี้เป็นลักษณะร่วมในการรับมือและจัดการปัญหาของรัฐบาลและกระทรวงที่รับผิดชอบ นั่นคือ มีการปกปิดปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นอันดับแรก หากมีการร้องเรียนจากชาวบ้านจะปฏิเสธไว้ก่อน ไม่เชื่อชาวบ้านง่าย ๆ และขอให้มีการพิสูจน์ปัญหาก่อนว่าเป็นจริง เนื่องจากรัฐกลัวชาวบ้านและสาธารณชนตื่นกลัว และกลัวเสียภาพพจน์ประเทศ อันหมายรวมถึงกลัวเสียบรรยากาศการลงทุน เมื่อพิสูจน์ว่ามีปัญหาจริง ก็พยายามลดทอนความรุนแรงของปัญหาให้รู้สึกว่ามีอะไรน่าเป็นห่วง เช่น ให้เหตุผลว่า สารเคมีที่ปนเปื้อนในสิ่งแวดล้อมหรือที่ระบายออกจากปล่องยังอยู่ในเกณฑ์ค่ามาตรฐาน, ปัญหาไม่ได้รุนแรงอย่างที่ชาวบ้านตกใจกลัว รวมไปถึงการสั่งห้ามเจ้าหน้าที่ไม่ให้ข่าวสารสื่อมวลชน ยกเว้นผู้บังคับบัญชาระดับสูงเท่านั้นที่สามารถให้ข่าวได้

3. การแก้ปัญหาแบบเฉพาะหน้า-วิ่งตามปัญหา-แก้ปัญหาที่ปลายเหตุ

เป็นลักษณะร่วมอีกข้อหนึ่ง เมื่อปัญหารุนแรงและขยายการรับรู้สู่สาธารณะมากขึ้น แนวทางการจัดการปัญหาที่รัฐบาลนิยมใช้คือ การตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจขึ้นมาติดตามการแก้ไขปัญหา จากนั้นจะเข้าสู่กระบวนการพิสูจน์ปัญหาอย่างละเอียดอีกครั้ง ก่อนที่จะดำเนินมาตรการแก้ไขปัญหาต่อไป

กรณีปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของชุมชนมาตาปุดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 จนถึงปัจจุบัน คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมฯ โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานการประชุมเพื่อพิจารณาแนวทางการแก้ไขปัญหาเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2540 และมีมติให้กระทรวงวิทยาศาสตร์ และกระทรวงอุตสาหกรรม ประสานความร่วมมือในการแก้ปัญหาย่างเร่งด่วน มติดังกล่าวนำมาสู่การแต่งตั้งคณะทำงานติดตามผลการแก้ไขเหตุเดือดร้อนรำคาญเรื่องกลิ่นจากโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมมาตาปุด ซึ่งประกอบด้วย 4 หน่วยงานดังกล่าวแล้วข้างต้น ปัจจุบัน ณ เวลาที่มีการศึกษานี้อยู่ คณะทำงานฯ นี้ยังคงทำหน้าที่อยู่และพยายามติดตามการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง

กรณีของพื้นที่มาตาปุด ผู้แทน สผ. กล่าวว่ามีการจัดเป็นพื้นที่เสี่ยงอันตรายอันดับหนึ่ง (ที่ระยองมี 2 พื้นที่คือ มาตาปุดและเขตอุตสาหกรรมทีพีไอ) ซึ่งทาง สผ. จะเป็นผู้ทำหน้าที่ตรวจสอบโรงงานเอง ขณะที่พื้นที่เสี่ยงอันดับสองจะจ้าง Third party หรือบริษัทที่ขึ้นทะเบียนกับ สผ. ไปตรวจโรงงานแทน ด้วยงบประมาณปีละ 3 ล้านบาท โดยจะตรวจโรงงานทุกแห่งตามรายงานผลการวิเคราะห์ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (อีไอเอ) เนื่องจาก สผ. ฝ่ายตรวจสอบมีกำลังคนน้อยมาก มีเพียงลูกจ้างประมาณ 10 คน ทำให้ไม่สามารถไปตรวจสอบเองได้

คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเคยมีมติให้กระทรวงสาธารณสุขตั้งงบประมาณ 10 ล้านบาท เพื่อให้กระทรวงสาธารณสุขเฝ้าระวังเรื่องสุขภาพอนามัย แต่ปรากฏว่างบประมาณนี้ได้ถูกใช้ไปในการทำวิจัยโดยสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์ ซึ่งผ่านไป 2 ปีแต่ก็ไม่มีผลอะไรออกมา ซึ่งเจ้าหน้าที่ด้านสาธารณสุขและกระทรวงวิทยาศาสตร์ ต่างเห็นว่าเป็นการใช้งบประมาณในลักษณะเบี้ยหัวแตกที่ไม่สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ มีเพียงสถาบันมะเร็งฯ ที่ได้มาศึกษาเบื้องต้นและชี้ว่าพื้นที่นี้มีโอกาสเสี่ยงเกิดโรคมะเร็งสูง

แนวทางการแก้ปัญหาที่เป็นอยู่ไม่ว่าจะเป็นของส่วนท้องถิ่นหรือส่วนกลาง มีลักษณะการแก้ปัญหาเฉพาะจุดเพื่อให้ปัญหาลดความรุนแรงลง และคลี่คลายความโกรธและความไม่พอใจของชาวบ้านเป็นสำคัญ

4. การศึกษา-วิจัย

รัฐบาลมีความพยายามแก้ปัญหาระยะยาว โดยสนับสนุนให้มีการศึกษา-วิจัยถึงผลกระทบต่าง ๆ จากการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการวางแผนด้านต่าง ๆ

ตัวอย่างเช่น คณะรัฐมนตรีมีมติตามผลการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ครั้งที่ กพอ.1/2543 ให้กรมการผังเมืองดำเนินโครงการจัดทำผังภาคและกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่บริเวณ ชายฝั่งทะเลตะวันออก ด้วยงบประมาณ 4.5 ล้านบาทเพื่อประกอบการพิจารณาและการวางแผนของสภาพัฒน์ ก่อนที่จะเสนอคณะรัฐมนตรีให้พิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก รวมถึงพื้นที่มาบตาพุด ต่อไป ขณะเดียวกันสภาพัฒน์ก็มีโครงการจัดทำแผนปฏิบัติการตามแผนงานเร่งรัดกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไปสู่ภูมิภาค โดยในแผนนี้มีแผนย่อยคือ แผนปฏิบัติการเร่งรัดการกระจายประชากรไปสู่พื้นที่ชายฝั่งทะเล ตะวันออกประกอบด้วย สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ในนามกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ก็ได้รับมอบหมาย ให้ดำเนินการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณพื้นที่ ชายฝั่งทะเลตะวันออกระยะที่ 2

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเพื่อจัดทำแผนต่าง ๆ เกี่ยวกับพื้นที่นี้อีกมากมายหลายแผน เท่าที่สำรวจมา พบว่า ผู้ศึกษายังไม่พบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับการประเมินผลได้-ผลเสียและความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจในมิติต่าง ๆ ต่อประเทศจากการดำเนินโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ด

กล่าวโดยสรุปกระบวนการแก้ไขปัญหที่ทำอยู่เป็นวิธีการแก้ไขเฉพาะหน้าและแยกส่วนอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อบรรเทาปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ให้ดีขึ้นเท่านั้น ซึ่งในกรณีของมาบตาพุดคือ ปัญหากลิ่นเหม็นที่รุนแรงจนทำให้ชาวบ้านทนอยู่เกือบไม่ได้และเด็กนักเรียนเจ็บป่วยจำนวนมาก ข้อนี้เห็นได้ชัดเจนจากคำสั่ง แต่งตั้งและภาระหน้าที่ของคณะทำงานร่วมจาก 4 หน่วยงาน ในชื่อว่า “คณะทำงานติดตามผลการแก้ไขเหตุ เดือดร้อนรำคาญเรื่องกลิ่นจากโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด” คำสั่งแต่งตั้งมีขึ้นเมื่อรัฐบาล เห็นว่าสถานการณ์ไม่ดีขึ้นและมีผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของประเทศอย่างยิ่ง มีชาวบ้านชุมนุมประท้วงบ่อยครั้ง สื่อมวลชนติดตามให้ความสนใจ โดยเฉพาะกรณีการเจ็บป่วยของเด็กนักเรียน ในขณะที่ยังมีอีกหลายปัญหาทั้ง ด้านสิ่งแวดล้อม สุขภาพ และอื่น ๆ ในพื้นที่นี้ที่ได้รับผลกระทบและอาจจะรุนแรงไม่แตกต่างจากปัญหากลิ่นเหม็น ทว่าปัญหาเหล่านี้ยังคงถูกละเลยหรือไม่ให้ความสำคัญในปัจจุบัน

บทที่ 6

มองในมุมมองสุขภาพ : แนวคิดเรื่องสุขภาพ

ดังที่กล่าวไว้ข้างแล้วในบทแรกว่า การศึกษาชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ โดยมุ่งเน้นการประเมินผลกระทบจากโครงการลงทุนและการพัฒนาขนาดใหญ่และนโยบายของรัฐ เพื่อแสวงหาแนวทางอันเหมาะที่จะนำมาตรากฎการประเมินผลกระทบทางสุขภาพมาใช้ในสังคมไทย อย่างไรก็ตามการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ (Health Impact Assessment / HIA) ยังเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่และคนยังไม่คุ้นเคยดีนัก เมื่อกล่าวถึงการประเมินผลกระทบจากการพัฒนาโครงการต่าง ๆ โดยเฉพาะโครงการขนาดใหญ่แล้ว คนทั่วไปหรือแม้แต่หน่วยงานราชการที่ทำงานด้านนี้ก็คุ้นเคยกับเรื่องการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment / EIA) มากกว่า ที่เริ่มมีการศึกษาและจัดทำรายงานมาตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2527 (ปาริชาติ ศิวะรักษ์, 2545; น.7) และการประเมินผลกระทบทางสังคม (Social Impact Assessment/SIA) ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของการทำรายงานอีไอเอ ภายใต้หัวข้อเรื่องคุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์และคุณค่าต่อคุณภาพชีวิต (ปาริชาติ ศิวะรักษ์, 2545; น.21)

ดังนั้นก่อนที่จะนำเสนอมุมมองเรื่องผลกระทบทางสุขภาพจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียง จึงขอทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับแนวความคิดพื้นฐานว่าด้วยสุขภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชิ้นนี้ การประเมินผลกระทบทางสุขภาพ ทั้งในด้านความหมาย ลักษณะและระดับของการประเมินอย่างสังเขป

แนวคิดพื้นฐานเรื่องสุขภาพ

การกำหนดนโยบายและการดำเนินการต่างๆ ในแต่ละเรื่องย่อมมีแนวคิดพื้นฐานเป็นตัวกำกับและเป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญ สำหรับสังคมไทยที่ผ่านมา การกำหนดนโยบายและการดำเนินการด้านสุขภาพตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวความคิดว่าด้วยโรคเป็นสำคัญ แต่ในปัจจุบัน เกิดมีแนวความคิดใหม่ในเรื่องของสุขภาพขึ้นมาและเป็นแนวความคิดสำคัญที่กำลังขับเคลื่อนไปสู่การปฏิรูประบบสุขภาพของไทยเพื่อนำเอาหลักการต่าง ๆ ตามรัฐธรรมนูญมาแปรเป็นกลไกในการคุ้มครองสุขภาพให้ครอบคลุมยิ่งขึ้น แนวความคิดใหม่ดังกล่าวคือแนวความคิดว่าด้วยสุขภาพะ แนวความคิดทั้งสองอย่างกำลังขับเคลื่อนซึ่งพื้นที่ในการกำหนดนโยบายและแนวปฏิบัติกันอยู่ในเวลานี้ (เดชรัต สุขกำเนิด, 2545; น.6-7)

แนวความคิดว่าด้วยโรคเป็นแนวคิดที่เน้นการป้องกันหรือแก้ไขเมื่อมีภาวะเจ็บป่วยหรือเป็นโรคขึ้นมาวิธีการคือการทำให้โรคหายไป ด้วยการรักษาหรือการป้องกันเป็นกรณี ๆ ไป แนวคิดนี้มีการแบ่งชัดเจนระหว่างผู้ให้บริการและผู้รับบริการ และไม่ได้ให้ความสำคัญหรือไม่คิดผนวกรวมไปถึงเรื่องสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และกายภาพโดยรวมเข้ามาเป็นปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพด้วย แต่จะเน้นเฉพาะสภาพแวดล้อมและพฤติกรรมเฉพาะที่มีผลต่อการเกิดโรคโดยตรงเท่านั้นโดยอาศัยเครื่องมือทางสถิติหรือวิทยาศาสตร์ในการกำหนดปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพ และหรือพาหะนำโรคต่าง ๆ ภายใต้แนวคิดนี้ผลกระทบทางสุขภาพจะเกิดขึ้นต่อเมื่อนโยบายหรือโครงการนั้น ๆ ทำให้เกิดโรคระบาดหรือการขยายตัวของโรคเพิ่มขึ้นโดยตรง และพิสูจน์ได้ชัดเจนแน่นอนเท่านั้น การดำเนินการส่งเสริมและดูแลสุขภาพตามแนวความคิดนี้สามารถทำให้ควบคุมโรคติดต่อได้หลายโรค แต่ไม่อาจทำความเข้าใจและจัดการโรคสมัยใหม่ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม และสังคม

ได้ดีพอ จนเป็นเหตุให้หลายโรคมีการขยายตัวมากขึ้น เช่น โรคหัวใจ โรคมะเร็ง และภาวะความแปรปรวนทางจิต (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2545; น. 6)

ขณะที่**แนวความคิดเรื่องสุขภาวะ**จะไม่จำกัดการมองต้นเหตุและปัญหาของสุขภาพอยู่แค่การเป็นโรค หรืออาการเจ็บป่วยทางร่างกายและเรื่องทางเทคนิคการรักษาโรคเท่านั้น ในทางตรงกันข้ามแนวคิดแบบหลังนี้ พยายามมองเรื่องสุขภาพในมุมมองที่กว้างขึ้น ภายใต้นิยามที่กว้างขึ้น และเกี่ยวโยงไปถึงวิถีชีวิตทั้งหมดของคน ดังคำนิยามของคำว่าสุขภาพที่ปรากฏในร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติว่า “สุขภาพ” หมายถึง “สุขภาวะ” หรือภาวะที่มีความสุขพร้อมสมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ โดยที่สุขภาวะทั้ง 4 มิติ จะต้องเกิดขึ้นจากการจัดการทางสุขภาพในระดับต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายระดับ เช่น สุขภาพของปัจเจกบุคคล สุขภาพของครอบครัว ชุมชน และสุขภาพของสาธารณะ (เกษม วัฒนชัย, 2544; น. 4) และในแต่ละระดับ มีความเกี่ยวโยงถึงกันหมด สุขภาวะในแต่ละมิติมีความหมายดังนี้ (ประเวศ วะสี, 2543; น. 4 - 5)

1. สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางกาย หมายถึง ร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง คล่องแคล่ว มีกำลัง ไม่เป็นโรค ไม่พิการ มีเศรษฐกิจหรือปัจจัยที่จำเป็นพอเพียง ไม่ถึงอุบัตินตราย มีสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมสุขภาพ คำว่า กาย ในที่นี้ หมายถึงทางกายภาพด้วย

2. สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิต หมายถึง จิตใจที่มีความสุข รื่นเริง คล่องแคล่ว ไม่ติดขัด มีความเมตตา สัมผัสกับความงามของสรรพสิ่ง มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา รวมถึงการลดความเห็นแก่ตัวลงไปด้วย เพราะตราบดีที่ยังมีความเห็นแก่ตัว ก็จะมีสุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตไม่ได้

3. สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางสังคม หมายถึงมีการอยู่ร่วมกันด้วยดี มีครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมมีความยุติธรรม มีความเสมอภาค มีภราดรภาพ มีสันติภาพ มีความเป็นประชาสังคม มีระบบบริการที่ดี และระบบบริการเป็นกิจการทางสังคม

4. สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ (spiritual well-being) หมายถึงสุขภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อทำความดี หรือจิตสัมผัสกับสิ่งที่มีคุณค่าอันสูงส่งหรือสิ่งสูงสุด เช่น การเสียสละ การมีความเมตตา กรุณา การเข้าถึงพระรัตนตรัย หรือการเข้าถึงพระเจ้าเป็นเจ้า เป็นต้น สุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นความสุขที่ไม่ระคนอยู่กับความเห็นแก่ตัว แต่เป็นสุขภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์หลุดพ้นจากความมีตัวตน (self-transcending) จึงมีอิสรภาพ มีความผ่อนคลายอย่างยิ่ง เบาสบาย มีความปีติแผ่ซ่านทั่วไป มีความสุขอันประณีตและล้ำลึก หรือความสุขอันเป็นทิพย์ สบายอย่างยิ่ง สุขภาพดีอย่างยิ่ง มีผลดีต่อสุขภาพทางกาย ทางจิต และทางสังคม

จะเห็นว่า ภายใต้แนวคิดเรื่องสุขภาวะนั้น สุขภาพของมนุษย์จะมีความสัมพันธ์เชิงพลวัตกับปัจจัยต่าง ๆ ทั้งปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ทั้งทางสังคม กายภาพ ชีวภาพ รวมทั้งระบบบริการสุขภาพ (เกษม วัฒนชัย, 2544; น. 2) การดำเนินการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นของรัฐ ท้องถิ่น และเอกชน ที่มีผลกระทบต่อนโยบายต่าง ๆ ที่กล่าวมาย่อมมีผลกระทบต่อสุขภาพของมนุษย์ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม

การประเมินผลกระทบทางสุขภาพ

การประเมินผลกระทบทางสุขภาพเป็นรูปแบบหรือกระบวนการประเมินผลกระทบอย่างหนึ่ง ที่เน้น “การประมาณการณ์หรือการคาดการณ์ผลกระทบของการกระทำใดการกระทำหนึ่ง ซึ่งมีผลกระทบต่อสุขภาพของประชากรกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยการกระทำดังกล่าวอาจครอบคลุมตั้งแต่ระดับโครงการ ระดับแผนงาน หรือระดับนโยบาย และครอบคลุมถึงผลกระทบทางสุขภาพในทุกมิติและทุกระดับ” (เกษม วัฒนชัย, 2544; น. 5)

ขณะเดียวกันก็หมายถึง “กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในสังคม โดยมีการประยุกต์ใช้แนวทางและเครื่องมือที่หลากหลายในการระบุ คัดการณ์ และพิจารณาถึงผลกระทบทางสุขภาพที่อาจเกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นแล้วกับประชากรกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จากข้อเสนอหรือการดำเนินนโยบาย แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจอันจะเป็นประโยชน์สำหรับการส่งเสริมและการคุ้มครองสุขภาพสำหรับประชาชนทุกกลุ่ม” (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2545; น.24)

ผลลัพธ์ที่สำคัญของการทำกระบวนการนี้คือ ชุดของคำแนะนำหรือข้อเสนอที่มีข้อมูลหลักฐานยืนยัน (Evidence-based recommendations) ที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางและคุณค่าหรือความสำคัญของการมีสุขภาพที่ดีร่วมกันของสังคม เพื่อประกอบการตัดสินใจในเชิงนโยบาย การประเมินผลกระทบทางสุขภาพยังเป็นเครื่องมือสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มการมีส่วนร่วมและเพิ่มความเข้มแข็งของภาคประชาชน ตามปรัชญาและแนวคิดสำคัญในการคุ้มครองสุขภาพของประชาชนที่กำหนดไว้ในหมวดของสิทธิและเสรีภาพของประชาชนและแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ตัวอย่างเช่น มาตรา 59 (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2545; น. 24-25)

ขณะเดียวกันกระบวนการนี้จะช่วยลดความขัดแย้งทั้งที่มีอยู่ในปัจจุบันและที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2545; น. 25) โดยเฉพาะความขัดแย้งอันเกิดจากการดำเนินนโยบายสาธารณะที่เกี่ยวข้องกับการลงทุนขนาดใหญ่ต่าง ๆ ที่จะส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต และสุขภาพของประชาชน ดังเช่นโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งเป็นนโยบายสาธารณะของรัฐ ที่ก่อให้เกิดการลงทุนมหาศาลตามมาไม่ว่าจะเป็นด้านโครงสร้างพื้นฐาน และการพัฒนาอุตสาหกรรม รวมถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมากเพื่อการผลิตในภาคอุตสาหกรรม แต่พร้อมกันนั้นก็ก่อให้เกิดผลกระทบมากมายต่อสภาพแวดล้อม วิถีชีวิตของชุมชนและสังคมโดยรวม

การประเมินผลกระทบทางสุขภาพจะสามารถทำได้อย่างเป็นระบบ รวดเร็วชัดเจน ครอบคลุมทุกมิติและทุกระดับตามที่กล่าวไว้ข้างต้น จำเป็นจะต้องมีการกำหนดให้ชัดเจนลงไปว่า อะไรคือปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพ (health determinants) บ้าง นอกเหนือจากระบบบริการด้านสาธารณสุขแล้ว ปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพหรือเป็นตัวกำหนดสุขภาพยังเป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายของรัฐ ท้องถิ่น และการดำเนินกิจกรรมของภาคเอกชน ปัจจัยเหล่านี้จะครอบคลุมกว้างขวางไปถึงเรื่องภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ระดับรายได้ของบุคคล การมีงานทำ สภาพแวดล้อมของการทำงาน และสถานะทางสังคม การศึกษา สภาพแวดล้อม เครือข่ายทางสังคมและชุมชน ตลอดจนพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล ก็ถือเป็นปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพด้วย เป็นต้น

โดยทั่วไปการประเมินผลกระทบทางสุขภาพมีการแบ่งลักษณะของผลกระทบออกเป็น 3 ลักษณะ เพื่อความง่ายต่อการเลือกวิธีในการวิเคราะห์หรือประเมิน และจะง่ายต่อการกำหนดมาตรการในการลดผลกระทบตามลักษณะที่เกิดตามมาด้วย (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2545; น. 56-57) คือ

1. ผลกระทบโดยตรง (Direct Impact) เป็นผลกระทบทางสุขภาพที่เกิดขึ้นโดยตรงจากการดำเนินนโยบาย แผนงานหรือโครงการ โดยมีปัจจัยอื่น ๆ มาเกี่ยวข้องน้อยมาก เช่น ผลกระทบทางสุขภาพจิตอันเนื่องมาจากความวิตกกังวลในอุปถัมภ์ที่อาจเกิดขึ้นจากนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่
2. ผลกระทบโดยอ้อม (Indirect Impact) เป็นผลกระทบที่ไม่ได้เกิดขึ้นกับสุขภาพโดยตรง แต่เกิดขึ้นเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพหลายตัวร่วมกัน จนมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ทางด้านสุขภาพในที่สุด เช่น ผลกระทบต่อสุขภาพกายที่แย่ลงเนื่องจากความวิตกกังวลเรื่องการดำรงชีวิต ภายหลังจากที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมลงจากการดำเนินโครงการ หรือผลกระทบทางสุขภาพจิตที่ดีขึ้น เนื่องจากการมีงานเพิ่มขึ้น

3. ผลกระทบสะสม (Cumulative Impact) เป็นผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมที่สะสมจากการดำเนินนโยบาย แผนงาน และโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่เดียวกัน หรือในกลุ่มประชากรเดียวกัน ซึ่งบางครั้งทำให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นรุนแรงเกินกว่าที่คาดการณ์ไว้ในการประเมินผลกระทบของแต่ละโครงการ การประเมินผลกระทบทางสุขภาพแบบสะสมจึงจำเป็นต้องมีความรู้ ความเข้าใจในข้อมูลพื้นฐาน (รวมถึงสภาพแวดล้อม และโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม) ของพื้นที่หรือประชากรแต่ละกลุ่มเป็นอย่างดี ตลอดจนต้องสามารถมองทะลุไปสู่ความเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ที่น่าจะเกิดขึ้น แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นจะอยู่นอกเหนือจากขอบเขตของโครงการก็ตาม

นอกจากเรื่องลักษณะของผลกระทบแล้ว การพิจารณาถึงระดับของผลกระทบทางสุขภาพก็เป็นอีกประเด็นที่สำคัญในการทำการประเมิน เพราะระดับของการประเมินผลกระทบที่แตกต่างกันย่อมหมายถึงผลลัพธ์ที่ต่างกันและนำไปสู่การตัดสินใจในเชิงนโยบายที่ต่างกันด้วย การประเมินผลกระทบทางสุขภาพภายใต้แนวคิดเรื่องสุขภาพอาจแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2545; น. 58-59) ดังที่กล่าวไว้ข้างแล้วในตอนต้นคือ

1. ผลกระทบในระดับปัจเจกบุคคล การประเมินในระดับนี้ไม่ซับซ้อนนัก เพราะเป็นการประเมินถึงภาวะทางสุขภาพของบุคคล และทำให้เข้าใจถึงผลกระทบที่แตกต่างกันในหมู่สมาชิกของครอบครัวได้ อย่างไรก็ดี การประเมินเพียงระดับนี้มีข้อจำกัดในการเข้าถึงผลกระทบทางสุขภาพในขอบเขตที่กว้างขึ้นและลึกซึ้งขึ้น เพราะขาดการมองไปถึงความสัมพันธ์ของมิติ ระดับและโครงสร้างอื่น ๆ
2. ผลกระทบในระดับครอบครัว อาจสะท้อนให้เห็นได้จากความสัมพันธ์ภายในครอบครัว การประเมินส่วนนี้จะทำให้เห็นความสามารถในการรับมือกับปัญหาของสมาชิกภายในครอบครัว หรือทางในกลับกันความสามารถรับมือกับปัญหาได้และอาจขยายผลไปสู่ปัญหาที่กว้างขึ้นในระดับชุมชน การประเมินส่วนนี้จึงเป็นการศึกษาไปถึงจุดเชื่อมต่อสำคัญกับสถาบันทางสังคมที่ใหญ่ขึ้น เช่น ชุมชน หรือองค์กรของรัฐ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว
3. ผลกระทบในระดับชุมชน การประเมินส่วนนี้จะทำให้มองเห็นความสามารถและความร่วมมือกันของคนภายในชุมชนเพื่อเสริมสร้างสุขภาพของคนในชุมชน และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินนโยบาย
4. ผลกระทบในระดับสาธารณะ เป็นปัญหาที่คุกคามสาธารณะในวงกว้าง ไม่สามารถจำกัดเฉพาะกลุ่มประชากรที่ได้รับผลกระทบโดยตรง เช่น อุบัติเหตุจากการก่อวินาศกรรม หรือผลกระทบที่มีต่อทัศนคติของสาธารณะในแง่ของความสำคัญของสุขภาพ เช่น การมองเห็นทางเลือกหรือโอกาสในการสร้างเสริมสุขภาพที่แตกต่างไปจากเดิม รวมถึงทัศนคติที่มีต่อความเสี่ยง (Risk Perception) ของแต่ละกลุ่มประชากรและภาพรวมที่เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบาย แผนงานหรือโครงการ การประเมินส่วนนี้กำหนดขอบเขตได้ยาก แต่เป็นระดับการประเมินที่มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนเชิงนโยบายและการเรียนรู้ร่วมกันของสังคม

การศึกษานี้ได้พยายามทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของการประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดในมิติต่าง ๆ และอย่างไม่แยกส่วนตามกรอบที่กล่าวมาข้างต้น โดยตั้งต้นจากการรวบรวมจากคำบอกเล่าโดยตรงของชาวบ้าน ประมวลข้อมูล และวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และเชื่อมโยงไปถึงนโยบายการพัฒนาและแนวทางการจัดการปัญหาที่ผ่านมา วิธีการประเมินผลกระทบที่ใช้เป็นแบบการทบทวนสิ่งที่เกิดขึ้นหรือมองย้อนหลังไป (Retrospective HIA) ว่านโยบายการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยเฉพาะบนพื้นที่มาบตาพุดนั้น ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อสุขภาพะทั้ง 4 มิติอย่างไรบ้าง อะไรเป็นปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพหรือเป็นตัวกำหนดสุขภาพนั้น ลักษณะของผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นแบบไหน และเกิดขึ้นในระดับใด และทั้งหมดมีความเชื่อมโยงต่อกันหรือมีความสัมพันธ์เชิงพลวัตกันอย่างไร

ผลกระทบต่อสุขภาพะทางกาย

การประมวลปัญหาและข้อห่วงใยตามคำบอกเล่าของตัวแทนชุมชน กลุ่มเป้าหมายเฉพาะและบุคคล

ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารหลายชุดดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 4 ทำให้มองเห็นภาพรวมที่ชัดเจนว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดมีผลกระทบต่อสุขภาพร่างกายที่ชัดเจนมากและมีระดับความรุนแรงที่น่าเป็นห่วง แม้ว่าในปัจจุบันจะยังไม่มีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ที่เป็นระบบและมีความต่อเนื่องมากพอ จนไม่สามารถโต้แย้งในเรื่องนี้ได้เลยก็ตาม ทว่าข้อค้นพบระดับบุคคลและชุมชน รวมถึงงานศึกษาของนักวิชาการหรือสถาบันต่าง ๆ ที่ผ่านมา ล้วนชี้ชัดถึงผลกระทบทางสุขภาพที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบจากปัญหามลพิษอากาศ คุณภาพแหล่งน้ำและน้ำฝนที่เปลี่ยนไป รวมไปถึงอุบัติเหตุและอุบัติเหตุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ผลกระทบนี้ยังรวมไปถึงความเสียหายเชิงกายภาพอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ความเสียหายของชายฝั่งทะเล สภาพแวดล้อมจากปัญหาน้ำเสียของโรงงาน ชยะอุตสาหกรรม และพืชผลอีกมากมาย เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ปัญหาหลักที่มีผลกระทบต่อสุขภาพร่างกายของประชาชนมากที่สุดและรุนแรงที่สุดในช่วงที่ผ่านมาคือ มลพิษอากาศหรือปัญหากลิ่นเหม็นนั่นเอง ผู้วิจัยพบว่า ข้อมูลเรื่องผลกระทบทางสุขภาพที่รวบรวมได้จากคำบอกเล่าโดยตรงของผู้ให้สัมภาษณ์ค่อนข้างตรงกันหรือใกล้เคียงกันมากกว่า กลิ่นเหม็นที่ร่างกายได้รับเข้าไปทำให้เกิดอาการหลายหลายอย่างในระบบทางเดินหายใจ เช่น หายใจไม่ออก แน่นหน้าอก ภูมิแพ้ ปวดหัว มึนหัว เวียนหัว แสบคอและเจ็บคอ บางคนมีปัญหาเกี่ยวกับระบบการย่อยอาหาร เช่น มีอาการท้องอืด บางคนมีปัญหาเกี่ยวกับระบบประสาทสัมผัสและผิวหนัง เช่น มีอาการแสบตา คันตา และเป็นผื่นคัน

นอกจากนี้ข้อมูลการศึกษาบางชิ้นก็ยืนยันทำนองเดียวกัน (ภาคผนวก ข - 3) และยังชี้ให้เห็นว่า กลุ่มโรคทางสุขภาพกายมีแนวโน้มน่าเป็นห่วงมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มโรคระบบประสาทและอวัยวะสัมผัส กลุ่มโรคระบบหายใจ กลุ่มโรคผิวหนังและเนื้อเยื่อใต้ผิวหนัง กลุ่มภาวะการตั้งครรภ์ การคลอด และระยะหลังคลอด โรคระบบกล้ามเนื้อและโครงร่างยืดเสริม รวมถึงกลุ่มอาการและสิ่งผิดปกติที่พบได้จากการตรวจทางคลินิกและทางห้องปฏิบัติการที่ไม่สามารถจำแนกโรคในกลุ่มอื่นได้ เนื่องจากการศึกษาเปรียบเทียบแนวโน้มอัตราผู้ป่วยนอกของกลุ่มโรคเหล่านี้พบว่า ในช่วงแรก (ปีพ.ศ. 2527-2531) อัตราผู้ป่วยนอกของจังหวัดระยองมีอัตราต่ำกว่าภาคกลาง แต่ในช่วงหลัง (ปี พ.ศ.2537-2541) กลับมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ขณะเดียวกันกลุ่มโรคติดเชื้อและ

ปรสิติ กลุ่มโรคเลือดและอวัยวะสร้างเลือด กลุ่มโรคระบบย่อยอาหารและโรคในปาก กลุ่มโรคภาวะการตั้งครรภ์ การคลอด และระยะหลังคลอด และกลุ่มโรคเนื้องอกรวมมะเร็ง มีความน่าเป็นห่วงเช่นกัน เนื่องจากอัตราผู้ป่วยนอกของจังหวัดระยองมีอัตราสูงกว่าผู้ป่วยนอกของภาคกลางมาโดยตลอด และมีแนวโน้มสูงขึ้น (เดชรัตน์ สุขกำเนิด , 2545; น.120) นอกจากนี้ สถิติผู้ป่วยในด้วยโรคเนื้องอกร้ายในภาพรวมของจังหวัดระยองเปรียบเทียบกับภาคกลาง (ไม่รวม กทม.) และทั้งประเทศ (ไม่รวม กทม.) ระหว่างปี พ.ศ. 2527 – 2541 ปรากฏว่าจังหวัดระยองมีผู้ป่วยโรคนี้อีกเพิ่มขึ้นและมีสถิติสูงอย่างน่าวิตกในปี พ.ศ. 2540 (ดูภาคผนวก ข – 20)

อย่างไรก็ดี ในบรรดากลุ่มโรคทั้งหมดที่กล่าวมา ประชาชนในบริเวณมาบตาพุดและในจังหวัดระยองเจ็บป่วยด้วยกลุ่มโรคระบบทางเดินหายใจสูงที่สุด ซึ่งเห็นได้จากสถิติผู้ป่วยนอกของโรงพยาบาลมาบตาพุดทั้งหมด 38,618 คน ที่เข้ามารักษาทันในช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2543 – กันยายน พ.ศ. 2544 เป็นผู้ป่วยในกลุ่มอาการโรคระบบทางเดินหายใจสูงถึง 11,809 คน หรือเท่ากับร้อยละ 30.6 นี่เป็นอัตราที่สูงมากเมื่อเทียบกับกลุ่มอาการอื่น ๆ (ดูภาคผนวก ข - 1) หรือเช่นจากสถิติสาเหตุการป่วยของผู้ป่วยนอก 10 อันดับแรกของจังหวัดระยอง ในปี พ.ศ. 2542 และ พ.ศ. 2543 ก็แสดงให้เห็นว่า โรคระบบหายใจเป็นสาเหตุการป่วยสูงเป็นอันดับหนึ่งของทั้งสองปี และมีจำนวนผู้ป่วยสูง 295,253 คน และ 301,671 คนตามลำดับ หรือเทียบเท่าอัตรา 59,371 และ 58,043 ต่อแสนประชากร (ดูภาคผนวก ข - 2)

อาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นยังมีความสอดคล้องกับอันตรายของมลสารที่เป็นต้นเหตุของกลิ่นเหม็น (ดูภาคผนวก ง - 2) ซึ่งทางกรมควบคุมมลพิษและกรมโรงงานอุตสาหกรรมเคยตรวจพบด้วยเครื่องมือตรวจวิเคราะห์มลสารดังกล่าวเป็นจำพวกสารอินทรีย์ระเหย (Volatile Organic Compounds / VOCs) ที่ระเหยออกจากโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดสู่บรรยากาศบริเวณนี้ เช่น เบนซีน โทลูอีน และไซลีน (สนธิ ศุภวัฒน์, 2540) สารกลุ่มนี้จะระเหยได้และละลายได้ดีในไขมัน จึงเป็นอันตรายต่อร่างกายบริเวณเนื้อเยื่อไขมัน โดยเฉพาะระบบประสาท การสูดดมเข้าไปในร่างกายจึงมีผลต่อระบบประสาทส่วนกลาง เช่น อาจทำให้มีอาการตั้งแต่เวียนศีรษะ มึนงง คลื่นไส้ อาเจียน ประสาทหลอน หมดความรู้สึก หมดสติ จนกระทั่งถึงขั้นเสียชีวิตได้ (อัญชลี ศิริพิทยา คุณกิจและคณะ, 2541; น. 8)

กล่าวโดยสรุป การประเมินผลกระทบทางสุขภาพในพื้นที่นี้พบว่า ลักษณะของผลกระทบต่อสุขภาพทางกายที่เกิดขึ้นกับประชาชนในบริเวณมาบตาพุดเป็นผลกระทบโดยตรงที่ปรากฏชัดและมีความสัมพันธ์กับมลพิษที่เกิดขึ้น และบางกรณียังมีลักษณะของผลกระทบแบบสะสมด้วย เช่น ป่วยเรื้อรังด้วยโรคระบบทางเดินหายใจ โรคภูมิแพ้ และโรคผิวหนัง ภาวะที่เกิดขึ้นทำให้คนมีสุขภาพอ่อนแอลงและต้องสูญเสียเงินไปจำนวนมากกับการรักษาโรค บางคนยังเชื่อกันว่ามลพิษในสิ่งแวดล้อมเป็นสาเหตุทำให้คนในจังหวัดระยองเป็นโรคมะเร็งและโรคแปลก ๆ เพิ่มมากขึ้นด้วย นอกเหนือจากภาวะการเป็นโรคแล้ว ในจังหวัดนี้ยังมีสถิติอุบัติเหตุการจลาจลสูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับสถิติของพื้นที่ภาคกลางและของทั้งประเทศ (ดูภาคผนวก ข – 24) และมีปัญหาอุบัติเหตุจากโรงงานอุตสาหกรรมและการขนส่งในบริเวณพื้นที่มาบตาพุดบ่อยครั้ง (ดูภาคผนวก จ - 1) อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งล้วนมีประชาชนได้รับบาดเจ็บและ/หรือเสียชีวิต

ความเสียหายทางกายภาพในพื้นที่มาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียงก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อสุขภาพของคนในพื้นที่นี้อย่างรุนแรงเช่นกัน ที่เห็นเด่นชัดมาก ๆ คือ ปัญหามารกกัดเซาะชายฝั่งทำให้หาดทรายพังเสียหาย

จนไม่เหมาะสำหรับการท่องเที่ยวพักผ่อน คุณภาพน้ำทะเลที่เปลี่ยนไปก็ทำให้ชาวบ้านลงไปเล่นน้ำไม่ได้ดังเดิม และมีงานศึกษาทางวิชาการหลายชิ้นที่ยืนยันเรื่องนี้ (ดูภาคผนวก ฉ - 1) หลายคนจากหลายชุมชนสะท้อนใจกับปัญหานี้ว่า พวกเขาอยู่ใกล้ทะเลแต่กลับไม่มีทะเลให้เที่ยว อาหารทะเลก็ลดน้อยลง หลายคนกลัวไม่กล้ารับประทานอาหารทะเลจากจังหวัดของตัวเองเพราะเชื่อว่ามีสารพิษสะสมอยู่มาก สิ่งที่น่ากังวลเหล่านี้ล้วนเป็นผลกระทบทั้งทางตรง ทางอ้อมและยังมีลักษณะสะสมความรุนแรงของปัญหาตลอด 20 ปีแห่งการพัฒนาอุตสาหกรรมของที่นี่

ผลกระทบต่อสุขภาพทางจิต

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลเชิงสถิติที่ได้จากหน่วยงานด้านสาธารณสุขในจังหวัดระยอง จะเห็นได้ชัดว่าอัตราผู้ป่วยในกลุ่มโรคทางสุขภาพจิตก็เป็นอีกกลุ่มโรคที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นและอยู่ในภาวะที่น่าเป็นห่วง เช่น ข้อมูลเปรียบเทียบอัตราผู้ป่วยในด้วยภาวะความผิดปกติทางจิตและระบบประสาทจากสาเหตุต่าง ๆ ของจังหวัดระยอง เปรียบเทียบกับภาคกลาง (ไม่รวมกทม.) และทั้งประเทศ (ไม่รวมกทม.) ในช่วงระหว่างปี 2527-2541 ผู้ป่วยด้วยกลุ่มโรคนี้ในจังหวัดระยองมีแนวโน้มที่สูงขึ้น โดยเฉพาะในปี 2541 จำนวนเพิ่มสูงขึ้นมาก (ดูภาคผนวก ข - 17) หรือเช่นอัตราผู้ป่วยในด้วยการถูกรังแกหรือทำร้ายตัวเอง และฆ่าตัวตายด้วยเหตุต่างๆ ในช่วงปี 2527-2541 ของจังหวัดระยองก็มีอัตราสูงเช่นกัน เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ภาคกลางและของทั้งประเทศ (ดูภาคผนวก ข - 16) นอกจากนี้จำนวนผู้ป่วยสุขภาพจิตของเฉพาะตัวอำเภอเมืองระยองก็มีจำนวนสูงกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อำเภออื่นในจังหวัดเดียวกันที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมน้อยกว่าหรือไม่มีเลย (ดูภาคผนวก ข - 8) เป็นต้น

สถิติข้างต้นนั้นเป็นการชี้ให้เห็นถึงภาวะที่น่าวิตกของปัญหาสุขภาพจิต ภาวะที่เกิดขึ้นเนื่องจากมีปัจจัยหลายอย่างที่เข้ามาบั่นทอนสุขภาพทางจิตของชาวมาบตาพุด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องมลพิษและคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป (กลิ่นเหม็นและฝุ่นละออง เสียงดัง คุณภาพน้ำดื่ม น้ำใช้ ขยะอุตสาหกรรม น้ำเสีย และอื่น ๆ) ปัญหาสุขภาพและภาวะการเจ็บป่วยต่าง ๆ (โรคระบบทางเดินหายใจ โรคผิวหนัง โรคเมะเร็ง และอื่น ๆ) ปัญหาความเสียหายของทรัพยากรธรรมชาติ (ชายหาดพัง น้ำทะเลเสีย สัตว์น้ำลดน้อยและปนเปื้อนสารพิษ เป็นต้น) การถูกละเลยและความไม่เป็นธรรมในเรื่องสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ (ไม่มีน้ำประปาใช้ เอกสิทธิ์ของการนิคมฯ ในการใช้ถนน และอื่น ๆ) ปัญหาความมั่นคงปลอดภัยและด้านสังคมต่าง ๆ (อุบัติเหตุ อุบัติภัย การลักขโมย ยาเสพติด การเคลื่อนย้ายเข้ามาของแรงงานต่างถิ่น ปัญหาเด็กแคมป์ และอื่น ๆ) ปัญหาเศรษฐกิจต่าง ๆ (รายได้ลด รายจ่ายเพิ่ม ปัญหาการว่างงาน) ขณะเดียวกันความศรัทธาและยึดมั่นในศาสนาที่เคยเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนก็ลดน้อยด้อยความสำคัญลงไปนับตั้งแต่มีการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรม

ภาวะเหล่านี้ล้วนมีผลต่อสภาพจิตใจของผู้อยู่อาศัยใน 25 ชุมชน สิ่งที่สะท้อนสภาพนี้ได้ดีและชัดเจนนั้นคือ ความเครียดที่เกิดขึ้นกับคนในพื้นที่ อันเป็นผลกระทบที่สั่งสมจากปัญหาหลาย ๆ ด้าน เช่นจากเรื่องมลพิษอากาศหรือกลิ่นเหม็น ชาวบ้านมีความเครียดมากเพราะต้องทนดมกลิ่นเหม็นสารพัดกลิ่นที่ไม่เพียงแต่ทำให้รำคาญและหนีไปไหนก็ไม่พ้น แต่ยังทำให้ร่างกายเจ็บป่วยด้วยหลายโรคด้วย ทำให้นอนไม่หลับ บางคนเกิดภาวะคลุ้มคลั่ง และบางคนอยากกระทำรุนแรงต่อบางสิ่งบางอย่าง, ความเครียดจากรายได้ที่ลดลง (เช่นพืชผลเสียหาย) ขณะที่มียารายจ่ายบางอย่างเพิ่มขึ้นอย่างไม่ควร (ค่ายารักษาโรค ค่าน้ำดื่ม ฯลฯ) โดยที่คนบางกลุ่มอาชีพ เช่นชาวประมงไม่สามารถประกอบอาชีพได้ดีดังเดิมเนื่องจากทะเลหมดความสมบูรณ์และชายฝั่งสูญหายไป,

ความเครียดที่เกิดโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัวจากความวิตกกังวลและความกลัวต่าง ๆ เช่น กลัวโรงงานระเบิดหรืออุบัติเหตุจากสารอันตราย

ไม่เพียงแต่ชาวบ้านเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบต่อสุขภาวะทางจิต นักธุรกิจและข้าราชการในพื้นที่ก็ได้รับผลกระทบนี้ไม่ต่างกันนัก เช่น ผู้ประกอบธุรกิจโรงแรมรายใหญ่รายหนึ่งต้องรับประทันยาคลายเครียดมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ที่มีปัญหาการกักตุนชาวต่างชาติและทำให้รายได้ของโรงแรมตกต่ำชบเซา ขณะที่ข้าราชการและหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นก็มีความเครียดที่ไม่สามารถเข้าไปจัดการปัญหาได้เนื่องจากขาดศักยภาพ ความเชี่ยวชาญ ทรัพยากรต่าง ๆ รวมถึงการติดขัดอิทธิพลที่แข็งแกร่งกว่าของภาคอุตสาหกรรม

กล่าวโดยสรุป ผลกระทบด้านลบต่อสุขภาวะทางจิตเป็นทั้งผลกระทบโดยตรงและผลโดยอ้อมจากการพัฒนาอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นเพราะปัญหามลพิษ โรคภัยไข้เจ็บ อุบัติภัย และอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดความเครียด ความโกรธ หวาดระแวง มองโลกในแง่ร้าย และจิตใจหดหู่เศร้าหมอง รวมถึงความรู้สึกสูญเสียสภาพแวดล้อมดี ๆ และทรัพยากรธรรมชาติไปมากมาย ผลกระทบที่เกิดขึ้นยังมีลักษณะสะสมและทวีความรุนแรงมากขึ้น ซึ่งปะทุออกมาในรูปของผู้ป่วยสุขภาพทางจิต ความเสื่อมคุณภาพและการสูญหายไปของทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นทะเล ชายฝั่ง แหล่งน้ำ น้ำฝน รวมถึงความศรัทธาในศาสนาที่ลดลงไปด้วย

อย่างไรก็ดีงานศึกษาชิ้นนี้ค้นพบผลกระทบด้านบวกทางสุขภาวะทางจิตของคนในพื้นที่เช่นกัน ตัวอย่างเช่น ครูและเด็กนักเรียนที่โรงเรียนมาตาฟุคฯ ที่เผชิญความทุกข์ร่วมกัน มีความเห็นใจซึ่งกันและกัน เข้าใจกัน และร่วมกันต่อสู้เรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาย่างอดทน ขณะเดียวกันก็มีความเข้าใจในความกลัวและความทุกข์จากมลพิษอุตสาหกรรมของชุมชนอื่น ๆ จิตใจแบบเดียวกันนี้ยังพบในตัวผู้แทนชุมชนและชาวบ้านบางคนด้วย ในตัวข้าราชการและนักวิชาการทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น และนักธุรกิจที่ต่างเห็นความจำเป็นว่ารัฐบาลต้องช่วยเหลือชาวบ้านที่อยู่รอบนิคมอุตสาหกรรมอย่างเร่งด่วน เป็นต้น

ผลกระทบต่อสุขภาวะทางสังคม

สังคมในพื้นที่นี้ได้รับผลกระทบทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากหลายปัจจัยด้วยกัน ปัญหาและข้อห่วงใยในบทที่ 4 ส่วนที่บ่งชี้ถึงผลกระทบต่อสุขภาวะทางสังคมโดยตรง เช่น ปัญหาเด็กแค้มป์ เด็กแค้มป์เป็นคำเรียกเด็ก ๆ ที่เป็นลูกหลานของแรงงานก่อสร้างที่เคลื่อนย้ายไปทำงานในจังหวัดระยอง โดยมากเป็นเด็กอีสาน และมีบางส่วนมาจากภาคใต้บ้าง ภาคเหนือบ้าง ภาคกลางบ้าง เมื่อพ่อแม่มาก่อสร้างโรงงานก็จะส่งลูกไปโรงเรียนใกล้ ๆ เมื่องานก่อสร้างเสร็จก็ย้ายไปทำงานที่อื่นพร้อมกับหอบหิ้วลูกหลานไปด้วย ทำให้โรงเรียนมีภาระมากขึ้นทั้งในแง่การจัดทำทะเบียนเด็กเข้า-ออก การละเลยดูแลเด็กทั้งในแง่ความปลอดภัยและการเรียนจากพ่อแม่ ขณะที่ตัวเด็กเองมีปัญหาทางจิตใจหลายอย่างเนื่องจากต้องย้ายที่อยู่ไปตามค่ายคนงานที่พ่อแม่ทำงานด้วย และต้องย้ายโรงเรียนบ่อย การเรียนจึงไม่ค่อยต่อเนื่อง ทำให้เรียนตามเพื่อนไม่ทัน สุดท้ายจึงขาดการเอาใจใส่การเรียน และมีปัญหาในการคบหาสมาคมกับเพื่อนนักเรียน

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มโรคที่บ่งชี้ถึงสุขภาวะทางสังคม เช่น โรคเอดส์ในจังหวัดระยองที่เพิ่มสูงขึ้นมากอย่างน่าเป็นห่วง หากดูจากสถิติผู้ป่วยในด้วยโรคภูมิคุ้มกันบกพร่องจากเชื้อไวรัสเอชไอวี ระหว่างปี 2527-2541 ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบกันของจังหวัดระยอง ภาคกลาง (ไม่รวม กทม.) และทั่วประเทศ (ไม่รวม กทม.) จะพบว่าอัตราผู้ป่วยโรคนี้ของระยองพุ่งสูงขึ้นมากกว่าอีก 2 พื้นที่อย่างน่าวิตก (ดูภาคผนวก ข - 23) ขณะเดียวกันโรคนี้ยังเป็นสาเหตุการตายอันดับหนึ่งของคนระยองติดต่อกันสองปีคือ พ.ศ. 2542 และ 2543 (ดูภาคผนวก ข - 6) ผู้แทน

ชุมชนหลายคน พระภิกษุสงฆ์ รวมถึงผู้อำนวยการโรงพยาบาลมาบตาพุดให้ข้อมูลไปในทำนองเดียวกันว่า สถานการณ์โรคเอดส์ที่สูงขึ้นมากส่วนหนึ่งมีสาเหตุโยงไปถึงการพัฒนาอุตสาหกรรมที่หลังไหลเข้ามาและมีการกว้านซื้อที่ดินจำนวนมากจากชาวบ้าน การมีรายได้ก้อนโตอย่างฉับพลันทำให้เกิดการใช้ชีวิตฟุ้งเฟ้อเที่ยวเตร่จนติดโรค และนำไปสู่การแพร่ระบาดของโรคนี้อย่างกว้างขวางจนมีผู้เสียชีวิตไปแล้วหลายรายในเวลาไม่นาน⁸

อย่างไรก็ดียังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่เป็นผลของการพัฒนาและส่งผลกระทบไปถึงสุขภาวะทางสังคมด้วย อาทิเช่น การขยายตัวของเมืองและการเติบโตของโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมาก ทำให้ความสัมพันธ์ของคนภายในครอบครัวและชุมชนเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ครอบครัวที่มีเคยมีความอบอุ่น พ่อแม่และลูกมีความใกล้ชิดและพึ่งพากันอยู่เสมอกลายเป็นห่างเหินกัน ดังเช่นที่ผู้นำชุมชนเกาะกก-หนองแดงเมกล่าว่าปัจจุบันสมาชิกในครอบครัวไม่มีเวลาให้กัน ต่างคนต่างทำมาหากิน เมื่อลูกมีปัญหา ก็หันหน้าไปมั่วสุมกับเพื่อนในผับหรือตามสถานบันเทิง แทนที่จะหันมาปรึกษาพ่อแม่เช่นเดิม ผู้สูงอายุจำนวนมากในชุมชนจึงถูกทอดทิ้งไปด้วย⁹

ในส่วนของชุมชนที่แต่เดิมเคยมีความเข้มแข็ง ใกล้ชิดผูกพันและเป็นระบบที่เกื้อกูลพึ่งพากัน ปัจจุบันก็เปลี่ยนไป เพราะการขยายตัวอย่างรวดเร็วของสังคมเมืองที่รุกเข้าไปยังพื้นที่ชนบท และทำให้มีการเคลื่อนย้ายคนต่างถิ่นต่างวิถีและต่างวัฒนธรรมเข้าไปปะปน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้มีปัญหามากมายหลายอย่าง เช่น มีความแออัดมากขึ้นเพราะมีการเคลื่อนย้ายของแรงงานเข้ามาเรื่อย ๆ ตามมาด้วยปัญหาการลักขโมยโดยเฉพาะจากกลุ่มคนที่ตกงาน การใช้ยาเสพติดที่ใช้กันมากในกลุ่มพนักงานรักษาความปลอดภัยและคนงานที่ต้องทำงานกลางคืน เสี่ยงดังจากมอเตอร์ไซด์ของคนงานนับร้อย ๆ คน และกิจกรรมมั่วสุมของกลุ่มคนงานวัยรุ่น เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ล้วนบั่นทอนวิถีอันสงบของชนบท ก่อให้เกิดความแปลกแยกระหว่างผู้อยู่เก่าและผู้มาใหม่ ซึ่งต่างมีผลทำให้ความเข้มแข็งของชุมชนลดลง

ในทางกลับกันปัจจัยที่เป็นพื้นฐานของการสร้างความเข้มแข็งและคุณธรรมอันดีงามของชุมชนไม่ได้รับความสนใจอย่างในอดีต ไม่ว่าจะเป็นความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา ดังเช่นที่เจ้าอาวาสหลายวัดสะท้อนตรงกันว่า ปัจจุบันแต่ละวัดมีพระน้อยลง ระยะเวลาการบวชของพระก็สั้นลง กิจกรรมทางศาสนาได้รับความร่วมมือจากผู้คนน้อยลง กิจกรรมการทำบุญบางอย่างก็ผิดเพี้ยนไปเช่น คนงานในโรงงานต้องทำสังฆทานตอนกลางคืน เนื่องจากชีวิตกลางวันถูกผูกมัดกับงานประจำจนไม่มีเวลา เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่บ่งชี้ถึงความไม่สมบูรณ์พร้อมของสุขภาวะทางสังคมของมาบตาพุดนั่นคือ ความเป็นธรรมในการเข้าถึงระบบบริการพื้นฐานทางสังคม การไม่ได้รับการดูแลและช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหาขึ้น ปัญหาการร่วมใช้ร่วมรักษาทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงปัญหาความต้องการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี

ข้อเท็จจริงหนึ่งในระดับพื้นที่ที่สะท้อนถึงความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงระบบบริการพื้นฐานของสังคมคือการไม่ได้รับบริการน้ำประปาของ 22 ชุมชนที่อยู่รายล้อมและใกล้เคียงนิคมอุตสาหกรรมใหญ่และทันสมัยเทียมมาตรฐานโลก ที่มีโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยอำนวยความสะดวกครบครัน ทว่าชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบททั้งหมด 25 ชุมชนมีเพียง 2 ชุมชนเศษเท่านั้นที่เข้าถึงบริการส่วนนี้ ชุมชนต้องเดือดร้อนมากขึ้นทั้งในแง่ความสะดวกสบายของชีวิตประจำวันและทางเศรษฐกิจเมื่อน้ำฝนตามธรรมชาติกลายเป็นน้ำเสียและใช้ไม่ได้มานานนับปี ขณะที่น้ำบาดินก็

⁸ คู่มือที่ 4 หัวข้อ 13. เอดส์

⁹ คู่มือที่ 4 หัวข้อ 16. ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและชุมชน

ปนเปื้อนสารพิษจนไม่ปลอดภัยพอที่จะใช้ดื่มกินได้มานานเช่นกัน ในแง่ของการเข้าถึงและการมีส่วนร่วมในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ก็เป็นเรื่องยากลำบากของชาวมาบตาพุด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการใช้ประโยชน์ชายหาดที่ถูกนิคมอุตสาหกรรมยึดครองพื้นที่ไปจำนวนมาก ชายหาดสาธารณะที่เหลือก็พังทลายจนไม่เหมาะแก่การพักผ่อนท่องเที่ยว หรือไม่สามารถให้บริการแก่นักท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัวเหมือนในอดีตที่เคยทำได้ ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถเรียกร้องให้มีการแก้ไขหรือซ่อมแซมเพราะปัญหาใหญ่โตและเรื้อรังเกินชุมชนจะต่อสู้เรียกร้องได้ ถนนหนทางและโครงสร้างพื้นฐานอื่น ๆ ก็จัดสร้างขึ้นและจัดอันดับความจำเป็นของการให้บริการเป็นลำดับแรกแก่กลุ่มนิคมอุตสาหกรรม

เมื่อย้อนกลับไปมองเรื่องมลพิษอากาศ อันเป็นที่มาของความตื่นตัวในการแก้ไขปัญหาและทำให้คนทั่วไปรับทราบความทุกข์ของชาวมาบตาพุด ลำพังเพียงปัญหานี้ชาวบ้านที่นี่ก็ไม่สามารถที่จะเรียกคืนสภาพแวดล้อมที่ดีและอากาศบริสุทธิ์ดังอดีตได้อีก มีพนักต้องสำรวจไปถึงปัญหาการปนเปื้อนสารพิษของน้ำบ่อต้นจนใช้ไม่ได้ สภาพความเป็นกรดของน้ำฝนที่ทำให้พืชผลทางการเกษตรเสียหาย การสะสมของโลหะหนักและสารพิษในทะเลและสัตว์น้ำทะเล ลำคลองสาธารณะที่สูญหายไปหรือไม่ก็กลายเป็นแหล่งระบายน้ำเสียของโรงงาน ซึ่งยังไม่มีสัญญาณใด ๆ ที่บ่งบอกว่าจะมีการแก้ไขให้ดีขึ้น หรือยังมองไม่เห็นแววว่าจะแก้ไขได้ ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อสุขภาพทางสังคมเหล่านี้กลายเป็นแรงกดดันที่ทำให้คนจำนวนมากต้องอยู่ในภาวะตึงเครียดและจำยอมและอยากย้ายหนีไปอยู่ที่อื่น (สุรทิน มาลีหวล และคณะ, 2543) เพียงแต่หลายครอบครัวหลายชีวิตยังไม่สามารถทำได้ด้วยเหตุผลและเงื่อนไขหลายประการ อันรวมไปถึงความคุ้นเคยและผูกพันกับถิ่นฐานบ้านเกิดและญาติมิตรที่นี่

ผลกระทบต่อสุขภาพทางจิตวิญญาณ

การประเมินผลกระทบต่อสุขภาพทางจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างยิ่ง โดยเฉพาะภายใต้ค่านิยมที่ปรากฏในรายงานเล่มนี้ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากภาวะแวดล้อมและข้อเท็จจริงที่ปรากฏทั้งในพื้นที่และเชิงข้อมูลสถิติที่มีอยู่ อาจสรุปได้ว่าผลกระทบทางจิตวิญญาณที่เกิดขึ้นเป็นลักษณะของผลกระทบแบบสะสมที่เกิดขึ้นจากนโยบายและแผนงานการพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาเมืองในพื้นที่มาบตาพุดโดยตรง ผลกระทบที่เกิดขึ้นมีทั้งด้านลบและด้านบวก

ด้านลบของผลกระทบนี้อาจมองผ่านปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นคือ อัตราผู้ป่วยในด้วยการฆ่าตัวตายหรือทำร้ายตัวเองในช่วงปี 2527 – 2541 โดยเปรียบเทียบสถิติของระยะยอกกับของพื้นที่ภาคกลาง (ไม่รวม กทม.) และทั้งประเทศ (ไม่รวม กทม.) พบว่าอัตราการฆ่าตัวตายของระยะยอกสูงกว่าอีกสองพื้นที่มากหรือกล่าวได้ว่ามีสถิติที่สูงที่สุดในประเทศไทย (ดูภาคผนวก ข – 18) ปัญหาที่เกิดขึ้นแม้จะไม่มีข้อมูลหลักฐานใดสามารถยืนยันได้อย่างสมบูรณ์ว่า นี่คือผลพวงหนึ่งจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นภาวะทางจิตวิญญาณที่บอบช้ำของผู้คนที่นี่ และเป็นภาวะที่ควรต้องได้รับการศึกษาติดตามต่อไปอย่างจริงจังว่ามีสาเหตุอะไรบ้างที่ชักนำคนให้ฆ่าตัวตายและทำร้ายตัวเองมากขึ้น

ข้อวิตกกังวลและปัญหาหลายอย่างที่สะท้อนจากผู้แทนชุมชนและอีกหลายคนแสดงถึงความโกรธ ความคับแค้น และความรู้สึกอยากกระทำรุนแรงต่อบางสิ่งบางอย่าง โดยเฉพาะเมื่อมีปัญหากลิ่นเหม็นรุนแรงเกิดขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องปิดประตูหน้าต่างทุกบาน หรือไม่ก็ต้องหนีไปให้พ้นจากทิศทางลมที่พัดผ่าน อารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในบางครั้งยังแสดงถึงความตึงเครียดของเรื่องราวและทางออก ทำให้ชีวิตไม่มีความสุขสงบและดำเนินไปอย่างระแวดระวังอยู่เสมอว่าจะเกิดอะไรขึ้นอย่างไร เมื่อไหร่ และกับใคร

ผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกับสุขภาพกาย สุขภาพจิตใจ และสุขภาพของสังคม มีผลเชื่อมโยงและมีอิทธิพลทำให้ภาวะจิตวิญญาณของปัจเจกบุคคลอ่อนแอ เปราะบางลง และหมดหวัง ในทางกลับกันจิตวิญญาณที่อ่อนแอบกพร่องก็มีผลกระทบต่อสุขภาพร่างกาย ทางจิต และทางสังคมได้เช่นกัน เช่นที่หลายคนหมดหวังที่จะพึ่งพารัฐในการแก้ปัญหา ไม่มีความเชื่อฝ่ายโรงงาน เพื่อหน่วยงานวิจัยเพราะมองไม่เห็นความเป็นไปได้ว่างานวิจัยจะช่วยแก้ปัญหาความเดือดร้อนของพวกเขาและที่ผ่านมาก็ไม่เคยรู้สึกว่าได้รับประโยชน์จากงานเหล่านี้ ขณะที่กลุ่มคนที่ด้อยโอกาสหรือยากจน เช่น กลุ่มประมงขนาดเล็กที่อาศัยอยู่ริมทะเลข้างนิคมอุตสาหกรรมต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อประกอบอาชีพและชีวิตต่อไปอย่างยากลำบากเนื่องจากท้องทะเลที่เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของชีวิตเปลี่ยนแปลงไป ปัจจัยที่เข้ามากระทบชีวิตเหล่านี้มีผลสำคัญทำให้พลังชีวิตสูญหายไปและจิตวิญญาณเป็นทุกข์

อย่างไรก็ดี ผลกระทบของการพัฒนาได้ก่อให้เกิดปัจจัยด้านบวกเช่นกัน นั่นคือ ก่อให้เกิดการหล่อหลอมของจิตวิญญาณของคนบางกลุ่มในสังคมให้เข้มแข็งขึ้น ความทุกข์และความคับแค้นจากปัญหามลพิษอากาศมีผลสำคัญทำให้คนจำนวนหนึ่งเกิดความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันมากขึ้น และก่อให้เกิดจิตใจที่กล้าหาญในการลุกขึ้นมาต่อสู้และมุ่งมั่นทำงานเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลและผู้ประกอบการรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ความพยายามของกลุ่มครู-นักเรียนโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคาร ที่ต่อสู้เรียกร้องให้ กนอ. มาบตาพุด ผู้ประกอบการ และหน่วยงานราชการอื่น ๆ แก้ไขปัญหากลิ่นเหม็นที่คุกคามความปกติสุขในการเรียนการสอนของโรงเรียน หรือการรวมตัวของแกนนำชุมชนและชาวบ้านที่ร่วมกันต่อสู้ให้มีการแก้ไขปัญหามลพิษและความเดือดร้อนต่าง ๆ เป็นต้น

บทที่ 7

จากนโยบายสู่ผลกระทบทางสุขภาพ : บทวิเคราะห์และข้อเสนอ

มาบตาพุดในวันวานก่อนที่จะกลายเป็นเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหนักขนาดใหญ่ดังที่ปรากฏในบทที่ 3 และมาบตาพุดในปัจจุบันดังที่ปรากฏในบทที่ 4 สะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างตรงไปตรงมาและเป็นประจักษ์หลักฐานถึงผลพวงของการพัฒนาโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก อันเป็นแผนงานระดับภูมิภาคของประเทศฉบับแรก ภายใต้นโยบายการผลักดันอย่างเอาใจจริงเอาใจให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ข้อค้นพบต่าง ๆ หรือทุกขภาวะที่เกิดขึ้นกับชุมชน คือประจักษ์หลักฐานที่บ่งชี้ถึงผลลัพธ์อีกด้านหนึ่งของการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างเข้มข้นตลอด 20 ปีที่ผ่านมา ที่ไม่เคยบรรจุอยู่ในรายงานการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกของหน่วยงานที่กำหนดและกำกับนโยบาย

เหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุกขภาวะของชาวมาบตาพุด

การศึกษานี้จะใช้กรอบการวิเคราะห์สาเหตุและปัจจัยที่มีผลกระทบต่อสุขภาพและความปลอดภัยของประชาชนขององค์การอนามัยโลก คือ DPSEEA model ซึ่งมีการแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 5 ระดับคือ แรงผลักดัน หรือ Driving force, แรงกดดัน หรือ Pressure, สภาวะ หรือ State, การได้รับสัมผัส หรือ Exposure, ผลกระทบ หรือ Effect และการปฏิบัติการ หรือ Actions

ภายใต้กรอบวิเคราะห์ดังกล่าวจะแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของนโยบายการพัฒนา และผลกระทบที่เกิดขึ้น ซึ่งล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก

ปัญหาและข้อห่วงใยที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่มาบตาพุดเกิดขึ้นจาก “แรงผลักดัน” (Driving force) สำคัญนั้น คือ ความมุ่งหวังของผู้บริหารประเทศและผู้วางนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในการที่จะผลักดันให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่และเป็นศูนย์กลางของการขนส่งทางทะเลในระดับภูมิภาค โดยอาศัยการดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก นโยบายดังกล่าวกำหนดให้พื้นที่ที่มาบตาพุดเป็นเขตอุตสาหกรรมหนัก ประกอบด้วยกลุ่มอุตสาหกรรมที่ก่อมลพิษสูงทั้งสิ้น และมีมูลค่าการลงทุนสูงหลายแสนล้านบาท

แม้ว่าผู้วางแผนพลิกโฉมหน้าพื้นที่นี้ได้พยายามดำเนินการวางแผนหลายขั้นตอนเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด ทว่าในความเป็นจริงโครงการนี้กลับดำเนินไปอย่างก้าวกระโดดตั้งแต่ขั้นของการศึกษาความเป็นไปได้ การวางแผน และการลงทุน โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับมาตรการจัดการและควบคุมด้านสิ่งแวดล้อมและการลดผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น รวมถึงการวางมาตรการเพื่อป้องกันปัญหาทางสังคมอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น การศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดเสร็จสมบูรณ์เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 ในขณะที่การก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เริ่มต้นไปแล้วล่วงหน้าตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2530 และยังมีการขายการก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมและท่าเรือน้ำลึกเพิ่มขึ้น

เรื่อย ๆ นอกจากนี้การศึกษาลักษณะทางสิ่งแวดล้อมของโรงงานต่าง ๆ ยังทำเป็นรายโครงการ โดยไม่มีการประเมินผลกระทบในเชิงภาพรวม เป็นต้น (ดูภาคผนวก ค - 2)

การพัฒนาที่ก้าวกระโดดและลัดชั้นตอนนี้เกิดขึ้นก็เพราะมีการให้ความสำคัญสูงสุดกับเป้าหมายทางด้านเศรษฐกิจ ขณะที่แบบแผนการพัฒนาก็ถูกกำหนดและเลือกสรรล่วงหน้าแล้ว การศึกษาและการวางแผนเป็นเพียงสิ่งที่เกิดตามมาภายหลังเพื่อหาทางตอบสนองเป้าหมายและแบบแผนที่มีอยู่ก่อนเท่านั้นเอง

ในเมื่อเป้าหมายที่วางไว้ใหญ่โตมหึมา การทุ่มบักจ้ายจากภายนอกเข้าไปจึงมาก อันไม่ได้หมายถึงเฉพาะทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานเท่านั้น แต่ยังรวมถึงวัตถุดิบเพื่อการผลิตภาคอุตสาหกรรมที่ล้วนมีความเป็นพิษและอันตรายสูง เช่น สารเคมีและวัตถุอันตราย โดยไม่มีการดำเนินมาตรการที่จำเป็นในการควบคุมและตรวจสอบเพื่อความปลอดภัย จนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพของสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อย่างขนานใหญ่ รวมไปถึงการเกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วิถีชุมชน และความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนที่ติดตามมาเป็นลูกโซ่ ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้กลายเป็น**แรงกดดัน** (Pressure) อย่างรุนแรงที่กระทบและกดทับชุมชนอยู่ในปัจจุบัน

“แรงกดดัน” ที่เกิดขึ้นในทางรูปธรรมที่ชัดเจนทางเศรษฐกิจ-สังคม เช่น ชาวบ้านสูญเสียที่ดินของตน ทั้งจากการบังคับขายด้วยกฎหมายเวนคืนที่ดิน การถูกโน้มน้าวชักจูงให้ขายที่ดินจากกลุ่มนายทุนที่เข้ามากว้านซื้อเพื่อเก็งกำไร, เกิดการเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรรมมาเป็นแรงงานรับจ้าง, ค่าครองชีพแพงขึ้นขณะที่รายได้ของคนในชุมชนเดิมไม่ได้เพิ่มขึ้น, วัฒนธรรมและวิถีชุมชนแบบเดิมเปลี่ยนไปเนื่องจากการอพยพเข้ามาของแรงงานและชาวต่างถิ่น

ส่วนการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติก็นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์ทั้งอย่างฉับพลันและอย่างค่อยเป็นค่อยไป เช่น ไร่นาสวนเรือนาในบริเวณตำบลมาตาพุดถูกแทนที่อย่างรวดเร็วด้วยอาคารอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ที่มาพร้อมกับมลพิษทุกรูปแบบตั้งแต่ขั้นของการก่อสร้างคือ เสียงดังและฝุ่น หาดทรายสวยงามถูกแทนที่ด้วยท่าเรือน้ำลึกและสิ่งปลูกสร้างของนิคมอุตสาหกรรมจำนวนมาก มลพิษต่าง ๆ จากกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นน้ำเสีย อากาศเสีย และกากของเสียอันตราย สิ่งเหล่านี้ยังก่อผลกระทบต่อเนื่องต่อแหล่งน้ำธรรมชาติ ทั้งบนดิน ใต้ดิน และน้ำฝน รวมถึงการปนเปื้อนสารพิษในดิน การสะสมของโลหะหนักในน้ำทะเลและพื้นที่ชายฝั่ง ที่มีผลกระทบเป็นลูกโซ่ไปถึงคุณภาพน้ำทะเล สัตว์น้ำหลายชนิดสูญหายหรือสูญพันธุ์ไปจากท้องทะเล หรือเกิดการสะสมสารพิษในสัตว์น้ำทะเล เช่น หอย ปู ปลา เป็นต้น

“สภาวะ” (State) ที่ติดตามมาในทางเศรษฐกิจและสังคมที่ปรากฏชัดคือ ความเป็นอิสระของปัจเจกบุคคล การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และการควบคุมวิถีชีวิตของตนเองเหล่านี้ทำได้น้อยลง บางครอบครัวต้องพบกับความล่มสลายของอาชีพ เช่น ชาวสวนชาวไร่ หรือชาวประมงขนาดเล็ก ขณะเดียวกันความเกื้อกูลระหว่างคนในชุมชนก็เปลี่ยนไป เนื่องจากชุมชนต้องเปิดรับคนต่างถิ่นไปโดยปริยาย โครงสร้างความสัมพันธ์ระดับครอบครัว-ชุมชนห่างเหินกันมากขึ้น คนภายในชุมชนมีความแปลกแยกต่อกันและร่วมกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมกันน้อยลง ภาวการณ์นำไปสู่ปัญหาสังคมต่อเนื่องรูปแบบอื่น ๆ เช่น เกิดปัญหายาเสพติด การลักขโมย การมั่วสุมตามสถานบันเทิงแทนการอยู่กับครอบครัวและการพึ่งวัด การเกิดอุบัติเหตุและอุบัติเหตุต่าง ๆ บนท้องถนนมากขึ้น ทั้งในแง่ของการขนส่งสินค้าและการสัญจรทั่วไป เป็นต้น

ในทางสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์ก็พบว่า คุณภาพสิ่งแวดล้อมทางน้ำ ในทะเล อากาศและบนดิน ล้วนเสื่อมลงและปนเปื้อนมลพิษ (ดูภาคผนวก จ - 1 และ จ - 3) กระทั่งยังไม่เห็นทางที่จะฟื้นฟูให้กลับคืนมาสู่สภาพเดิมได้อีก ภาวะที่เป็นอยู่ยังไม่มีสัญญาณใดที่บ่งบอกว่าจะดีขึ้น เนื่องจากปัญหาที่ก่อให้เกิดภาวะเหล่านี้ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง หรือบางปัญหายังอยู่ในขั้นที่ไม่ถูกยอมรับว่าเป็นปัญหาจากการพัฒนาอุตสาหกรรม และไม่ถูกรวมเข้าไปอยู่ในเรื่องที่ต้องมีการแก้ไข เช่น ปัญหาดินปนเปื้อนสารพิษ น้ำฝนที่ใช้ไม่ได้ โรคเรื้อรังและโรคแปลก ๆ ที่ยังระบุสาเหตุไม่ได้ หรือแม้แต่ข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ไม่ต้องการให้มีการขยายอุตสาหกรรมเพิ่มอีกต่อไป

การเสื่อมลงในทุก ๆ ด้านของคุณภาพเศรษฐกิจ-สังคม-สิ่งแวดล้อม ทำให้คนในชุมชนมาบตาพุดอยู่ในกลุ่มที่ได้รับหรือเสี่ยงต่อ “การสัมผัสและได้รับ” (Exposure) อันตรายด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น มีความเสี่ยงอยู่ในสังคมที่มีจิตวิญญาณเปราะบางลงและอันตรายมากขึ้น เสี่ยงต่อการได้รับอันตรายมลสารหลากหลายชนิดที่ถูกระบายจากโรงงานสู่สิ่งแวดล้อม รวมถึงที่จะไปตกค้างอยู่ในห่วงโซ่อาหาร เสี่ยงต่อการเผชิญกับอุบัติเหตุจากสารอันตราย โรงงานระเบิด การขนส่งและการจราจรที่คับคั่งขึ้น สภาพแวดล้อม ภาวะทางสังคม และความเป็นอยู่ของชาวมาบตาพุดทุกวันนี้อ่อนแอและเปราะบางลงทั้งในมิติ นามธรรมและรูปธรรมทางกายภาพ ดัง “ผลกระทบ” (Effect) ที่ปรากฏชัดเจน ทั้งที่เป็นผลกระทบทางสุขภาพทั่วไปและที่มีลักษณะจำเพาะมากมายตามที่กล่าวไว้ในบทที่ผ่านมา

ที่สุดแล้วผลกระทบที่เกิดขึ้นก็ได้กลายเป็นแรงกดดันให้เกิด “การปฏิบัติการ” (Actions) ต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหา การศึกษานี้พบว่า การแก้ไขปัญหาที่ผ่านมาในพื้นที่นี้เกิดขึ้นจากการรวมตัวและการต่อสู้เรียกร้องของปัจเจกบุคคลที่รวมตัวกันทั้งที่โรงเรียนและของชุมชนเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือสุขภาพ ในที่นี้มิได้หมายถึงว่า ฝ่ายราชการและผู้ประกอบการไม่ได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาโดยสิ้นเชิง แต่พบว่าลักษณะการดำเนินการของหน่วยงานรัฐวิสาหกิจและราชการในเรื่องเหล่านี้มีปัญหาภายในตัวมันเองหลายประการ ขณะที่วิธีการแก้ปัญหาของฝ่ายผู้ประกอบการนั้นก็ยังมีลักษณะผลภะวะหรือผลพวงบางอย่างที่จะติดตามมาแก่ชุมชนและสิ่งแวดล้อม เช่น การลักลอบปล่อยน้ำเสียและทิ้งกากของเสียตามที่สาธารณะและที่ดินของชาวบ้าน เป็นต้น

อย่างไรก็ดี การวิเคราะห์ภายใต้กรอบการวิเคราะห์ DPSEEA ขององค์การอนามัยโลกนี้ อาจทำให้สามารถเชื่อมโยงหลักฐานข้อค้นพบจากการศึกษาได้อย่างเป็นระบบ ทว่าผู้วิจัยเห็นว่าการใช้กรอบการวิเคราะห์นี้ยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายถึงเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพ สิ่งแวดล้อม และด้านอื่น ๆ ที่มาบตาพุด และเห็นด้วยกับความเห็นที่ว่ากรอบการวิเคราะห์นี้ไม่สามารถตอบหรือวิเคราะห์ไปถึงคำถามที่ว่า แล้วทำไมปัญหาจึงคงดำรงอยู่ และเห็นว่าการที่จะอธิบายเชื่อมโยงไปถึงแง่มุมดังกล่าวเพื่อให้เข้าใจสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ดีขึ้นและช่วยนำไปสู่การแสวงหาแนวทางที่มีประสิทธิภาพเพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนการกำหนดนโยบายต่อไป จำเป็นต้องใช้กรอบการวิเคราะห์เรื่องกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะเข้ามาเสริมการวิเคราะห์นี้ (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2545)

เมื่อมองผ่านกรอบการวิเคราะห์เรื่องกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะกับผลกระทบทางสุขภาพจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุด จะมองเห็นความไม่สมดุลและไร้ประสิทธิภาพของกระบวนการวางแผนภูมิภาค ในการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศไทยอย่างแจ่มชัด ความไม่สมดุลในแง่ของการพิจารณาถึงแง่มุมและประโยชน์ที่จะได้จากการพัฒนาในภูมิภาคนี การพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุดก็มีความชัดเจนว่า ในกระบวนการวางแผนที่เกิดขึ้น ผู้กำหนดนโยบาย รวมถึงผู้ปฏิบัติงานให้ความสำคัญกับการบรรลุเป้าหมายทาง

เศรษฐกิจ¹⁰ มากกว่าแถมเรื่องสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพของประชาชน จนทำให้เกิดผลกระทบและความเสี่ยงทางสุขภาพมากมายเช่นที่ปรากฏอยู่ นอกจากนี้ยังมีความไม่สมดุลในเชิงอำนาจด้วย โดยเฉพาะระหว่างผู้กำหนดนโยบาย เจ้าของทุนขนาดใหญ่ และชุมชนท้องถิ่น (เดชรัต สุขกำเนิด, 2545)

ในกระบวนการวางแผนที่ผ่านมา ผู้กำหนดนโยบายมีอำนาจเต็มในการสั่งการและมีการวางแผนแบบรวมศูนย์ สามารถระดมสรรพทรัพยากรเพื่อทุ่มให้กับการพัฒนาตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ขณะที่ทุนที่เข้ามาลงบนพื้นที่มาบตาพุดล้วนเป็นทุนขนาดใหญ่และทุนข้ามชาติที่มีอิทธิพลสูงต่อการกำหนดนโยบายและแผนงานของรัฐบาล นอกจากนี้กลไกรัฐที่สำคัญ เช่น กนอ. ที่ทำหน้าที่ผลักดันงานก็มีอำนาจและกฎหมายเฉพาะของตนเอง จนยากที่หน่วยงานระดับท้องถิ่น หรือแม้แต่หน่วยงานราชการด้วยกันจะเข้าไปตรวจสอบ แนะนำ หรือทำให้เกิดความสมดุลของอำนาจขึ้นมา ดังนั้นการพัฒนาจึงดำเนินไปภายใต้การมีอำนาจที่รวมศูนย์ของผู้กำหนดนโยบายและอำนาจทุนอันแข็งแกร่ง โดยที่ชุมชนในพื้นที่ไร้ซึ่งอำนาจที่จำเป็นสำหรับเจรจาต่อรอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคแรกของการพัฒนา ซึ่งเป็นยุคสมัยที่ชาวบ้านไร้สิทธิไร้เสียง ไม่สามารถล่วงรู้และเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ขณะที่กฎหมายคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและการรับรองสิทธิประชาชนของประเทศในเวลานั้นก็ยังล้าหลังอยู่มาก

ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้กระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะในเรื่องการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม การควบคุมมลพิษ และการส่งเสริมสุขภาพชุมชนไร้ประสิทธิภาพ หรือเรียกได้ว่าไร้ความหมายโดยแท้ ตัวอย่างเช่น กนอ. สามารถละเมิดกฎกระทรวงภายใต้พระราชบัญญัติผังเมืองโดยอ้างว่าเป็นนโยบายรัฐและใช้อำนาจจัดสรรที่ดินภายในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดบริเวณติดกับโรงพยาบาลมาบตาพุดและชุมชนมาบชูด เพื่อใช้เป็นที่จัดตั้งศูนย์กำจัดกากขยะสารพิษให้บริษัทเจเนโก้ (หลังจากที่ถูกชาวบ้านอำเภอปลวกแดงต่อต้านโครงการนี้) ทั้งที่ตามสีของผังเมืองกำหนดให้บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่สีเขียวอ่อนและกำหนดให้เป็นพื้นที่โล่งเพื่อนันทนาการและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ให้ใช้ประโยชน์ได้เฉพาะเพื่อนันทนาการหรือเพื่อการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือเพื่อสาธารณประโยชน์เท่านั้น แต่ กนอ. ก็อ้างว่าเป็นการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีที่สั่งให้กระทรวงอุตสาหกรรมและกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ จัดทำที่ดินประมาณ 60 ไร่สำหรับสร้างศูนย์กำจัดกากขยะสารพิษให้บริษัทเจเนโก้ (สำเนาบันทึกข้อความส่วนราชการสำนักผังเมืองจังหวัดระยองที่ รย 0035/304 ลงวันที่ 25 กรกฎาคม 2539 ลงนามโดยผังเมืองจังหวัดระยอง, สำเนาจดหมายจังหวัดระยองที่ รย 0035/14593 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม 2539 ลงนามโดยผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง) ก่อนหน้ากรณีนี้ก็มี การอ้างอำนาจของมติคณะรัฐมนตรีในทำนองคล้ายคลึงกันมาแล้ว เมื่อครั้งที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติให้สร้างโรงกลั่นน้ำมันสตาร์ปิโตรเลียมรีไฟนิ่ง¹¹ บนที่ดินสาธารณะได้ ซึ่งนอกจากเป็นที่ยสาธารณะแล้วยังเป็นพื้นที่สีเขียวที่ตามผังเมืองเดิมจัดให้เป็นเขตกันชนระหว่างชุมชนกับนิคมอุตสาหกรรม โครงการนี้กลายเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปัญหามลพิษมีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อโรงเรียนและชุมชน (มัทธมา วัฒนวงษ์, 2542) หรือแม้แต่กรณีการถมทะเลระยะที่ 2 และ 3 กนอ. ก็ได้รับการอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้ดำเนินการได้โดยที่รายงานการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมยังไม่ผ่านการอนุมัติ รวมถึงกรมเจ้าท่าซึ่งดูแลพื้นที่ทะเลก็ยังไม่ได้อนุญาตให้ถม (สุกรานต์ โรจนไพรวงศ์, 2542) การผลักดันโครงการต่าง ๆ ภายใต้อำนาจที่ไม่สมดุลดังกล่าว จึงเป็นเหตุปัจจัยสำคัญอันนำไปสู่การเกิดผลกระทบที่รุนแรงต่อสุขภาพของชุมชน

¹⁰ ดูบทที่ 2 และ 3

¹¹ ปัจจุบันคือ โรงกลั่นเออาร์ซี โรงเหนือ

นอกจากนี้ ในระดับขั้นของการแก้ไขปัญหา เรายังพบว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันยังคงวนเวียนอยู่ที่การไม่ยอมรับหรือกระทั่งปกปิดปัญหา มีการบ่ายเบี่ยงและบิดความรับผิดชอบ มีการควบคุมการกระจายข่าวสารด้วยเกรงว่าจะกระทบต่อการลงทุนและภาพลักษณ์ของประเทศ การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงยังถูกจำกัดเอาไว้ที่ระดับของการเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับรัฐและเจ้าของทุนเป็นสำคัญ หรือมีเช่นนั้นก็มีโอกาสอยู่แค่การร่วมกิจกรรมอย่างฉาบฉวยและเฉพาะหน้าต่าง ๆ เช่น การร่วมเป็นผู้มกลืนพิษจนต้นตอของปัญหา การได้รับการบอกกล่าวล่วงหน้าจากโรงงานถึงปฏิทินกิจกรรมที่อาจส่งผลกระทบ เช่น การปิดเดินเครื่องการผลิต การทำความสะอาดโรงงานประจำปี การหยุดเครื่องบำบัดน้ำเสีย เป็นต้น

การมีส่วนร่วมในระดับของการป้องกันปัญหาและการแสดงความคิดเห็นหรือร่วมตัดสินใจในแผนการขยายอุตสาหกรรมหรือวางนโยบายยังคงเป็นเรื่องของอนาคตที่ห่างไกล

อย่างไรก็ดี หากมีการคิดอย่างไม่ติดกรอบ ด้วยการเล็งเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงจากแรงผลักดันทางวาทะคือทางออกที่จะครอบคลุมไปถึงการแก้ไขบรรดาปัญหาที่มากมายเหล่านั้นอย่างแท้จริงได้ แล้วเลือกดำเนินมาตรการในระดับนี้โดยไม่มัวรอการไต่ลำดับที่ละชั้น อนาคตของการคลี่คลายปัญหาก็คงจะเป็นจริงได้

ข้อเสนอเพื่อการลดผลกระทบทางสุขภาพ

จากการวิเคราะห์และแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนมาตาปุด จะเห็นว่าปัญหาที่ดำรงอยู่เป็นเรื่องใหญ่และมีความซับซ้อนที่เกี่ยวพันเชื่อมโยงถึงหลายเหตุหลายปัจจัย ตั้งแต่ทิศทางและนโยบายการพัฒนาประเทศ ภาวะและแรงกดดันทางเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกประเทศ โครงสร้างอำนาจการปกครอง การเมือง และทุนทั้งระดับชาติและท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องโดยตรงกับระดับปัจเจกบุคคลที่เป็นหน่วยย่อยที่สุดของสังคม การจัดการปัญหาจึงเป็นเรื่องที่ยากและยิ่งใหญ่

อย่างไรก็ดี การศึกษาครั้งนี้เห็นว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นสามารถที่จะลดทอนความรุนแรงลงได้ จนถึงขั้นของการแก้ปัญหาที่ต้นกำเนิดได้ หากมีการร่วมมือและมีความจริงจังในการร่วมกันแก้ไขจากทุกฝ่าย ข้อเสนอเพื่อลดผลกระทบทางสุขภาพในการศึกษานี้เป็นการเสนอขึ้นเบื้องต้นตามยุทธศาสตร์การลดความเสี่ยงและผลกระทบทางสุขภาพ และยุทธศาสตร์การส่งเสริมให้มีการนำมิติทางสุขภาพเข้าไปในนโยบายการพัฒนาด้านต่าง ๆ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีการถกเถียง-แลกเปลี่ยน-ประเมินจากหลาย ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงการผลักดันตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลจนถึงระดับนโยบายของประเทศต่อไป สำหรับการเสนอในที่นี้จะเป็นการเพิ่มเติมจากแนวปฏิบัติที่แต่ละระดับได้ดำเนินการอยู่แล้ว (ดูบทที่ 5) แนวทางลดผลกระทบทางสุขภาพเบื้องต้นในแต่ละระดับกล่าวได้ดังนี้

1. ระดับปัจเจกบุคคลและครอบครัว

บุคคลและครอบครัวถือเป็นหน่วยย่อยที่สุดของสังคม แต่ขณะเดียวกันก็เป็นหน่วยที่สามารถริเริ่มและผลักดันไปสู่การแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี หากบุคคลในครอบครัวมีความตื่นตัวต่อปัญหาและสมาชิกในครอบครัวให้การสนับสนุนซึ่งกันและกัน หน่วยนี้จะป็นหน่วยพื้นฐานที่มีพลังสูงในการทำงานและจะช่วยขับเคลื่อนให้ส่วนอื่นของสังคมเคลื่อนไหวไปด้วย อย่างไรก็ตาม บุคคลและครอบครัวควรที่จะต้องสร้างพื้นฐานสำคัญที่จำเป็นต่อการร่วมแก้ไขปัญหาดังนี้

- ตระหนักและยืนยันสิทธิของตนเองที่จะมีชีวิตอยู่อย่างปกติสุขและมีสุขภาพอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ทั้งนี้หมายรวมถึงการอยู่อาศัยและได้รับการดูแลที่ดีและเป็นธรรมจากรัฐอย่างมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยไม่ยอมตกอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์และอิทธิพลท้องถิ่น
- ตระหนักและยืนยันในสิทธิของตนเองในการมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางการบ้านเมืองและสิทธิในการพิทักษ์รักษาชุมชน สิ่งแวดล้อม และสุขภาพของตน โดยยึดหลักการต่าง ๆ ตามรัฐธรรมนูญและการใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องให้เป็นประโยชน์
- ตื่นตัวในการรับข้อมูลข่าวสาร แสวงหาความรู้ และข้อเท็จจริงในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้เกิดความคิดและแนวทางใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา รวมถึงจะก่อให้เกิดเครือข่ายทางสังคมขึ้นมาเพื่อหนุนช่วยการทำงานต่อไป
- เอาใจใส่ ใฝ่ระวัง ทั้งสุขภาพตนเอง คนในครอบครัว และสุขภาพสังคม ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะก่อให้เกิดความร่วมมือจากส่วนอื่น ๆ ของสังคมตามมา
- เสริมสร้าง ให้ความร่วมมือ และส่งเสริมกิจกรรมสร้างสุขภาพทั้งหลายตามแนวทางการปฏิรูประบบสุขภาพที่ดำเนินการอยู่ บทบาทส่วนนี้จะช่วยสร้างและเพิ่มเติมโอกาสแก่บุคคลในการแก้ไขปัญหา

2. ระดับชุมชน

ชุมชนในความหมายของข้อเสนอนี้หมายรวมถึง ตั้งแต่กลุ่มคนจากหลาย ๆ ครอบครัว ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล เทศบาล รวมถึงโรงเรียน วัด ศาสนสถานอื่น ๆ เป็นต้น ชุมชนเป็นหน่วยหรือองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งในการแก้ไขปัญหา การรวมตัวกันบนความเห็นร่วมกัน ตระหนักในเรื่องราวและปัญหาร่วมกัน และมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เหมือนกันจะทำให้ชุมชนมีพลังในการผลักดันไปสู่การแก้ไขปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้น ทั้งนี้ชุมชนจะต้อง

- ร่วมกันสร้างบรรยากาศในการรวมตัวให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหา
- ตระหนักและยืนยันในสิทธิของชุมชนที่จะอยู่ในถิ่นฐานที่ปลอดภัย โดยรวมตัวกันในการดำเนินกิจกรรมเพื่อปกป้องรักษาทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และสุขภาพของชุมชน รวมถึงการให้ความเชื่อมั่นที่จะนำกระบวนการยุติธรรมมาใช้เพื่อดำเนินคดีกับผู้ก่อมลพิษ ตามหลักการสำคัญในรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
- พัฒนางค์ความรู้ของชุมชนในการใฝ่ระวังและเข้าไปมีบทบาทร่วมในการติดตามตรวจสอบผลกระทบจากโรงงานโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตามการพัฒนาส่วนนี้จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือหรือเปิดโอกาสจากภายนอก ซึ่งหมายถึงจากภาครัฐ สถาบันวิชาการ องค์กรอิสระต่าง ๆ องค์กรพัฒนาเอกชน และ/หรือปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะเทคนิคความรู้และคำแนะนำปรึกษา
- ร่วมกิจกรรมการปฏิบัติตามแผนป้องกันภัยฉุกเฉินและการซักซ้อมของทางการ
- เรียกร้องผลักดันให้เกิดแนวทางการพัฒนาระดับชุมชนและระดับจังหวัดที่ยั่งยืน

3. ระดับสถานประกอบการ

ความร่วมมืออย่างจริงจังและจริงใจจากสถานประกอบการเป็นสิ่งสำคัญมากในการแก้ไขปัญหา ความร่วมมืออาจเกิดขึ้นจากความสมัครใจและสำนึกรับผิดชอบของฝ่ายประกอบการเอง หรือเกิดจากการบังคับใช้

กฎหมาย อนุสัญญาระหว่างประเทศ และระเบียบปฏิบัติที่เกี่ยวข้องของเจ้าหน้าที่รัฐ หรืออาจจะเกิดจากแรงกดดันภายนอก เช่น การประท้วงอย่างรุนแรงของชุมชนก็ได้

อย่างไรก็ดี การปฏิบัติตามกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ ของผู้ประกอบการเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการควบคุมไม่ให้เกิดปัญหาหรือรับผิดชอบต่อและแก้ไขเมื่อปัญหาเกิดขึ้นแล้ว ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานที่ต้องปฏิบัติภายใต้กฎระเบียบที่มีอยู่และแนวคิดดั้งเดิมที่ยึดถือกัน สำหรับข้อเสนอต่อผู้ประกอบการเพื่อลดผลกระทบในการศึกษานี้จะรวมไปถึงการปรับเปลี่ยนทัศนคติและแนวคิดบางประการเพิ่มเติมเข้ามาในการดำเนินกิจกรรมอุตสาหกรรมของผู้ประกอบการด้วย

- การเปลี่ยนแนวความคิดในการลงทุน เช่น ลดขนาดของการลงทุนให้เหมาะสมกับพื้นที่ ลดและพยายามเลิกการใช้สารเคมีอันตรายบางตัว และเลิกใช้สารที่มีความเป็นพิษน้อยกว่าแทน โดยเฉพาะการริเริ่มและนำแนวทางการผลิตที่สะอาดมาใช้ในภาคอุตสาหกรรม (clean production principle) อย่างเป็นขั้นเป็นตอน
- การนำหลักการป้องกันไว้ก่อน (precaution principle) มาใช้และการเปิดเผยข้อมูลสู่สาธารณะ (public disclosure) เช่น การจัดทำรายงานทะเบียนปริมาณการปลดปล่อยมลสารสู่สิ่งแวดล้อมและเปิดโอกาสให้สาธารณชนเข้าถึงได้ (Pollutant Release and Transfer Registers / PRTTs)¹² และเผยแพร่ข้อมูลผ่านเว็บไซต์ของรัฐบาลหรืออาจเป็นเว็บไซต์ของภาคเอกชนโดยตรง, การจัดทำแผ่นป้ายขนาดใหญ่ไว้หน้าสถานประกอบการเพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเภทอุตสาหกรรม มลสาร อันตราย และข้อปฏิบัติสำหรับชุมชน เพื่อเป็นการสื่อสารตรงกับชุมชน เป็นต้น
- ให้ความร่วมมือกับรัฐในการสร้างและใช้กลไกการมีส่วนร่วมแบบหลายฝ่าย ในการตรวจสอบและเฝ้าระวังผลกระทบและปัญหาจากโรงงานด้วยตนเอง กลไกนี้ควรประกอบด้วยผู้แทนจากฝ่ายผู้ประกอบการ ผู้แทนจากภาครัฐ ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้แทนภาคประชาชนหรือชุมชนที่เกี่ยวข้องทุกชุมชน และมีการประชุมปรึกษาหารือกันสม่ำเสมอและต่อเนื่อง (กรณีปัญหาจากของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดมีการตั้งคณะทำงานร่วม 4 หน่วยงาน เข้ามาทำหน้าที่นี้เฉพาะกิจ อย่างไรก็ดี ข้อเสนอนี้เป็นข้อเสนอสำหรับนิคมอุตสาหกรรมหรือโรงงานขนาดใหญ่ทั่วไปด้วย)
- การสร้างหลักประกันความปลอดภัยและความพร้อมในการรับผิดชอบต่อชุมชนที่ได้รับผลกระทบ เช่น อาจจะอยู่ในรูปของกองทุนประกันภัยชุมชน หรือกองทุนร่วมชดเชยความเสียหายแก่บุคคลและชุมชน เป็นต้น โดยเป็นการระดมทุนจากทุกโรงงานภายในนิคมอุตสาหกรรม

4. ระดับหน่วยงานราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

ในส่วนนี้เป็นข้อเสนอเชิงภาพรวมและหลักการโดยรวมเพื่อประกอบการกำหนดแผนงานและการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐทั้งหมดที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น หน่วยงานด้านสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อมในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค กรมโรงงานอุตสาหกรรมและการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย เทศบาลเมืองมาบตาพุดและจังหวัดระยอง เป็นต้น เนื่องจากเห็นว่าการดำเนินแผนงานหรือมาตรการหลายอย่างที่สำคัญและจะส่งผลถึงชุมชนนั้น หน่วยงานรัฐจำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนร่วมกัน มีการประสานงานกัน

¹² การจัดทำทะเบียนการปล่อยมลพิษสู่สิ่งแวดล้อมและการเคลื่อนย้ายของเสียอันตรายจากแหล่งกำเนิด

ระหว่างส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค และการประสานงานข้ามสังกัด เพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ หลีกเลี่ยง การทับซ้อนเรื่องบทบาท อำนาจหน้าที่ และงบประมาณ ซึ่งจะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานได้

ทั้งนี้ข้อเสนอต่อไปนี้เป็นข้อเสนอเพิ่มเติมจากสิ่งที่แต่ละหน่วยงานทำอยู่แล้ว และ/หรือเป็นการเสนอ แนวทางที่เห็นว่าจะนำไปสู่การสร้างประโยชน์ร่วมทางสังคม

- สร้างและส่งเสริมกลไกและกระบวนการติดตามและเฝ้าระวังผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ โดยรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน เช่น การตั้งคณะกรรมการตรวจสอบผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพในรูปแบบของไตรภาคี หรือพหุภาคี หรือคณะกรรมการอิสระ กลไกนี้ควรประกอบด้วยผู้แทน จากฝ่ายผู้ประกอบการ ผู้แทนจากภาครัฐ ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้แทนภาคประชาชนหรือชุมชนที่เกี่ยวข้องทุก ชุมชน ในสัดส่วนที่มีผู้แทนชุมชนมากกว่าหรือเท่ากับกึ่งหนึ่งของคณะกรรมการ และมีการประชุม ปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง
- ทำให้เกิดและให้ความสำคัญกับการศึกษาวิจัยวิชาการด้านผลกระทบทางสุขภาพและสิ่งแวดล้อมที่เป็น ระบบและต่อเนื่องเพื่อติดตามปัญหาเฉพาะพื้นที่ รวมถึงการเน้นสร้างความร่วมมือจากภาคประชาชน ท้องถิ่นให้เข้ามามีบทบาทในการร่วมศึกษาวิจัย รับทราบผลการศึกษาวิจัย และร่วมคิดวิเคราะห์เพื่อวาง แนวทางและสร้างเครื่องมืออันเหมาะสมในการแก้ไขหรือป้องกันปัญหาต่อไป
- ปฏิบัติตามแผนป้องกันภัยฉุกเฉินและจัดให้มีการซักซ้อมอย่างสม่ำเสมอ รวมถึงการเตรียมสถานที่รองรับ กรณีที่มีการอพยพคน
- พัฒนาศักยภาพ เทคโนโลยี และความรู้ความเชี่ยวชาญขององค์กรและเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติงานให้เพียงพอที่จะรับมือกับปัญหา
- การจัดตั้งกองทุนสวัสดิภาพเพื่อชุมชนมาบรรเทาตามข้อเรียกร้องของชุมชน หรือร่วมกันจัดตั้งกองทุน ประกันภัยชุมชน หรือกองทุนร่วมชดเชยความเสียหายแก่บุคคลและชุมชน เป็นต้น โดยเป็นการระดมทุน จากทุกโรงงานภายในนิคมอุตสาหกรรม
- ส่งเสริมและจัดให้มีการทำแผนเชิงรุกเพื่อพัฒนาคุณภาพสังคม-สิ่งแวดล้อม-สุขภาพระดับท้องถิ่นโดยเปิด โอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาแผนและกำหนดกิจกรรมตั้งแต่เริ่มต้น
- ดำเนินการอย่างจริงจังในการวางแผนการสนับสนุนให้มีการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการ ช่วยเหลือเพื่อป้องกันและระงับความเดือดร้อนที่อาจจะเกิดขึ้น
- ให้ความสำคัญและเร่งดำเนินการเพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องเฉพาะหน้าของชุมชน เช่น ปัญหาน้ำดื่ม น้ำใช้ ปัญหาการรั่วไหลของสารพิษ-อุบัติภัย การดำเนินมาตรการลงโทษทันทีต่อผู้กระทำผิด เช่น การลักลอบ ทิ้งกากอันตรายและปล่อยน้ำเสีย
- สนับสนุนให้เกิดและให้มีการปฏิบัติตามหลักธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรม รวมถึงการระมัดระวัง ไม่ให้หลักการและกลไกนี้ถูกนำไปใช้เพื่อการสร้างภาพลักษณ์ของผู้ประกอบการ โดยไม่มีการปฏิบัติจริง

5. ระดับรัฐบาล

ระดับรัฐบาลเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดนโยบายเพื่อการลดผลกระทบทางสุขภาพ ในช่วงที่ผ่านมา ปัญหาผลกระทบทางสุขภาพกรณีที่มาบรรเทาหรืออีกหลายกรณีที่เกิดขึ้นยังไม่ได้ได้รับความสำคัญจากรัฐบาลเลย ทั้งในระดับของการกำหนดเป็นนโยบายใหญ่ของประเทศ นโยบายย่อย แผนปฏิบัติการ แนวทางการทำงาน ไป

จนถึงการพัฒนาองค์ความรู้และบุคลากรในด้านนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่แปลกเนื่องจากประเทศไทยมีการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมมาหลายทศวรรษแล้ว

ในทางกลับกันเมื่อมองผ่านกรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุด จะเห็นได้ชัดว่า ต้นเหตุของปัญหาทั้งมวลมาจากการวางนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐบาล ในขั้นของการศึกษาและจัดเตรียมแผนการพัฒนากำกับโดยรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีจากกระทรวงต่าง ๆ ในขั้นของการส่งเสริมการลงทุนและเปิดทางกว้างเพื่อรับการลงทุนขนาดใหญ่ก็เป็นมาตรการที่กำหนดมาจากรัฐ การดำเนินงานหลายส่วนที่เป็นปัญหาและก่อผลกระทบกว้างขวางก็มาจากการเห็นชอบของรัฐบาลเช่นกัน ด้วยเหตุดังกล่าวในขั้นของความพยายามลดผลกระทบทางสุขภาพ ซึ่งรวมถึงการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสียหายไปแล้วและจะมีผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนด้วยนั้น รัฐบาลจึงจำเป็นต้องเข้ามาเป็นผู้กำกับและผู้อำนวยการใหญ่ในเรื่องนี้ ข้อเสนอจึงเป็นข้อเสนอเชิงภาพรวม ซึ่งจะรวมถึงการทบทวนเชิงนโยบายของรัฐด้วย

- ให้มีการประเมินผลการพัฒนาโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกในเชิงองค์รวม อันรวมถึงมิติต่างๆ ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ รายได้ต่อประเทศและท้องถิ่น เทคโนโลยี ผลที่เกิดกับสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ สุขภาพและสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรมนุษย์ ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น ประเพณีและวัฒนธรรม เป็นต้น เนื่องจากโครงการนี้เป็นแผนการลงทุนระดับภูมิภาคที่ครอบคลุมพื้นที่กว้างหลายจังหวัด จึงเสนอให้มีการประเมินเป็นระยะ ๆ ด้วยการเลือกเริ่มต้นในบางพื้นที่ก่อน เช่น ที่มาบตาพุด หรือแหลมฉบัง และการดำเนินงานควรจัดตั้งเป็นคณะกรรมการเฉพาะกิจเพื่อติดตามการประเมินผล มีการกำหนดองค์ประกอบของกรรมการ บทบาท หน้าที่ และสนับสนุนการทำงานของคณะกรรมการอย่างชัดเจน
- ให้มีการนำผลการประเมินในข้อแรกมาประกอบการทบทวนสำหรับการจัดทำแผนพัฒนาและปรับปรุงทั้งในระดับรายพื้นที่และระดับภูมิภาคของภาคตะวันออก โดยมีการแบ่งระยะการดำเนินงานที่ชัดเจนเพื่อเว้นช่วงของการประเมินและปรับปรุงแผนให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงอย่างต่อเนื่อง
- ให้มีการนำผลการประเมินไปใช้ประกอบการวางหรือการทบทวนนโยบายพัฒนาแผนภูมิภาคและโครงการขนาดใหญ่ต่าง ๆ และใช้ประกอบการปรับปรุงกลไกและมาตรการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศ เช่น ระบบการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพ, การปรับปรุงโครงสร้างการทำงานของหน่วยงานรัฐ, มาตรการและแนวทางส่งเสริมการลงทุน, การจูงใจและควบคุมการดำเนินงานของภาคเอกชน เป็นต้น
- ทบทวนบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ให้ชัดเจน ให้เกิดการประสานงานที่มีประสิทธิภาพระหว่างหน่วยราชการ และต้องขจัดผลประโยชน์ขัดแย้งของหน่วยงาน เช่น การที่ กนอ. มีผลประโยชน์ทับซ้อน (Conflict of Interest) ภายในหน่วยงานเดียว คือมีอำนาจหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งเสริมและผู้ตรวจสอบโรงงานอุตสาหกรรม
- ต้องยกระดับของศักยภาพและอำนาจการตัดสินใจของหน่วยงานทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพ ให้มีความทัดเทียมกับหน่วยงานทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม
- เชื้อให้องค์กรส่วนท้องถิ่นมีอำนาจและศักยภาพเพียงพอในการรับมือกับขนาดของปัญหาที่มาบตาพุด ในขณะเดียวกันจะต้องร่วมส่งเสริมสนับสนุนมาตรการการติดตามตรวจสอบและเฝ้าระวังแบบประชาชนมีส่วนร่วม

- พิจารณาและตอบสนองต่อข้อเรียกร้องต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การจัดตั้งกองทุนสวัสดิภาพชุมชนเพื่อช่วยเหลือชุมชนและเพื่อการชดเชย การหยุดขยายพื้นที่อุตสาหกรรมและโรงไฟฟ้าในพื้นที่ที่มามีภัยพิบัติ และแก้ปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะของชุมชนในเรื่องต่าง ๆ รวมถึงเรื่องน้ำดื่ม น้ำใช้
- ดำเนินโครงการติดตามและเฝ้าระวังผลกระทบทางสุขภาพแบบองค์รวมภายใต้กรอบความคิดใหม่ของเรื่องสุขภาพ ทั้งสุขภาพกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ โดยเฉพาะการศึกษาติดตามผลกระทบทางสุขภาพต่อการเกิดโรคแปลกใหม่ การเจ็บป่วยเรื้อรัง และผลกระทบทางจิตและประสาท
- สนับสนุนสังคมให้เกิดความตระหนักถึงแนวคิดเรื่องสุขภาพสมัยใหม่ และให้เห็นความสำคัญของการสร้างเสริมสุขภาพแทนการซ่อมแซมสุขภาพ
- ส่งเสริมและผลักดันให้เกิดหลักธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรม รวมถึงการติดตามตรวจสอบให้มีการปฏิบัติจริง นอกจากนี้รัฐต้องเป็นผู้นำในการปรับทัศนคติและแนวคิดของภาคอุตสาหกรรม รวมถึงมีมาตรการจูงใจและส่งเสริม เช่น การนำหลักการป้องกันไว้ก่อน และหลักการผลิตที่สะอาดมาใช้

ข้อเสนอทั้ง 5 ระดับเป็นการเสนอเชิงแนวคิดและแนวทางกว้าง ๆ ซึ่งบางอย่างยังคงเป็นสิ่งที่ใหม่มากสำหรับสังคมไทย ข้อเสนอบางข้อจำเป็นต้องมีการปรับทัศนคติและแนวคิดพื้นฐานของภาครัฐ ซึ่งอาจรวมไปถึงการปรับวิสัยทัศน์บางส่วนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ขณะเดียวกันก็ต้องพยายามโน้มน้าวและจูงใจให้ภาคเอกชนยินยอมให้ความร่วมมือในข้อเสนอต่าง ๆ ด้วย ซึ่งในส่วนนี้นอกจากรัฐบาลต้องเป็นผู้นำแล้ว การหนุนเสริมจากสถาบันวิชาการ องค์กรประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนก็สำคัญ

อย่างไรก็ดีโดยพื้นฐานแล้วผู้วิจัยยังให้น้ำหนักกับกระบวนการเรียนรู้และการหนุนเสริมองค์ความรู้แก่ภาคประชาชนเป็นอันดับแรกในความพยายามที่จะลดผลกระทบและการแก้ไขปัญหามลพิษที่มามีมาตามพิบัติ ดังที่เสนอไว้ในระดับที่หนึ่ง เพราะชุมชนที่มาจากปัจเจกบุคคลและแนวร่วมภายในชุมชนจะเป็นรากฐานสำคัญของการขับเคลื่อนไปสู่การปรับปรุงส่วนอื่น ๆ รวมถึงในระดับนโยบายด้วย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างโอกาสและเวทีเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของประชาชนให้เข้มแข็งและขยายผลให้มากที่สุด โอกาสและเวทีดังกล่าวเองจะต้องให้ความสำคัญในการสานความร่วมมือของภาครัฐและเอกชนเข้ามา ซึ่งโอกาสและเวทีนี้อาจจะอยู่ในรูปของการจัดตั้งคณะกรรมการหรือกลไกแบบหลายภาคีเข้ามาร่วมกันทำงานและใช้กรณีการลดผลกระทบทางสุขภาพที่มามีมาตามพิบัติเป็นกรณีนำร่อง โดยที่แต่ละส่วนจะต้องปรับทัศนคติและระดับของเป้าหมายให้สอดคล้องและเป็นที่ยอมรับได้ในเบื้องต้น นอกจากนี้อาจจำเป็นต้องอาศัยองค์กรหรือสถาบันวิชาการระหว่างประเทศ เช่น องค์การอนามัยโลก เข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือหรือการเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้น เพื่อการระดมความรู้ความเชี่ยวชาญหรือประสบการณ์ที่จำเป็นเข้ามาเสริม

ข้อเสนอต่อระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ

ดังที่กล่าวไว้แต่ตอนต้นแล้วว่า การศึกษาชิ้นนี้เป็นระดับพื้นฐานมากและยังเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างจะกว้างโดยเฉพาะในกรอบแนวคิดของสุขภาพที่เป็นมิติใหม่และยังอยู่ในช่วงของการตั้งต้นพัฒนา ขณะที่ปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมมาตามพิบัติเป็นปัญหาใหญ่ ซับซ้อน และสั่งสมปัญหามาเป็นระยะเวลายาวนาน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศน์ สังคม และสุขภาพ ผลการศึกษาที่ได้จึงยังไม่อาจที่จะบ่งบอก

ถึงผลกระทบทางสุขภาพได้อย่างสมบูรณ์และรอบด้าน การจะทำความเข้าใจและทำให้ประจักษ์ถึงขนาดและระดับที่แท้จริงของปัญหาและผลกระทบสุขภาพได้จำเป็นต้องมีการศึกษาและวิเคราะห์เพิ่มเติมอีกมาก ทั้งในแง่ของการศึกษาจากภาคประชาชนดังเช่นรายงานชิ้นนี้และในแง่วิชาการและวิทยาศาสตร์อื่น ๆ

อย่างไรก็ดี ข้อค้นพบจากการศึกษาและประเมินผลกระทบทางสุขภาพของรายงานชิ้นนี้ ที่เกิดขึ้นภายหลังจากการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดผ่านไปแล้วเกือบ 20 ปี มีความหมายในหลายทางต่อการนำไปสร้างเครื่องมือและกระบวนการต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การแก้ไขและช่วยลดผลกระทบทางสุขภาพที่เกิดขึ้นแล้วและการวางแนวทางการประเมินผลกระทบทางสุขภาพในอนาคต ตามที่องค์การอนามัยโลกสนับสนุนอยู่และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ก็ได้กำหนดปรัชญาและแนวคิดในการคุ้มครองสุขภาพของประชาชนไว้

แนวทางการแก้ไขและการลดผลกระทบทางสุขภาพได้มีการเสนอไว้แล้วข้างต้น นอกจากนี้ในกรณีของการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มาบตาพุด ที่ปรากฏว่ายังคงมีการขยายขอบเขตการพัฒนาไปเรื่อย ๆ นั้น ผลการศึกษานี้ควรได้รับการนำไปประกอบการพิจารณาการวางนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมที่จะเกิดขึ้นในระยะต่อไปอย่างจริงจังก่อนที่สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจะเรื้อรังและรุนแรงเกินขีดขั้นของการแก้ไขได้ เช่น การจัดทำเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย เช่น การจัดทำแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ระยะที่สาม ที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูและติดตามเฝ้าระวังผลกระทบทางสุขภาพของชุมชนทั้ง 25 ชุมชน โดยหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

อย่างไรก็ดี เนื่องจากแนวความคิดเรื่องการประเมินผลกระทบทางสุขภาพที่ทางสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขสนับสนุนและมีการดำเนินการอยู่นั้น มุ่งเน้นไปที่การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในสังคม โดยมีการประยุกต์ใช้แนวทางและเครื่องมือที่หลากหลายในการระบุ คัดการณ์ และพิจารณาถึงผลกระทบทางสุขภาพที่อาจเกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นแล้วกับประชากรกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจอันเป็นประโยชน์สำหรับการสร้างเสริมและการคุ้มครองสุขภาพสำหรับประชาชนทุกกลุ่ม และการสร้างกระบวนการที่จะให้ข้อมูลหลักฐานด้านสุขภาพเพื่อเพิ่มน้ำหนักและให้ความสำคัญกับมิติสุขภาพในการกำหนดนโยบายสาธารณะ (เดชรัตน์ สุขกำเนิด และคณะ, 2545; น. 18) การศึกษาชิ้นนี้จึงเป็นข้อมูลหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่สนับสนุนแนวความคิดนี้ โดยทั้งสองกระบวนการดังกล่าวมีบทบาทสำคัญยิ่งในการเพิ่มอำนาจแก่ชุมชนและประชาชนทั่วไปด้วยข้อมูลและองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการวางนโยบายการพัฒนาของรัฐที่สุดท้ายแล้วก็จะมีผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชน

นอกจากนี้หากมีการประเมินผลกระทบทางสุขภาพที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาอุตสาหกรรมใน 3 นิคมฯ ที่มาบตาพุด ออกมาอย่างเป็นระบบและเป็นองค์รวมแล้ว พร้อมกับดำเนินมาตรการเพื่อดูแลผลกระทบนั้น และแก้ไขผลกระทบต่าง ๆ ที่มีต่อสุขภาพ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพเอง การเปรียบเทียบต้นทุนและค่าใช้จ่ายในการดำเนินการสิ่งเหล่านี้กับรายได้ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาอุตสาหกรรมตลอดเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา ก็นับว่าน่าสนใจ การประเมินผลได้ทางเศรษฐกิจกับค่าใช้จ่ายที่ต้องจ่ายไปกับความเสียหายที่เกิดขึ้นอย่างรอบด้าน อาจทำให้รัฐบาลทั้งส่วนกลางและท้องถิ่นต้องมีการทบทวนแนวนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศใหม่ ตลอดจนการทบทวนถึงการสร้างและดำเนินมาตรการเพื่อควบคุมเรื่องเหล่านี้ใหม่ ว่าการดำเนินแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบไหนจึงทำให้ประเทศและประชาชนได้ประโยชน์ที่แท้จริง โดยไม่ต้องใช้ต้นทุนทางสังคมคือคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนและต้นทุนทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติแลกับการลงทุนโดยมองไม่เห็นความคุ้มค่าได้ชัดเจนเช่นที่ผ่านมา

บรรณานุกรม

บทที่ 2 โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก

1. เสนาะ อุณาภูล, 2531. “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเกี่ยวกับโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก” เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ผลการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกในทศวรรษหน้า, 9 กรกฎาคม 2531 ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรจน์ บางแสน
2. ปาริชาติ ลอตระกุล, 2530. “การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก”, *วารสารเศรษฐกิจและสังคม* ปีที่ 24 ฉบับที่ 5 (กันยายน – ตุลาคม)
3. มหาวิทยาลัยบูรพา, 2538, วิกฤตสิ่งแวดล้อมภาคตะวันออกและทางเลือกการพัฒนาที่ยั่งยืน, ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, พุศฺจิกายน
4. สวัสดิ์ โพธิ์วิหค, 2527. “การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “Mid-Fifth Plan Review”, วันพฤหัสบดีที่ 12 มกราคม 2527 ณ ห้องกิตติฮอลล์ โรงแรมดุสิตธานี
5. สำนักคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2535. “แผนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมชายฝั่งทะเลตะวันออก”, เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง มิติใหม่ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมภาคตะวันออก จัดโดยมหาวิทยาลัยบูรพา, 6 - 7 มีนาคม 2535.
6. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533. การพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, มิถุนายน 2533
7. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539. โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการตามแผนงานเร่งรัดกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค, แผนปฏิบัติการเร่งรัดการกระจายประชากรไปสู่พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก, รายงานการศึกษาขั้นสุดท้าย. ศึกษาโดยบริษัทเข้าที่อีสท์เอเชียเทคโนโลยี จำกัด และบริษัท หลุยส์ เบอร์เยอร์ อินเตอร์เนชันแนล อิงค์, มีนาคม 2539
8. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541. รายงานความก้าวหน้าแผนงานพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, เมษายน 2541
9. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544. รายงานความก้าวหน้าและแนวทางการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, สำนักพัฒนาพื้นที่เฉพาะ (สพท.), กรกฎาคม 2544
10. ไม่ปรากฏชื่อ, 2529. *สรุปข่าวธุรกิจ*, ปีที่ 17 ฉบับที่ 20: 16 – 31 ตุลาคม 2529
11. ไม่ปรากฏชื่อ, 2532. “ครึ่งทางแผนฯ 6”, *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. ปีที่ 26 ฉบับที่ 1: มกราคม – กุมภาพันธ์ 2532
12. Coopers & Lybrand Associates, 1982, Eastern Seaboard Study for the National Economic & Social Development Board, September.

บทที่ 3: รู้จักมาบตาพุด

1. การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ไม่ระบุ. Factories in Industrial Estates 1999-2000
2. เทศบาลตำบลมาบตาพุด, 2544. เทศบาลตำบลมาบตาพุด รายงานประจำปี 2543 – 2544.
3. ปาริชาติ ลอตระกูล, 2530. “การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก”, *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. ปีที่ 24 ฉบับที่ 5 : กันยายน – ตุลาคม
4. สวัสดิ์ โพธิ์วิหค, 2527. “การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “Mid-Fifth Plan Review”, วันพฤหัสบดีที่ 12 มกราคม ณ ห้องกิตติฮอลล์ โรงแรมดุสิตธานี
5. สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2535. “แผนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมชายฝั่งทะเลตะวันออก”, เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง มิติใหม่ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมภาคตะวันออก จัดโดยมหาวิทยาลัยบูรพา, 6 - 7 มีนาคม 2535
6. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533. การพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, มิถุนายน
7. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539. โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการตามแผนงานเร่งรัดกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค, แผนปฏิบัติการเร่งรัดการกระจายประชากรไปสู่พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก, รายงานการศึกษาขั้นสุดท้าย. ศึกษาโดยบริษัทเข้าที่อีสท์เอเชียเทคโนโลยี จำกัด และบริษัท หลุยส์ เบอร์เยอร์ อินเทอร์เน็ต อินชัวร์, มีนาคม
8. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, รายงานความก้าวหน้าแผนงานพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, เมษายน
9. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544., รายงานความก้าวหน้าและแนวทางการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก, สำนักพัฒนาพื้นที่เฉพาะ (สพท.), กรกฎาคม
10. การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2530. สรุปสาระสำคัญโครงการนิคมอุตสาหกรรมภาคตะวันออก, สำนักงานโครงการนิคมอุตสาหกรรมภาคตะวันออก, 14 กรกฎาคม
11. สำนักผังเมือง, ไม่ปรากฏ. ผังเมืองรวมเมืองระยอง (ปรับปรุงครั้งที่ 2)
12. สำนักผังเมือง, 2540. ผังเมืองรวมบริเวณอุตสาหกรรมหลักและชุมชน จังหวัดระยอง (มาบตาพุด) (ปรับปรุงครั้งที่ 2), สิงหาคม
13. เสนาะ อนุสกุล, 2531. “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเกี่ยวกับโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก” เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ผลการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกในทศวรรษหน้า, 9 กรกฎาคม 2531 ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรจน์ บางแสน
14. ไม่ปรากฏชื่อ, 2527. “พัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก: เดินหน้าต่อไป”, *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. ปีที่ 21 ฉบับที่ 1 มกราคม – กุมภาพันธ์

บทที่ 4 ประมวลปัญหาและข้อห่วงใยของประชาชน

1. กรมควบคุมมลพิษ, 2541. การศึกษาปริมาณสารปรอทในสิ่งแวดล้อมทางทะเลของประเทศไทย.
2. จันทนา อินทปัญญา และ ชัยนัต เค. เราเธียรย์, 2543. ผลกระทบทางสังคมของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดในโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก จังหวัดระยอง ประเทศไทย, *วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์*, ปีที่ 40, ฉบับที่ 4, 2543

3. สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง, มีนาคม 2544. รายงานผลการดำเนินงานพัฒนาสาธารณสุข ปีงบประมาณ 2543
4. สุกวานต์ โรจนไพรวงศ์, บรรณานุกรม, 2542. สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2540 – 41. มูลนิธิโลกสีเขียว, กรุงเทพฯ
5. สุรทิน มาลีหวล และคณะ, 2543. การศึกษาผลกระทบของโรงงานอุตสาหกรรมที่มีต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนมาบตาพุด นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จ. ระยอง
6. สรุปผลการประชุมคณะทำงานติดตามผลการแก้ไขเหตุเดือดร้อนรำคาญ เรื่องกลิ่นจากโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ปี 2540 – 2544
7. EVS Environment Consultants, 2542. โครงการสำรวจปริมาณโลหะหนักและปิโตรเลียมไฮโดรคาร์บอนในบริเวณพื้นที่อุตสาหกรรม (รายงานสรุปสำหรับผู้บริหาร) เสนอกรมควบคุมมลพิษ
8. สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง, 2 พฤษภาคม 2544. รายงานผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพน้ำจำนวน 3 ตัวอย่างที่เก็บจากบ้านเลขที่ 16, 18/4, และ 2/9 ตำบลเนินพระ เมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2544, ลงวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2544
9. สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง, 16 ตุลาคม 2544. รายงานผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพน้ำจำนวน 4 ตัวอย่างที่เก็บจากบ้านเลขที่ 1/10, 2/9, 4/1, และ 2/10 ตำบลเนินพระ เมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2544, ลงวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2544
10. ผู้จัดการรายวัน 16 สิงหาคม 2544
11. บางกอกโพสต์, 22, 23 มกราคม 2545
12. ผู้จัดการรายวัน 24 มกราคม 2545
13. กรุงเทพธุรกิจ 30 มกราคม 2545

บทที่ 5 การรับมือและการจัดการปัญหา

1. สำเนาเอกสารจากสำนักงานนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด, ไม่ระบุ
2. เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2544. สรุปปัญหาทางสุขภาพเพื่อกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบสุขภาพจากโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก กรณีศึกษา การพัฒนาพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียง, สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข
3. มติชน 25 สิงหาคม 2544
4. สยามรัฐ 19 สิงหาคม 2540
5. สรุปผลการประชุมคณะทำงานติดตามผลการแก้ไขเหตุเดือดร้อนรำคาญ เรื่องกลิ่นจากโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ปี 2540 – 2544
6. สุกวานต์ โรจนไพรวงศ์, บรรณานุกรม, 2542. สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2540 – 41. มูลนิธิโลกสีเขียว, กรุงเทพฯ
7. หนังสือราชการ ที่ จว 0802 / 15385 จากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติถึงปลัดกระทรวงสาธารณสุข ลงวันที่ 6 พฤศจิกายน 2541 เรื่อง มติคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เรื่องแผนปฏิบัติการในการป้องกันและแก้ไขปัญหาผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด
8. เอกสารแนะนำเทศบาลเมืองมาบตาพุด จังหวัดระยอง, ไม่ระบุ
9. หนังสือราชการ ที่ สธ 0313 / 661 จากกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข ถึงผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข เรื่อง การขอความร่วมมือในการศึกษาวิจัย เรื่องการประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการพัฒนานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียง

บทที่ 6 มองในมุมมองสุขภาพ

1. เกษม วัฒนชัย, ศ.นพ. และคณะ, 2544. นโยบายสาธารณสุขเพื่อสุขภาพ การพัฒนาระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพในประเทศไทย. นนทบุรี, กันยายน
2. เดชรัต สุขกำเนิด และคณะ, 2545. การประเมินผลกระทบทางสุขภาพเพื่อการสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ แนวคิด แนวทาง และแนวปฏิบัติ. นนทบุรี, สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, สิงหาคม
3. จันทนา อินทปัญญา และชยันต์ เค.เราทะ, 2543. ผลกระทบทางสังคมของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดในโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก จังหวัดระยอง ประเทศไทย.
4. ประเวศ วะสี, ศ.นพ., 2543. สุขภาพในฐานะอุดมการณ์ของมนุษย์. นนทบุรี, มิถุนายน
5. ปาริชาติ ศิวะรักษ์, 2545. EIA สำรองสถานภาพ ปัญหา และทางออก. กรุงเทพฯ, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ธันวาคม
6. สนิท คุชวัฒน์, 2540. บทเรียนกรณีกลิ่นเหม็นและมลพิษทางอากาศจากโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรม
7. มาบตาพุด จังหวัดระยอง, เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปี พ.ศ. 2540 “บทเรียนจากมาบตาพุด” จัดโดย สมาคมพิษวิทยาแห่งประเทศไทย ร่วมกับ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม และสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย
8. สุรทิน มาลีหวล และคณะ, 2543. การศึกษาผลกระทบของโรงงานอุตสาหกรรมที่มีต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนมาบตาพุด นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง
9. อัญชลี ศิริพิทยาคุณกิจ และคณะ, 2541. ผลกระทบต่อสุขภาพจากการได้รับกลิ่นสารเคมีในชุมชนบริเวณใกล้เคียงนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดจังหวัดระยอง. กองระบาดวิทยา และสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระยอง สำนักงาน ปลัดกระทรวงสาธารณสุข, กันยายน

บทที่ 7 จากนโยบายสู่ผลกระทบทางสุขภาพ : บทวิเคราะห์และข้อเสนอ

1. เดชรัต สุขกำเนิด และคณะ, 2545. การประเมินผลกระทบทางสุขภาพเพื่อการสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ : แนวคิด แนวทาง และแนวปฏิบัติ. นนทบุรี, สิงหาคม
2. มัชฌิมา วัฒนวงษ์, 2542 ปัญหาที่มาบตาพุด กลิ่นเหม็นเป็นเพียงยอดภูเขาน้ำแข็ง, สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2540 – 41. สุภรณ์โรจน์ ไพรวงศ์, บรรณาธิการ, มูลนิธิโลกสีเขียว, กรุงเทพฯ
3. สุภรณ์โรจน์ ไพรวงศ์, บรรณาธิการ, 2542. สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2540 – 41, มูลนิธิโลกสีเขียว, กรุงเทพฯ
4. สำนักบันทึกข้อมูลความส่วนราชการสำนักผังเมืองจังหวัดระยองที่ รย 0035/304 ลงวันที่ 25 กรกฎาคม 2539 ลงนามโดยผังเมืองจังหวัดระยอง
5. สำนักจดหมายจังหวัดระยองที่ รย 0035/14593ลงวันที่ 26 กรกฎาคม 2539 ลงนามโดยผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง
6. Decharut Sukkumnoed, 2002. “Health Impact Assessment of the Eastern Seaboard Development Program: A Case Study of Mab Ta Phut Industrial Estates”, Recent Experiences in Health Impact Assessment in Thailand And Future Perspectives. Contributing Papers for HIA stream at IAIA 2002 Health Impact Assessment : Opportunities for Healthy Policy Making, Annual Meeting of International Association of Impact Assessment 2002, the Hague, the Netherlands.